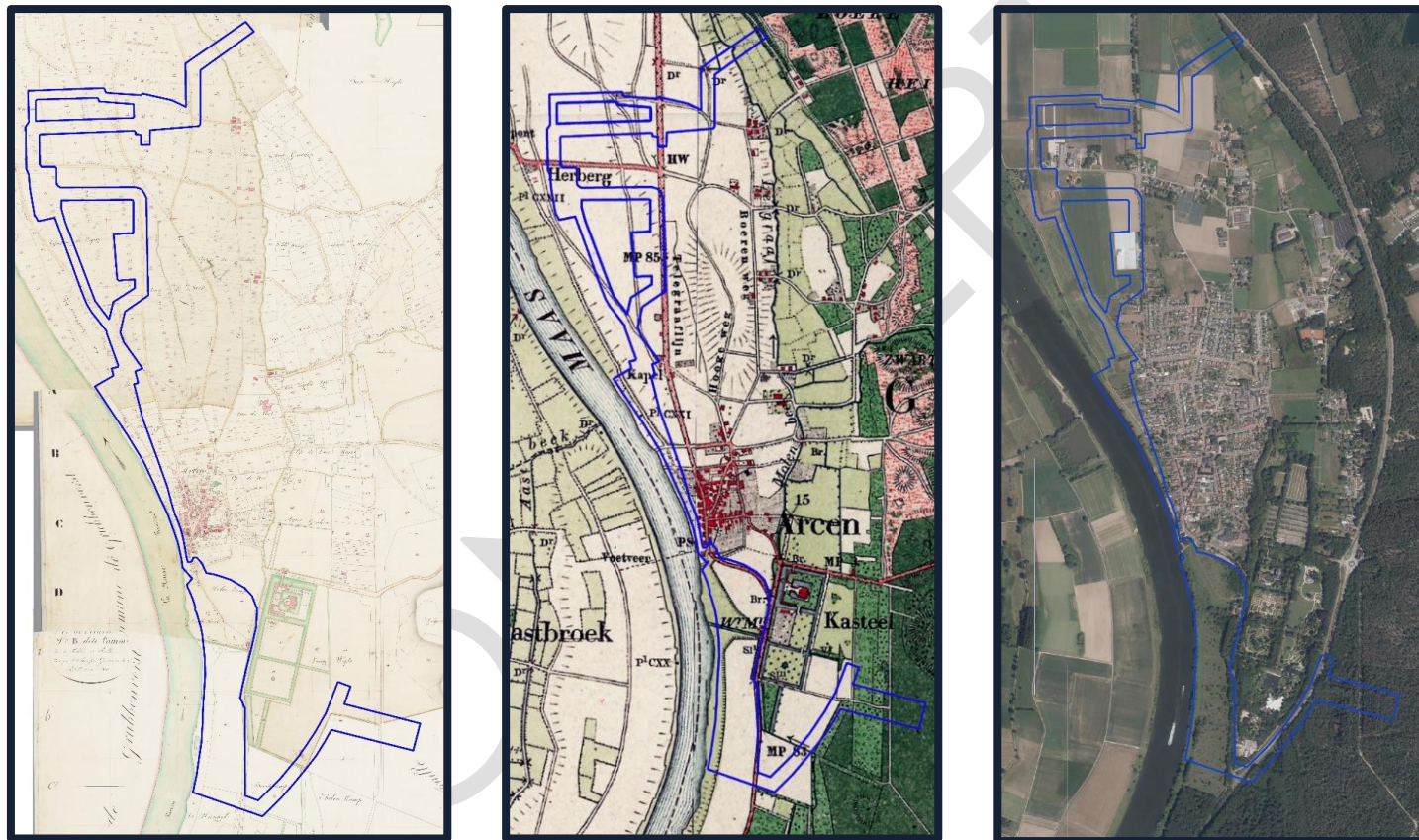

HWBP Noordelijke Maasvallei

Cultuurhistorisch bureauonderzoek dijkkring 65 Arcen

Res nova Monumenten 2022

www.resnovamonumenten.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Opmaat	5
1.2	Opbouw van het rapport	7
1.3	Bronnen en opname	8
1.4	Productie en regie	8
2	Ontwikkelingsgeschiedenis	9
2.1	Landschappelijke situatie	9
2.2	Romeins en vroege middeleeuwen	13
2.3	De heerlijkheid Arcen	18
2.3.1	Voogdij van Straelen.....	18
2.3.2	Het Alde Huys: een vrije heerlijkheid	19
2.3.3	Nabij Alde Huys: watermolen en Tiegelerhof.....	21
2.3.4	De oude vesting	25
2.3.5	Tolvesting en Maashandel	36
2.3.6	Dorpskern.....	46
2.3.7	Barbara's Weerd.....	50
2.3.8	Het kasteel van Arcen: Huys den Kamp en Nije Huys.....	52
2.3.9	Het huidige kasteelcomplex	58
2.3.10	Watermolens	70
2.3.11	Landbouw	79
2.3.12	Einde van de heerlijkheid	83
2.4	Arcen op oude kaarten	85
2.4.1	Tranchotkaart.....	85

Colofon, disclaimer en lay-outwijzer

Colofon:

Opdrachtgever: Bodac B.V.
Repro's: Bodac B.V., Res nova Monumenten
© 2022 Res nova Monumenten

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal of op papier, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever, en in overleg met Res nova Monumenten.

In het geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoeld document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met Res nova Monumenten of derde partijen.

Disclaimer:

Het onderzoek van Res nova Monumenten heeft een onafhankelijk en pragmatisch karakter en is niet bedoeld voor wetenschappelijke doeleinden, maar voor besluitvormingsprocessen in het kader van beheer, behoud en ontwikkeling. Ieder onderzoek steunt wel op wetenschappelijke analyse en synthese en leidt vaak tot verrassende vondsten. De conclusies en aanbevelingen dragen het karakter van een advies, voor de opvolging waarvan Res nova Monumenten geen verantwoordelijkheid draagt.

Status rapport:

Dit rapport – versie 10 februari 2022 – verkeert in de conceptfase. Na ontvangst van eventuele opmerkingen van de opdrachtgever, wordt het rapport definitief gemaakt.

Abbeiding omslag:

Kadastrale minuutkaart (1811-1832), topografische kaart (1897) en recente luchtfoto van Arcen.

2.4.2	Kadastrale minuutkaart 1811-1832	90
2.4.3	Topografische kaart 1837-1844	100
2.4.4	Topografische kaart 1897	102
2.4.5	Topografische kaart 1937	106
2.4.6	Topografische kaart 1958	112
2.4.7	Topografische kaart 1968	116
2.4.8	Topografische kaart 1999	118
3	Historische elementen in het projectgebied	123
3.1	Methode	123
3.2	Plangebied	125
3.3	Beschrijving en waardering op detailniveau	129
3.3.1	Noord: historische ontwikkeling	130
3.3.2	Noord: waardering	133
3.3.3	Kruisweg: historische ontwikkeling	135
3.3.4	Kruisweg: waardering	142
3.3.5	Midden: historische ontwikkeling	145
3.3.6	Midden: waardering	149
3.3.7	Nederzetting: historische ontwikkeling	152
3.3.8	Nederzetting: waardering	155
3.3.9	Kasteeldomein: historische ontwikkeling	158
3.3.10	Kasteeldomein: waardering	165
4	Synthese cultuurhistorie en archeologie	170
5	Aanbevelingen en aandachtspunten	174
6	Bronnen	178

7 Bijlage: waardenkaart 182

Arcen, gezien vanaf de westoever van de Maas, anno 1920.

1 Inleiding

1.1 Opmaat

Opdrachtomschrijving

In het kader van het Hoog Water Beschermingsprogramma Maasdal (HWBP) Noordelijke Maasvallei worden verschillende dijkeringen langs de Maas in Noord Limburg, aangelegd, verstevigd en vervangen.

In 2017 is, in het kader van de beoogde ontwikkelingen, een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het gehele HWBP Noordelijke Maasvallei.¹ Ten tijde van het opstellen van dit rapport was er nog geen concept-ontwerp beschikbaar voor de uit te voeren werken. Nu op grote lijnen bekend is waar werkzaamheden gaan plaatsvinden, is bepaald welke strategie wordt gehandhaafd voor het vervolg van het traject. Onderdeel daarvan is om het archeologisch onderzoek uit 2017 uit te breiden.

In het kader hiervan heeft Bodac B.V., in opdracht van het Waterschap Limburg een aanvullend archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor de projectlocatie Arcen.² Het

bureauonderzoek is noodzakelijk om te bepalen of in het onderzoeksgebied archeologische waarden aanwezig kunnen zijn, en wanneer mogelijk een uitspraak te doen over de aanwezigheid en de diepteligging van eventuele archeologisch relevante lagen. Door middel van een synthese van de onderzochte gegevens wordt een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld en een advies opgesteld over een eventueel vervolgonderzoek.

Aanvullend op dit archeologisch onderzoek voert Res nova Monumenten in samenwerking met Bodac B.V. een aanvullend cultuurhistorisch bureauonderzoek uit te voeren naar de projectlocatie 'dijkkring 65'.

In een in juni 2021 opgestelde archeologisch advies/memo, wordt het stappenplan voor de te hanteren onderzoeksstrategie uitgewerkt. Met betrekking tot het onderdeel cultuurhistorie staat vermeld dat het volgende noodzakelijk is: (een) *'Cultuurhistorische analyse van het Arcense landschap met detail-inventarisatie van cultuurhistorische objecten en patronen met een waardering van degene die door het (beoogde) tracé geïmpacteerd dreigen te worden'*.

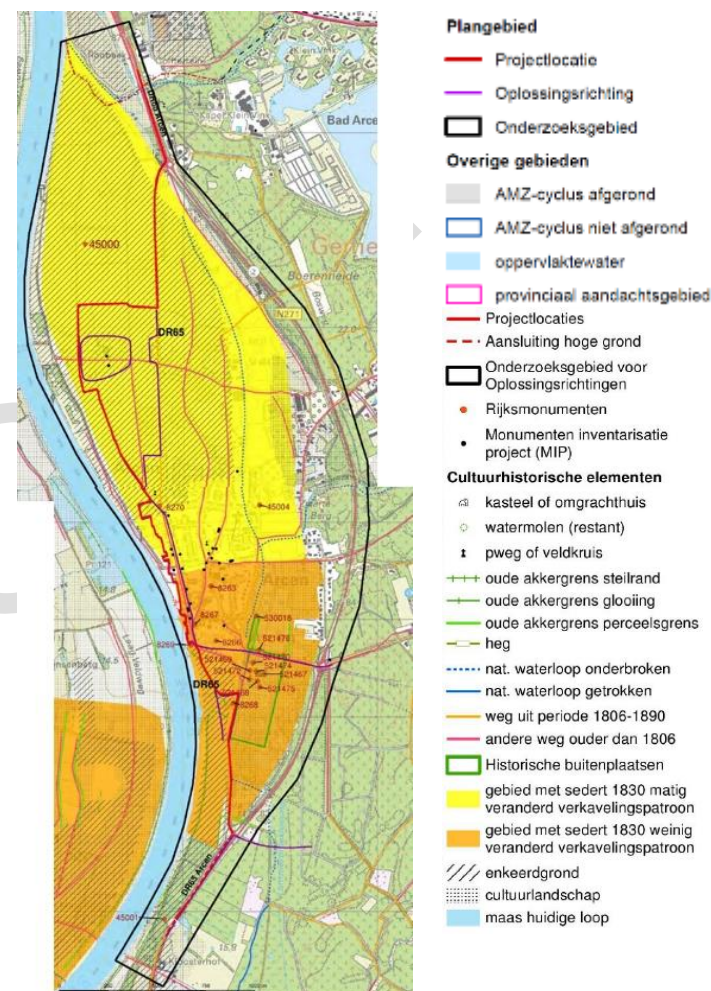
¹ Oosterhout, F. van (Arcadis), *Bureaustudie Archeologie en Cultuurhistorie inclusief advies, studie naar 12 dijkeringen Hoogwaterbeschermingsprogramma Noordelijke Maasvallei*, 's-Hertogenbosch 2017 (pp. 66-80 hebben betrekking op Arcen).

² Sommers, N., et al, *Bureauonderzoek Archeologie – A1023 HWBP te Arcen*, gemeente Venlo, Schijndel 19 oktober 2021.

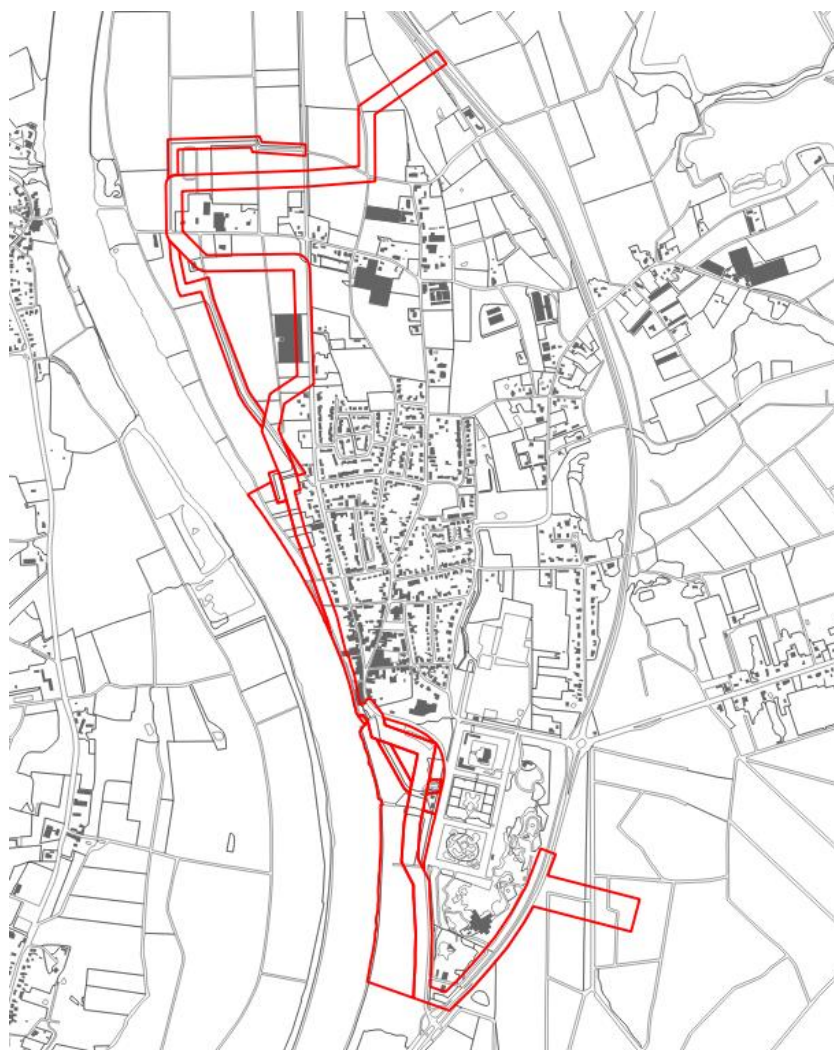

Het studiegebied voor de cultuurhistorische (landschaps)analyse betreft het in de adviesnotitie in figuur 2 omkaderde terrein (zie afbeelding 1, zwarte lij). Het betreft het gebied dat ruwweg wordt begrensd door de Maas ten westen, de N271 ten oosten, de Looiweg ten zuiden (nabij het veer naar Lottum) en de uiterwaarden (ter hoogte van de Rootsenweg) ten noorden. Doel is om het onderzoek van 'groot' naar 'klein' uit te voeren, waarbij in eerste instantie wordt gekeken naar de algehele landschappelijke en cultuurhistorische karakteristieken.

Daarna wordt ingezoomd op het plangebied (zie afbeelding 2, rode belijning), waarbij de inventarisatie in het bureauonderzoek uit 2017 wordt geactualiseerd (getoetst) en waar nodig wordt aangevuld naar aanleiding van het nu vastgestelde impactgebied. Binnen (en in de directe periferie van) dit impactgebied wordt cultuurhistorische objecten en structuren gewaardeerd.

Afb. 1 Cultuurhistorische waardenkaart, opgenomen in het verkennende bureauonderzoek uit 2017: Oosterhout 2017, pp.78-79 (gebaseerd op de Cultuurhistorische waardenkaart Provincie Limburg: portal.pvlimburg.nl/viewer/app/default)

Afb. 2 Topografische ligging van het plangebied.

1.2 Opbouw van het rapport

In het rapport worden de volgende onderdelen behandeld:

- Ontwikkelingsgeschiedenis in hoofdlijnen (hoofdstuk 2)
- Historische elementen en structuren in het plangebied (hoofdstuk 3)
- Waardenstelling (hoofdstuk 4)
- Synergie archeologie en cultuurhistorie (hoofdstuk 5)
- Aandachtspunten (hoofdstuk 6)
- Bronnenlijst (hoofdstuk 7).
- Bijlage: waardenkaarten

Ontwikkelingsgeschiedenis Arcen — In hoofdstuk 2 wordt aan de hand van de voor handen zijnde literatuur, de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen beschreven. Hierbij komen de belangrijkste thema's aan bod, gevolgd door een overzicht van enkele historisch relevante kaarten. Het hoofdstuk heeft betrekking op het onderzoeksgebied als geheel (afb. 1, zwarte contour), dus ook de gebieden buiten het plangebied.

Historische elementen en structuren in het plangebied — In hoofdstuk 3 wordt ingezoomd op het plangebied. Het plangebied is hierbij opgedeeld in een vijftal deelgebieden. Per deelgebied wordt eerst in detail gekeken naar de ontwikkeling aan de hand van enkele historische kaarten. Hierop volgend worden de historische elementen binnen het plangebied geduid en gewaardeerd. Voor het opstellen van een cultuurhistorische

waardenstelling ontbreekt een breed geaccepteerde, geïntegreerde erfgoed-brede waarderingssystematiek.³ Om toch enige handvaten te bieden voor een (universele) waarderingssystematiek, wordt vaak teruggегреpen op specifieke richtlijnen, zo ook in deze waardenstelling. De waardenstelling is uitgevoerd conform de *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek 2012* waarbij onder meer wordt ingegaan op de onderlinge samenhang, de relatie met de omgeving, herkenbaarheid en functionaliteit van deelgebieden en elementen.

Synergie — De resultaten uit het archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek worden in dit hoofdstuk met elkaar verbonden, zodat boven- en ondergronds erfgoed vanuit een integrale visie in de verdere planvorming kunnen worden meegenomen.

Aandachtspunten — Op basis van de bevindingen uit het onderzoek wordt er een reeks aandachtspunten en aanbevelingen geformuleerd. Deze punten hebben betrekking op cultuurhistorische waarden en karakteristieken die door de beoogde werkzaamheden (mogelijk) worden beïnvloed. Uit deze aandachtspunten komt naar voren waar aanvullend onderzoek wenselijk/noodzakelijk is en waar de ontwerp-opgave nog enige aandacht behoeft.

Bronnenlijst — Het rapport eindigt met een overzicht van de gebruikte literatuur, archiefstukken, beeldmateriaal en websites.

Bijlage — In de bijlage worden de waardenkaarten die per deelgebied in hoofdstuk 3 zijn opgenomen, achter elkaar geplaatst.

1.3 Bronnen en opname

Hoewel het een bureauonderzoek betreft, heeft er in november 2021 een globale opname plaatsgevonden. Deze opname is uitgevoerd in het kader van de bouwhistorische onderzoeken die in 2021-2022 door Res nova Monumenten worden uitgevoerd naar de gebouwen van kasteel Arcen, inclusief de Wymarsche watermolen. De informatie die uit deze onderzoeken naar boven is gekomen, is meegenomen in onderhavig cultuurhistorisch onderzoek.

1.4 Productie en regie

Dit rapport is van de hand van drs Don Rackham.

³ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening*, Amersfoort 2013, p.17-18.

2 Ontwikkelingsgeschiedenis

Over de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen is in het verleden al meerdere malen geschreven. Een laatste, alomvattende omschrijving betreft het in 2009 door RAAP opgesteld rapport: Dijk, X.C.C. (RAAP), *Een archeologische beleidsadvieskaart voor de gemeente Arcen en Velden. Deel I Samenvattingen en aanbevelingen, deel II A en B: landschap en archeologie*, Weesp 2009.

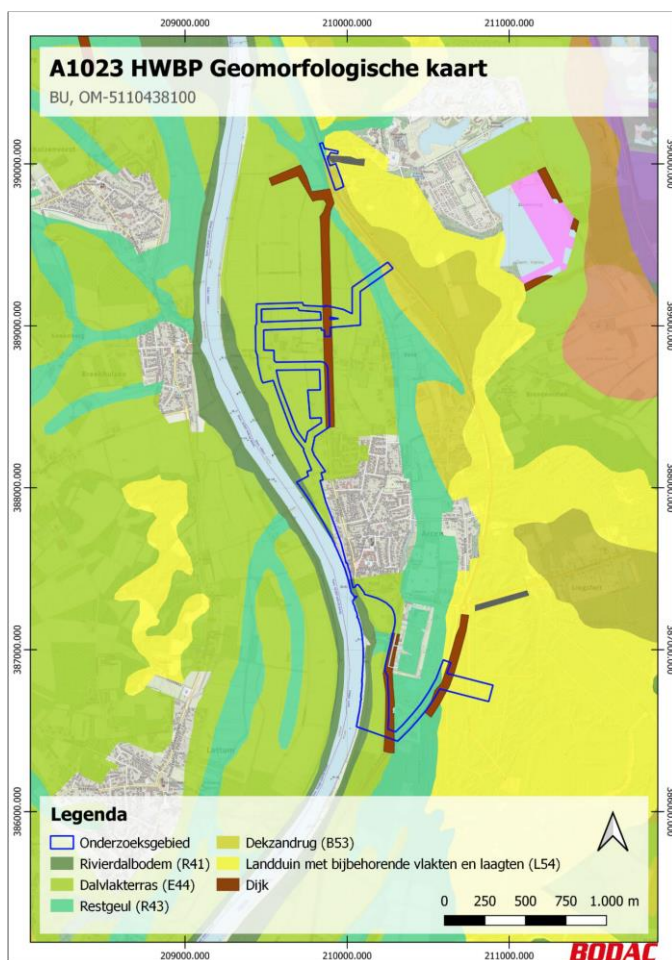
In dit rapport is in deel II, onder het onderdeel 'landschap' een gedetailleerde chronologische en thematische omschrijving van de gehele gemeente opgenomen, waarin per hoofdcategorie wordt ingegaan op de nog aanwezige landschappelijke en bebouwde elementen. De daarbij gehanteerde opzet wordt in onderhavig hoofdstuk als leidraad gebruikt en toegespitst op alleen het onderzoeksgebied. De resultaten van dit onderzoek zijn uitgebreid met aanvullend bronnenonderzoek.

2.1 Landschappelijke situatie⁴

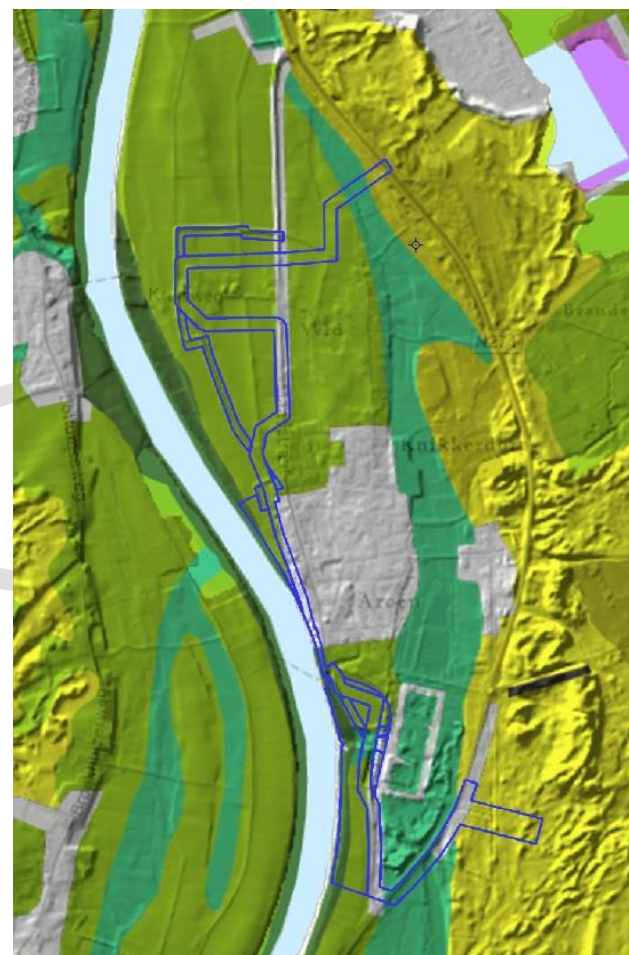
Arcen ligt in de Venloslenk. Deze slenk wordt ten zuidwesten begrensd door het Peelblok, ook wel Peelhorst genoemd, en in het noordoosten door het Krefeldblok, waarvan de rand zich net aan de andere kant van de Nederlands-Duitse grens bevindt. In de laagte tussen deze twee blokken heeft de Maas zich in de laatste 700.000 jaar een weg gezocht, voordat zij zich een stuk noordelijker in westelijke richting afbuigt. De Venloslenk bestaat van west naar oost uit de rand van de Peelhorst, een relatief laaggelegen gebied, gevormd door een oude bedding van de Maas, een lage, NNW-ZZO georiënteerde lage rug en de huidige riviervlakte. Ter plaatse van het plangebied verplaatst de Maas zich in oostelijke richting, waardoor de oostelijke rand van de riviervlakte is ingesneden in de rand van het Krefeldblok. De oostelijke hellingen van het rivierdal zijn bedekt met rivierduinen (de Maasduinen).

De geomorfologische kaart laat zien dat het plangebied wordt gevormd door noord-zuidgeoriënteerde restgeulen, dekzandruggen, dalvlakterrassen, rivierdalbodems en landduinen.

⁴ Informatie over de aardkunde en geomorfologie is afkomstig uit het archeologisch bureauonderzoek van Bodac (paragraaf 2.4).

Afb. 3 Geomorfologische kaart, opgenomen in het rapport van Bodac. Het impactgebied is blauw omkaderd.

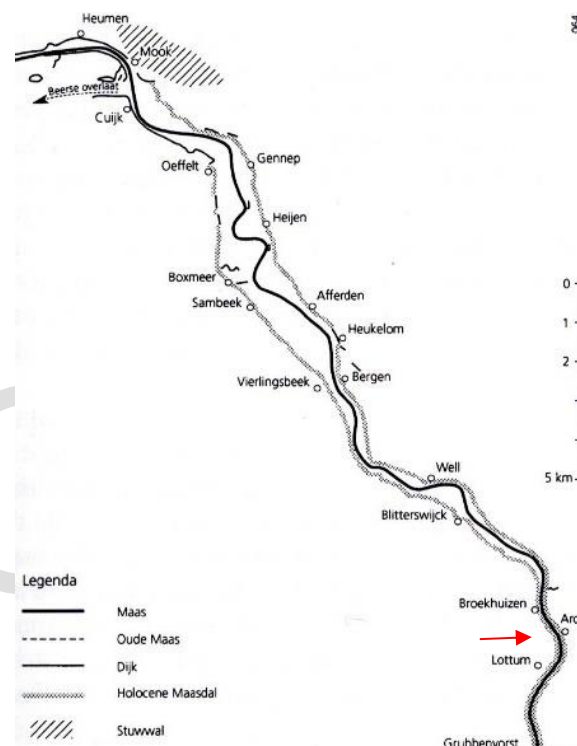

Afb. 4 Geomorfologische kaart, geprojecteerd op de hoogtekarte (AHN3 DTM, hillshade). Voor de legenda, zie afb. 3.

Bron: hub.arcgis.com.

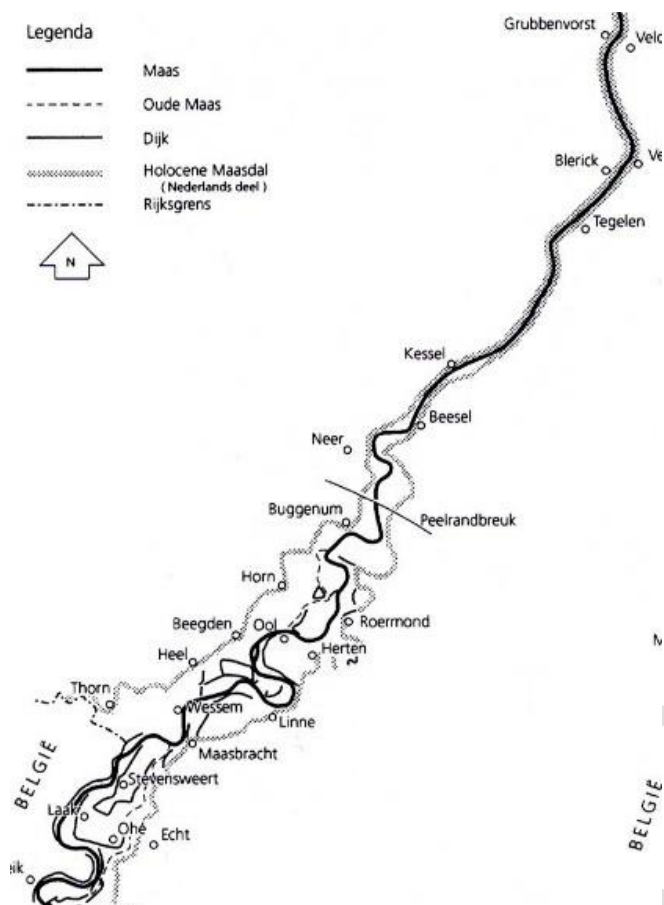

Het Maasdal ter plekke van Arcen (tussen Roermond en Arcen) is relatief smal en relatief diep. Renes (1999) geeft aan dat in de eerste opheffing van de Peelhorst de Maas niet naar het westen is uitgeweken, maar haar oude loop heeft behouden en zich is gaan insnijden. Dit insnijden is ze nadien blijven doen, waardoor de loop van de Maas hier in historische tijd alleen in detail is veranderd. Door haar hoge natuurlijke oevers was het achterland vrij veilig van overstromingen en waren dijken, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Stevensweert, Roermond (Hatenboer) en Horn (De Weerd) niet nodig geweest. Vanaf de verplaatsing van de Maas in oostelijke richting wordt het rivierdal weer geleidelijk breder. Pas vanaf Mook is de Maas van oudsher al aaneengesloten bedijkt.⁵

Afb. 5 Dijken langs de Maas (midden 19^e eeuw). Tussen Roermond en Arcen zien we duidelijk het smalle, holocene Maasdal en zijn geen dijken aanwezig. Bron: Renes 1999, p.141.

⁵ Renes, J., *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*, Leeuwarden 1999, p.130.

Afb. 6 Dijken langs de Maas (midden 19^e eeuw). Tussen Roermond en Arcen zien we duidelijk het smalle, holocene Maasdal en zijn geen dijken aanwezig. Bron: Renes 1999, p.141.

Afb. 7 Detail Arcen. Boven Arcen zien we de enige dijk, haaks op de Maas georiënteerd. Dit is de Martewal, zichtbaar op de minuutkaart (zie hierna).

De dorpskern van Arcen en de oude cultuurgronden bevinden zich op het dalvlakterras tussen de Maas en de ten oosten gelegen restgeul. De restgeul zelf vormde, vanwege zijn lagere, waterrijke ligging, juist de optimale locatie voor de bouw van kastelen. Niet alleen het huidige kasteel Arcen, gebouwd als een waterburcht, maar ook het 'Alde Huys', dat meer naar het noorden was gelegen en al eeuwen is verdwenen, zijn in deze restgeul opgetrokken. De grachten werden voorzien van water middels de beekjes die vanuit de oostelijke rivierduinen richting de Maas stroomden. Op de geomorfologische kaart is een aantal in het rapport van Bodac als

'dijk' aangeduide belijningen opgenomen.⁶ Hierbij wordt aangegeven dat deze van geomorfologisch belang zijn, maar dat er weinig over bekend is.

De dijk ten noorden van Arcen wordt gevormd door de Maasstraat (zie afb.3). Dit is het oude tracé van de Rijksstraatweg tussen Maastricht en Nijmegen. Deze weg en het tracé zijn ontstaan in 1840-1845. Bij de aanleg is geen rekening gehouden met de oude verkaveling of infrastructuur. De dijk is als hoogte dan ook niet ouder dan het tweede kwart van de negentiende eeuw. De opvallende zigzagvorm aan het noorden houdt verband met een oudere situatie en zijn, deels als weg (Roolandsche weg), deels als pad en deels als wal (de Martewal) aangeduid. In Stoel (1979) wordt deze Martewal, samen met een tweede, op de minuutkaart zichtbaar wal (Kerkewal) genoemd als mogelijk relict van een Romeinse nederzetting.⁷

Ook als we naar de dijk ten zuidoosten van het kasteel kijken (zie afb.3), dan zien we dat deze geen relatie houdt tot een oude verkaveling en dwars over een op de kadastrale minuutkaart als de 'Lange Weyde' aangeduid perceel loopt. De dijk loopt parallel aan de in de jaren zestig aangelegde Rijksstraatweg, de huidige

N271. De dijk houdt dan ook verband met de aanleg van deze weg.

De derde op de geomorfologische kaart (zie afb.3) aangeduide dijk volgt het tracé van de Schans. Deze dijk heeft vrijwel zeker te maken met de aanleg van het kasteelcomplex in haar huidige hoofdopzet, in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Vermoedelijk was ze bedoeld om het hoogwater uit het park te houden en is ze opgehoogd met de grond die vrijkwam uit de uitgegraven kasteelgrachten.

2.2 Romeins en vroege middeleeuwen

Romeinse villa — Zoals hiervoor vermeld, wordt de Martewal door Stoel vermeld als mogelijk waardevol relict dat is terug te voeren tot de Romeinse tijd. Deze aanname wordt echter niet nader uitgewerkt in het door RAAP in 2009 uitgevoerd archeologisch onderzoek. In haar huidige ruimtelijke context en ook op de wijze waarop de Martedijk op de kadastrale minuutkaart is aangeduid als een opvallend kort dijklichaam, kan met enige mate van zekerheid worden gesteld dat ze het relict vormt van een grotere,

⁶ Zie ook de Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Limburg, laag 'geomorfologie (vlak)': portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default

⁷ Stoel, J.G.M., Arcen, *historie – natuurschoon in woord en beeld*, Venlo 1979, p.9.

al vroeg verdwenen dijkstructuur. Of dit is terug te voeren is tot de Romeinse tijd, is onbekend.

Ten zuiden van deze wal wordt, in het gebied met het toponiem 'Op de Steening' (aanduiding op de kadastrale minuutkaart) een Romeinse nederzetting op de kaart met Romeinse vindplaatsen aangeduid.⁸

In haar artikel uit 1979 gaat Stoel in op dit toponiem. Ze geeft aan dat het verhaal gaat dat op deze locatie de voorloper van het dorp ('het verdronken dorp') heeft gelegen en dat deze bij een grote vloed is verwoest en verderop, waarna op de huidige locatie werd gebouwd. Deze aanname werd versterkt door de vondst van fragmenten van een groot aantal oude bakstenen en scherven die in de oorlog op deze locatie waren aangetroffen.⁹ In 1982 (na het artikel van Stoel) is archeologisch onderzoek verricht en is vastgesteld dat op deze locatie een Romeinse villa heeft gestaan, daterend uit de Midden Romeinse tijd. De villa is in of kort na de Romeinse tijd verdwenen. De funderingen zijn echter gaaf behouden en laten zien dat het om een complex van 20 bij 37 meter gaat. Booronderzoek van de Historische Werkgroep heeft aangetoond dat er vier opstallen met een bebouwd oppervlak

van 1,5 hectare hebben gestaan. Op de cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Limburg wordt gesproken over een 'terrein met sporen van bebouwing (villacomplex) uit de Romeinse tijd'.¹⁰ De locatie is aangeduid als een archeologisch rijksmonument (nummer 45000). Of de Martedijk als structuur is terug te voeren tot deze villa, is tot op heden niet onderzocht.

⁸ Dijk 2009, p.95.

⁹ Stoel 1979, p.9.

¹⁰ Dijk 2009, p.50; <https://portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default>.

Afb. 8 Archeologische vindplaatsen Romeinse tijd. Linksboven de locatie van de Romeinse villa (geel omcirkeld). De rode pijl wijst de locatie van de Martedijk aan.

Bron: Dijk (RAAP) 2009, p. 95.

In de archeologische verwachtingenkaart in het rapport van Bodac wordt de locatie van een vermoedelijke Romeinse weg aangeduid.¹¹ Ook in het rapport van Dijk (RAAP) wordt ingegaan op de wegenstructuur. Hierin wordt ook aangegeven dat er geen concrete vondsten zijn gedaan voor een Romeinse weg door Arcen, maar dat de aannemelijke ligging over de hoogte tussen de Maas en de oude Maasgeul liep.¹²

Vroege middeleeuwen — In de vijfde eeuw werd onder koning Clovis, door het samenvoegen van enkele Frankische rijkjes, het Merovingische Rijk gesticht. Om de schatkist van de koning gevuld te houden, werden gronden verkopen. Hiervoor gebruikten ze koninklijk grondbezit en nog niet ontgonnen gronden. In de achtste eeuw veranderde men de strategie. Grond werd niet meer verkocht, maar in leen gegeven aan trouwe volgelingen. Zij droegen de zorg voor het innen van de belasting en moesten een deel aan de koning afstaan. Dit was het begin van het feodale stelsel, dat onder Karel de Grote (vanaf 771) verder werd uitgebreid.¹³ Het rijk werd opgedeeld in gouwen, met aan het hoofd een graaf. Het Maasdal telde vijf gouwen. Het Mulgouw

¹¹ Sommers 2021, pp. 57-58 (archeologische verwachtingenkaart).

¹² Dijk 2009, p.102; Sommers 2021, p.27, 52, 55;

¹³ Venner, J., *Geschiedenis van Limburg, deel 1*, Maastricht 2000, p.77.

werd gevormd door het gebied tussen de Maas en een oude Rijnarm, waarbij de noordelijke grens bij Gennep en Straelen lag. Het ligt met name op huidig Duits grondgebied, met een smalle strook, langs de oostelijke Maasoever, in Nederland.¹⁴

Langs de grenzen van zijn rijk werden burchten en paltsen gebouwd en werden graven en hertogen aangesteld. In deze periode werd ook de basis gelegd voor het huidige cultuurlandschap. De Maas vormde hierbij een primaire handelsroute, zoals blijkt uit het bestaan van tollenen de nederzettingen die in de nabijheid werden gesticht. Veel plaatsen zijn in oorsprong nog terug te voeren tot deze periode.¹⁵

Na het overlijden van Karel de Grote nam de centrale macht, door een veelvoud aan factoren, geleidelijk af. Zo wordt het rijk in 843, bij het Verdrag van Verdun opgedeeld in drie rijken, verdeeld over drie erfgenamen. Het gebied waaronder Arcen valt, is Oost-Frankenland. Een andere factor was de inval van de Noormannen. Ook in de omgeving van Arcen zijn de Noormannen actief geweest.¹⁶ Een sage spreekt over het jaar 878. In het moerassig gebied in de omgeving van Pont, nabij Straelen, huisde een draak die de streek terroriseerde. De twee zonen van de Heer van Pont

versloegen uiteindelijk het monster, dat steeds maar 'Gelre' riep. Uit dankbaarheid bouwden de bewoners een burcht en een stad, die Geldern werd genoemd. Geschiedkundigen gaan ervan uit dat deze legende is ontstaan uit een overval van de Noormannen, onder leiding van Godfried. Hierbij vertegenwoordigt Godfried de draak. Symbolisch gezien kan dit ook worden beschouwd als een overwinning van het Christendom op het heidendom. In Keltjens (1997) wordt ook nog een andere betekenis aan de sage gegeven. De twee heren weten een eind te maken aan een eeuwenlange strijd tegen het water in het natte en moerassige gebied rondom Geldern, dat regelmatig door overstromingen door de Niers werd geteisterd.¹⁷

Terugkomende op de Noormannen. Bekend is dat zij in 881 een groot kamp in 'Ascloha' hadden, van waaruit het gehele Rijngebied werd geplunderd. Dit kamp fungeerde als winterkwartier en was voorzien van aarden wallen. In 882 werd, onder leiding van keizer Karel de Dikke een aanval op het kamp uitgevoerd. De strijd werd geteisterd door ziektes en door noodweer ontstond een bres in de wal. Een inval kwam er, tot frustratie van de keizerlijke troepen uiteindelijk niet. De keizer ging over tot vredesoverleg. In ruil voor een einde aan de onrusten, bood Karel zijn nicht, een geldbedrag

¹⁴ Dijk 2009, p.105.

¹⁵ Renes 1999, p.28.

¹⁶ Stoel 1995, p.8; Dijk 2009, p.108-110

¹⁷ Keltjens 1997, p.29.

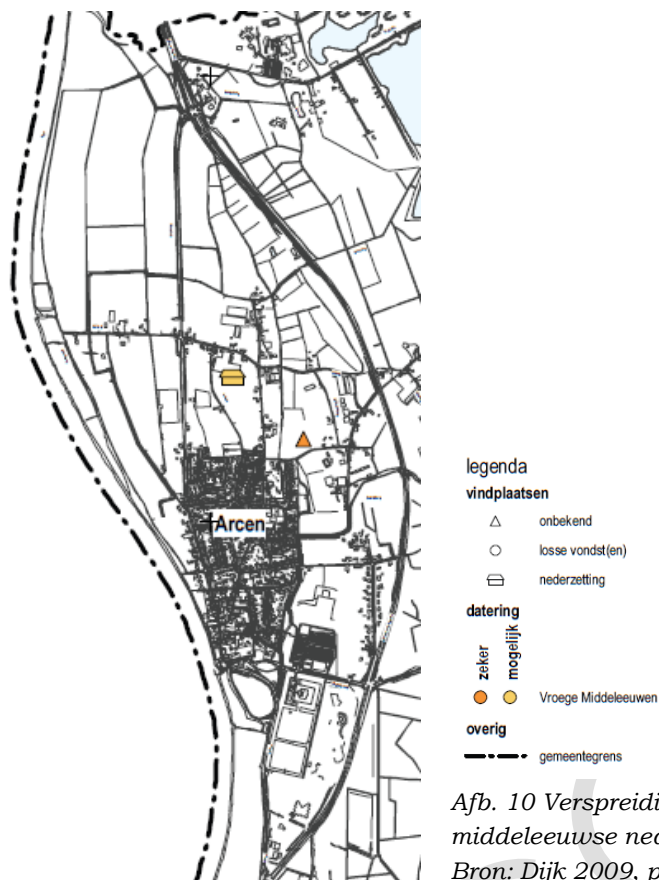
en een groot stuk land in het kustgebied van de Friezen aan Godfried. Lange tijd werd gedacht dat Ascloha in de omgeving van Elsloo ligt. Venner plaats het kamp in Asselt, nabij Roermond. Dijk en Stoel noemen ook de aannemelijke mogelijkheid dat het gehucht Hasselt, ten zuiden van Lomm de locatie van het Noormannenkamp was. Hiervan is bekend dat het in 1326 werd aangeduid als 'Asklo'. Ditzelfde geldt echter ook voor Asselt. In de annalen staat vermeld dat Ascloha 14 mijl van de Rijn ligt. Omdat het niet duidelijk is met welke mijl is gerekend, geeft dit echter geen uitsluitel.¹⁸ Noch voor Asselt, noch voor Hasselt zijn er ooit concrete vondsten gedaan die de locatie en aanwezigheid van Ascoloha hebben bevestigd.

Afb. 9 Vredesbespreking tussen Karel de Dicke en Godfried.

Bron: archieff.ntr.nl/verreverenwanten/themas/vreemdelingen/nederland_krijgt_vorm792.html

¹⁸ Stoel 1995, p.8; Venner 2000, p.88; Dijk 2009, pp.108-110.

Afb. 10 Verspreidingskaart vroeg-middeleeuwse nederzettingen.
Bron: Dijk 2009, p.106

2.3 De heerlijkheid Arcen

2.3.1 Voogdij van Straelen

In 1064 wordt de abdij van Siegburg gesticht door Anno de tweede, aartsbisschop van Keulen.¹⁹ Hierbij worden talrijke landerijen geschonken. Graaf Bruno en Gravin Irmintrude, broer en zus die ieder de helft van het land van Straelen bezitten, schenken hun bezittingen aan Arno, die het weer doorgeeft aan de abdij. Tot dit land van Straelen behoorde ook Arcen. Arcen valt zo onder de heerschappij van de abt van Siegburg. Omdat hij volgens de kerkelijke wetten echter niet (altijd) als rechter mocht optreden, benoemde hij een voogd. De heren van Geldre namen deze functie op zich, om het uitoefenen van het rechterambt later weer over te laten aan een ridderlijk geslacht in Straelen. Langzamerhand breidden de taken van de voogd zich uit en uiteindelijk werd het ambt erfelijk.

Rond 1275 was Arnold van Straelen de voogd. Omdat hij geen mannelijke nakomelingen heeft, volgt zijn dochter Elisabeth hem op. Zowel haar eerste huwelijk met Hendrik van Gelre als haar

¹⁹ Stoel, J.G.M., 'De kastelen van Arcen', in: *Castellogica 1991 (deel 2)*, pp.205-220; Stoel, J.G.M., *Arcen: De heerlijkheid, de Heren en Huizen*, Lomm 1995; Sluyterman, K., et al, *Nederlandsche kasteelen en hun historie*, Amsterdam 1914

tweede huwelijk met Giselbert van der Leck, bleven kinderloos. Ze stond het voogdambt na het overlijden van haar tweede man af aan haar zus, Justina van Straelen. Elisabeth trouwde ondertussen voor de derde keer, met Arnold van Buren. Nadat Justina de overeengekomen jaarlijkse som niet kon betalen, eiste Elisabeth haar voogdambt terug. Deze strijd werd na het overlijden van Elisabeth en Arnold voortgezet door zijn twee zoons, Arnt en Otto. Uiteindelijk kwam Graaf Reinoud van Gelre tussen beiden.²⁰ Hij sprak in 1330 de scheiding uit, waarbij Arcen los kwam van Straelen en een vrije heerlijkheid werd. De heerlijkheid liep van de Rode Beek in het noorden tot aan Venlo in het zuiden. De veengebieden ten oosten werden verdeeld tussen Arcen en Straelen.²¹

Arnt en Otto werden zo heren van Arcen. De Van Burens bleven tot het eind van de vijftiende eeuw eigenaar van de heerlijkheid. Na het overlijden van Jan van Buren in 1461, kwam Arcen via zijn dochter Aleid, in handen van haar echtgenoot Dirk Schenk van Nydeggen. Hij bezat ook de kastelen van Walbeck (huidige Duitsland) en Bleyenbeek. Uiteindelijk erfde zijn kleindochter Aleid, die in 1503 was getrouwd met Reinier van Gelre, Arcen, waardoor

de lange relatie tussen het geslacht Van Gelre en het kasteel ontstond.

2.3.2 Het Alde Huys: een vrije heerlijkheid

Als Arcen een heerlijkheid wordt, dan moet er ook ergens een adellijk huis hebben gelegen. Of er in 1330 al een huis stond, of dat het ontstaan van de heerlijkheid de aanleiding is voor de bouw van een kasteel, is onbekend. Lange tijd werd gedacht dat de ruïne van de schanstoren de relictten van het oude kasteel vormden.²² In de jaren zeventig wisten lokale historici, onder leiding van mevrouw Stoel, de locatie van het kasteel te vinden. Allereerst door bevindingen in het kasteelarchief, waarin in 1600 werd gesproken over 'het Huys' en 'de Schans', gevolgd door archeologische vondsten, waaruit bleek dat de schans een oude tolvesting was en geen kasteel.²³ Uit het archiefonderzoek bleek ook dat het huidige kasteel niet het oorspronkelijke kasteel was. Zo wordt er in 1575 gesproken over een 'alt huys'. De aanduiding van een oud huis, betekent dat er toen ook al een nieuw huis moet zijn geweest (zie hierna: de voorloper van het huidige kasteel). De locatie van het

²⁰ Een transcriptie van de afscheiding is opgenomen in Keltjens, J., et al, *Een bloemlezing uit de geschiedenis der dorpen Arcen, Lomm en Velden*, Arcen 1997, pp.30-32.

²¹ Stoel 1991, p.207; Stoel 1995, pp.9-12; Keltjens 1997, pp.30-32;

²² Onder andere: Verzijl, J., 'Het kasteel en de heeren van Arcen', in: *De Maasgouw* (6), jrg. 68, nov-dec 1940, p.72.

²³ Stoel 1991, p.207.

huis bevindt zich ten oosten van de straat Sijzenbroek, op het op de kadastrale minuutkaart als Seyzenbroek aangeduid gebied. De naam broek verwijst naar de lage ligging in de oude riviergeul. Dit is voor de kasteelbouw vanaf ruwweg 1200 een voor de hand liggende locatie, omdat de lage en natte gronden bij uitstek geschikt zijn voor de aanleg van een waterhoudende gracht.

Bij opgravingen in 1975 is men op funderingen van ijzeroer en maaskeien gestuit. De fundering, met een grondslag van ongeveer 140 centimeter, had een plattegrond van ongeveer 14 bij 9 meter. Hupperetz (2005) gaat er op basis van deze afmetingen vanuit dat de opbouw een omvang van zo'n 13 bij 8 meter had en muurdiktes van 55 centimeter.²⁴

Over het Alde Huys is een archiefstuk behouden uit circa 1487. Dit stuk had betrekking op een erfscheiding van de heerlijkheid tussen Aleid van Buren, de weduwe van Dirk Schenk van Nydeggen, en haar kinderen. In dit stuk wordt gesproken over de onderste kamer. Mevrouw Stoel leidt hieruit dat de onderste kamer de begane grond is geweest en dat er meerdere bouwlagen moeten zijn geweest.²⁵ Als we uitgaan van het jaartal 1487 en dat er dan al een

tijd sprake moet zijn geweest van een kasteel, dan moet dit zijn gebouwd volgens de typologie van de woontoren.

Woontorens hebben over het algemeen een standaard opbouw. Ze hebben een buitendiameter van acht tot tien meter, drie verdiepingen met elk één groot vertrek en een ingang op de eerste verdieping. De toren is bereikbaar via een brug die opgehaald kan worden. De kelderverdieping is alleen bereikbaar vanaf de eerste verdieping. Het dak ligt meestal verborgen achter de met kantelen bekroonde opgaande muren om zo te voorkomen dat tijdens beschietingen het houtwerk in brand wordt geschoten. De dikte van de bakstenen muren bedraagt 1 à 2 meter.²⁶

Uitgaande van de vrij universele omvang van de woontoren, dan kunnen we concluderen dat het Alde Huys niet alleen een opvallend grote plattegrond had, maar ook vrij dunne muren.

²⁴ Hupperetz, W., et al, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)*, Utrecht 2005, p.146.

²⁵ Stoel 1991, p. 209.

²⁶ Hupperetz 2005, pp.54-56; Janssen, H.L., Hupperetz, W., 'de bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg', in: *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvorm van een kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel*, Venlo 1996, p.82.

Afb. 11 Cultuurhistorische waardenkaart Limburg (laag 'archeologie').
Het roodgearceerde vlak betreft de locatie van het Alde Huys.
Bron: portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default.

Afb. 12 De locatie van het Alde Huys, nu ingericht als trapveldje.
Bron: google streetview.

Het Alde Huys moet volgens Stoel rond 1511 (door de troepen van Margaretha van Oostenrijk) zijn verwoest, omdat dan in de archiefstukken wordt gesproken over de bouw van 'het nije werk'.

Of dat ook daadwerkelijk het geval is geweest, is onbekend. Het is niet ongebruikelijk om de namen oud en nieuw toe te kennen aan huizen om het onderscheid tussen beide duidelijk te maken. Hupperetz (2005) geeft aan dat het in ieder geval in 1627 niet meer aanwezig kan zijn geweest, aangezien het niet is opgenomen op de kaart van Michael Floris van Langeren (zie paragraaf 2.3.8).²⁷

2.3.3 Nabij Alde Huys: watermolen en Tiegelerhof

Bij het Alde Huys lag zowel een watermolen als een hoeve. Al in 1421 wordt melding gedaan van de molen. Stoel (1991) verwijst naar een vermelding uit 1880 (in weekblad De Maasgouw) waarin wordt gesproken over de verpachting in 1421 van de voor het huis Arcen gelegen molen door Johan van Buren aan Derich den Tymmermann.²⁸ In de op pagina 19 genoemde erfscheidinsakte uit 1487, wordt de molen ook vermeld. Ze wordt hier aangeduid als

²⁷ Hupperetz 2005, p.146.

²⁸ Stoel 1991, p.208-209.

een 'kornmoelen' (een korenmolen).²⁹ De meeste bronnen gaan ervan uit dat deze molen is verwoest in 1511.³⁰ Dit zou betekenen dat het is verwoest tijdens de inval van Arcen door de troepen van Margaretha van Oostenrijk.³¹

Deze watermolen lag ietwat ten oosten van het kasteel en werd van water voorzien via de Lingsfortbeek, om vervolgens via de Leigraaf (de Boerenhuizenlossing) in noordelijke richting, via de Rode Beek in de Maas af te wateren. Uit een gesprek met de bewoners van de Withuizerhof weet Stoel (1991) te vertellen dat Duitse soldaten in 1944, bij het aanleggen van loopgraven ten zuiden van de Wijdvelderhof op opvallend diep gelegen muurfundamenten. Gelet op de diepte, zouden deze verband kunnen houden met de molen (opstelling van het gangwerk). Voor zover bekend is hier geen nader onderzoek naar verricht. Waar de fundamenten exact zijn aangetroffen, is onbekend. De (sporen van de) watermolen zijn ook niet vermeld op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart, noch op de verspreidingskaart van de laat-middeleeuwse vindplaatsen in het rapport van RAAP (figuur 58, p.112).³²

Het terrein waarop de molen heeft gestaan, ligt aan de straat Brandemolen (hoek Sijsenbroek). Deze straat loopt door in noordoostelijke richting (en kruist de N271). Of de naam verwijst naar de oude (koren)molen, is onbekend. Dijk (2009) en Stoel opperen de mogelijkheid dat de naam verband houdt met de verwoeste (verbrande) molen.³³ Een andere mogelijkheid is dat de naam verwijst naar het type watermolen, namelijk een mout- of brandermolen, waar men de mout voor de branderijen (en brouwerijen) maalde.³⁴ Aangezien in de archieven wordt gesproken over een korenmolen, ligt de verwijzing naar een moutmolen echter niet meteen voor de hand.

Als we naar de kadastrale minuutkaart kijken, dan zien we dat het toponiem Brandemolen betrekking heeft op een complex akkers aan weerszijde van de huidige Wilde Kampweg. Bij een deel van deze percelen is tot op de dag van vandaag nog de structuur van de kamp herkenbaar aan de omringende van bomen voorziene wal.

²⁹ Keltjens 1999, p.38.

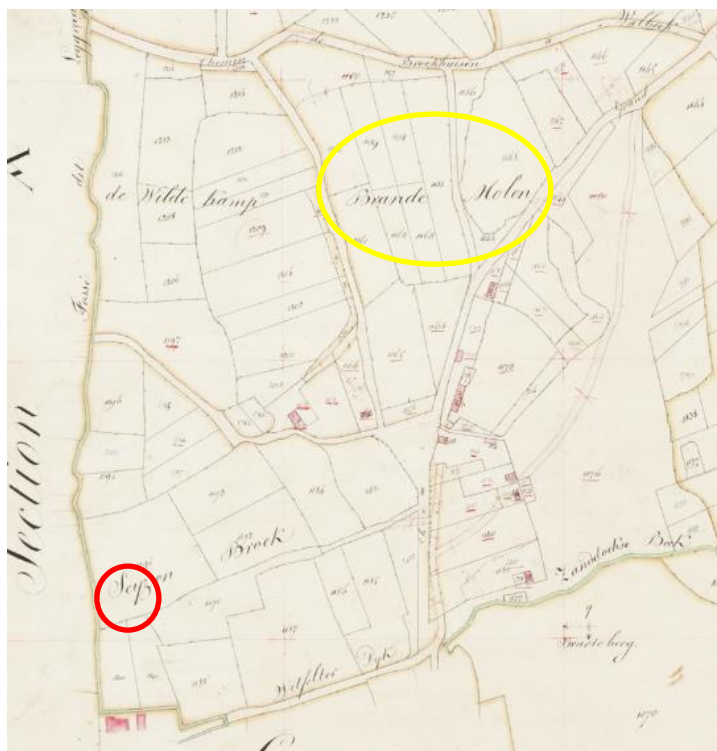
³⁰ Stoel 1995, p.20; Dijk 2009, p.116.

³¹ Keltjens 1999, p.10. Dijk gaat er in zijn verhaal vanuit dat het Alde Huys en

³² Dijk 2009, p.116. De molen wordt wel in de tekst vermeld. De vondsten van fundamenten in 1944 staat hierbij niet vermeld.

³³ Dijk 2009, p.116.

³⁴ www.molendatabase.org/molendb.php?step=details&nummer=16370.

Afb. 13 Kadastrale minuutkaart (sectie B01), met daarop het toponiem Brandemolen. In rood de locatie van het voormalige Alde Huys, gelegen in het Seyzenbroek.
 Bron: beeldbank RCE, inv.nr. MIN11003A01.

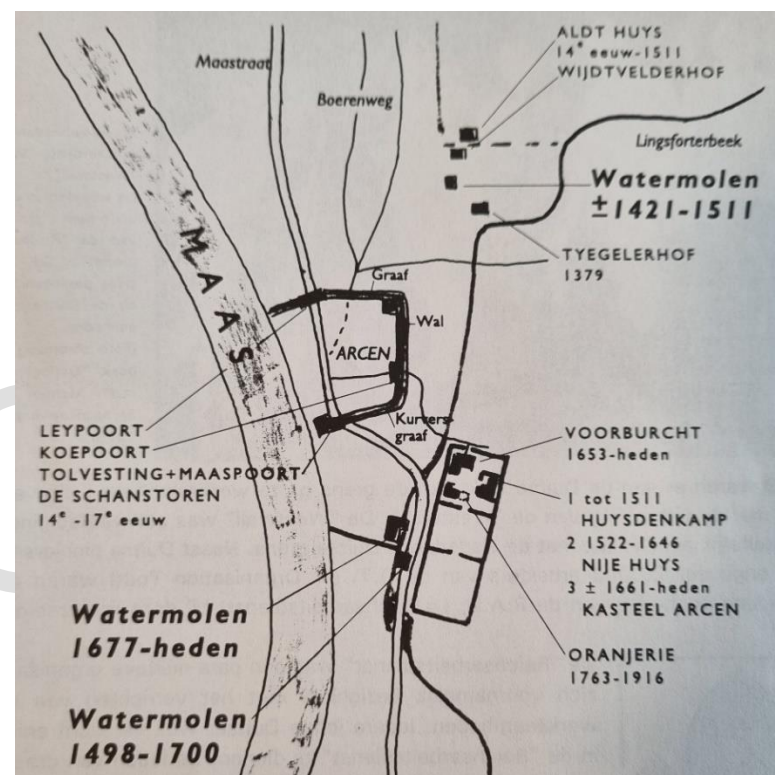
Afb. 14 De rode cirkel geeft de locatie van het Alde Huys weer. De groene cirkel de globale locatie van de oude watermolen. Het op de minuutkaart als Brandemolen aangeduide complex, bevindt zich meer naar het noorden (gele cirkel).
 Bron: ruimtelijkeplannen.nl

De straat Brandemolen werd op deze vroeg-negentiende-eeuwse kaart aangeduid als de hoofdweg van Arcen naar Walbeck. Het zuidelijke deel, ten zuiden van de het terrein waarop de molen heeft gelegen, wordt op de minuutkaart de Tegelersdijk genoemd. Het dijklichaam is op deze locatie nog aanwezig. Het loopt aan de oostzijde in noordelijke richting door. Opvallend genoeg wordt aan

de minuutkaart nog een dijk ingetekend, ter plekke van het afbuigen van de Lingsforterbeek naar het zuiden (meteen ten zuiden van het huidige Brandemolen 7). Deze dijk wordt aangeduid als de Witvelterdijk. Of deze dijken een relict zijn van een kamp, of dat ze op enige wijze een relatie houden tot de oude molen, is onbekend. Stoel gaat ervan uit dat de Molenbeek, het verlengde van de Lingsforterbeek, handmatig is uitgegraven om de huidige watermolen van water te voorzien. Een aanwijzing hiervoor zouden de scherpe bochten rond de Brandemolen zijn (zie paragraaf 2.3.10).

De naam Tegelaarsdijk verwijst naar de Tiegelerhof, die ook in dit deel van Arcen heeft gelegen.³⁵ Al in 1379 wordt gesproken over Willem van Tiegelen, die de tienden en de kerkgift van Arcen hadden ontvangen. In het begin van de vijftiende eeuw was er een familiaal verband met de Van Burens. Over de geschiedenis van de Tiegelerhof is weinig bekend. Mogelijk dat bovengenoemde kampstructuur (Tegelerdijk-Witvelterdijk), direct is verbonden tot de Tiegelerhof.

Afb. 15 Plattegrond van Arcen met daarop aangeduid de verschillende (verdwenen) historische gebouwen, opgesteld door J. Stoel.
Bron: Stoel 1991, p.206.

³⁵ Stoel 1991, pp.209-210.

2.3.4 De oude vesting

Aan het eind van de veertiende eeuw had Arcen het aanzien van een vesting, wat opvallend is voor een plaats die nooit stadsrechten heeft gehad. Hoewel de daadwerkelijke vesting grotendeels is verdwenen, is de omvang op basis van het huidige stratenpatroon en divers archeologisch onderzoek wel te herleiden.

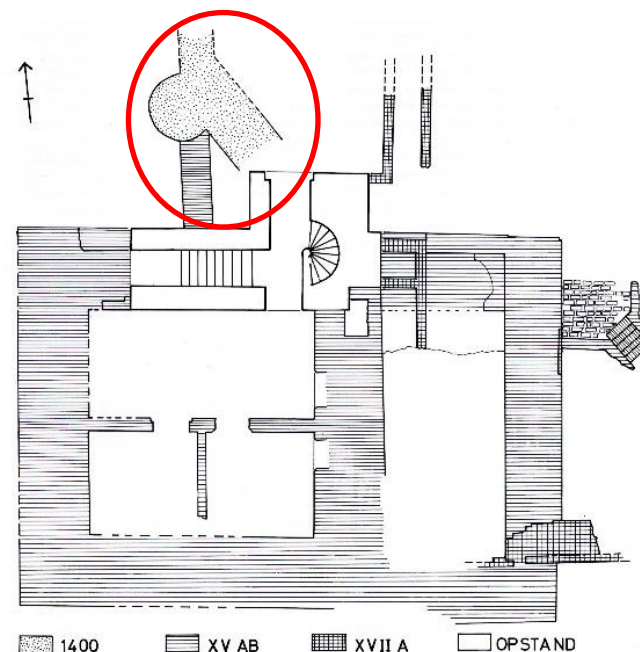
De eerste vestingwerken dateren uit de veertiende en vijftiende eeuw. Hierbij werd een aarden wal om de nederzetting gelegd en werd aan de buitenzijde een gracht uitgegraven. Deze wal volgde het tracé van de Kurversgraaf aan de zuidzijde, Wal aan de oostzijde en de Graaf aan de noordzijde. Aan de Maasstraat, Koestraat en de Schans lagen de stadspoorten, bakstenen volumes die waren opgenomen in de aarden wal.

Afb. 16 Locatie van de aarden wallen (Kurversgraaf, Wal en Graaf) en poorten.

Langs de westzijde zijn sporen gevonden van een stadsmuur. Het enige (zichtbare) relict dat nog verband houdt tot de veertiende-eeuwse stadsmuur, is een klein half rond fundament dat zichtbaar is naast de ruïne van de zogenaamde schanstoren (zie paragraaf 2.3.5). Het fundament presenteert zich als een half rond deel dat is geplaatst tegen een tot de schanstoren doorlopende stadsmuur.³⁶ Tijdens archeologisch onderzoek in de periode 1980-1984 is echter kunnen worden vastgesteld dat de ronding doorliep en dat de rechte muur tussen het rondeel en de schanstoren een latere toevoeging uit de zestiende eeuw was.³⁷ Het oudere tracé, dat deel uitmaakt van het rondeel en de naar het noorden lopende stadsmuur, liep in zuidoostelijke richting door richting de traptoren van de schanstoren (zie afb. 16).

Afb. 17 Tekening van de schanstoren, opgesteld door Dilz in 1983.
 Boven de fragmenten van de oude stadsmuur.
 Bron: Dilz 1983, p.XI.

³⁶ Hundertmark, H., *De Schanstoren. Een bouwhistorische documentatie, uitwerking en verslaglegging van de Schanstoren te Arcen*, Oss 2010; Stoel, J., *Herwonnen historie. Geschiedkundige bijdragen over de gemeente Arcen en Velden*,

Velden 1993; Schulte, A., *Ruïnes in Nederland, cultuurhistorische studies*, Zeist 1993, pp.171-172; Stoel 1995.

³⁷ Dilz, E., 'Zomerkamp N.J.B.G. Arcen III', in: *Castellogica I*, Doorn 1983, pp. X-XII.

Bij de restauratie in de jaren tachtig heeft men de toren en de noordelijke muur gerestaureerd en deels gereconstrueerd. De oudere muur, die dwars tussen rondeel en de schanstoren was geplaatst en ouder is dan de schanstoren, heeft men niet tot het maaiveld herbouwd. Door de wijze waarop het werk is uitgevoerd, lijken het rondeel en de noord-zuid georiënteerde muur deel uit te maken van één bouwfase en is de beleefbaarheid van de historische gelaagdheid vertroebeld geraakt.

Afb. 18 Schanstoren en noordelijke stadsmuur met rondeel. De reconstructie dateert uit de jaren tachtig.

Afb. 19 Bij de reconstructie is de oude, diagonale muur niet gereconstrueerd en zijn het rondeel en de jongere muur als één samenhangend geheel opgemetseld, waardoor de historische gelaagdheid is verstoord.

Men gaat ervan uit dat het ronde fundament het relict is van een oude stadspoort, horende bij de oorspronkelijke vesting.³⁸ Deze poort, de Maaspoort, werd geflankeerd door twee ronde torens. De fundamenten van de oostelijke toren heeft men in de jaren

³⁸ Hundertmark 2010, p.7.

tachtig ook onder de bestrating aangetroffen, maar niet gedocumenteerd.³⁹ De opzet van de bouwsporen komen in hoofdlijnen overeen met de weergave van een stadspoort die verschijnt op een schepenbankzegel uit het laatste kwart van de veertiende eeuw.

Deze schepenbank wordt in de archieven voor het eerst vermeld in 1371. De poort op het zegel toont een hoog poortgebouw voorzien van een poort, een door een boogfries afgesloten en van kantelen voorziene gevel en een hoge vierzijdige spits. De ranke flankerende torens zijn eveneens voorzien van kantelen en hebben een ronde spits. Tussen de ronde torens is ook het wapenschild van de heren van Arcen weergegeven. De ronding bij de stadsmuur werd hierbij beschouwd als bevestiging dat het op het zegel zichtbare poortgebouw het volume op het zegel is. Hard bewijs dat het zegel de Maaspoort toont, is er overigens niet.

Afb. 20 Het laat-veertiende-eeuwse schepenbankzegel. Het fundament van de linker hoektoren is in de jaren tachtig deels op het oude fundament herbouwd.

Bron: Hundertmark 2010, p.7.

³⁹ Sommers 2021, p.28; Hundertmark 2010, p.7

Uit archeologisch onderzoek is bekend dat in ieder geval de Maaszijde een versteend vestingwerk aanwezig is geweest. De datering van deze muur is onbekend, maar lijkt in de 15^e eeuw aangelegd te zijn, kijkend naar de ontwikkeling van de vestingwerken. De muur ten noorden van de schanstoren is hier een relict van. Deze muur had een verdedigende functie, maar beschermde de kern van Arcen ook tegen hoogwater van de Maas.

Bij de bouw van het Maashotel (Tour de Meuse) heeft men bij archeologisch onderzoek resten van de oude muur aangetroffen. Het onderzoek is nooit volledig gerapporteerd. Wel is er een artikel verschenen over de vondsten (Stoel 1995), zijn er enkele foto's genomen door de Historische Werkgroep van de aangetroffen muur en zijn er enkele opgravingstekeningen bekend.⁴⁰ De muur heeft een basis van mergelblokken van circa 1,7 meter breed en 0,8 meter hoog, met daarbinnen Maaskeien met mortel. Hier bovenop is een massieve bakstenen muur van circa 1,3 tot 1,5 meter dikte. Aan de Maaszijde van de muur is bij de opgraving van '95 een dikke sliblaag aangetroffen, wat ondersteunt dat de muur ook een functie als hoogwaterbescherming had.

*Afb. 21 Aangetroffen stadsmuur bij voorbereidende werkzaamheden bij Maashotel. De rode pijl wijst een steunbeer aan.
Bron: Sommers 2021, bijlage 6, foto van Hay Gout).*

*Afb. 22 Aangetroffen stadsmuur bij voorbereidende werkzaamheden bij Maashotel.
Bron: Sommers 2021, bijlage 6, foto van Hay Gout).*

⁴⁰ Sommers 2021, pp.28-29 (verwijzend naar artikel Stoel, J., 'De Omwalling van Arcen', in: Archeologie in Limburg 6-2, pp.66-67).

Over een lengte van circa 66,5 meter, vanaf de Schanstoren naar het noorden toe, is het tracé van de stadsmuur bekend. Van deze lengte is circa 44 meter daadwerkelijk vastgelegd. Iets naar het noorden, achter Raadhuisplein 11-12 is nog eens bijna 20 meter muurwerk geregistreerd. De muurfragmenten waren al gesloopt voordat ze konden worden gedocumenteerd. De muur is wel vastgelegd door het ROB. Opvallend is de knik in de muur. Deze bevindt zich recht tegenover de Koepoort. Dit wordt geïnterpreteerd als een voormalige toren. De suggestie wordt gemaakt dat hier de voorloper van de schanstoren stond. Hoeveel van deze muur nog behouden is, is onbekend.⁴¹

Tussen deze stukken gedocumenteerd muurwerk is een zone van circa 55 meter waar de locatie van de muur logischerwijs gelokaliseerd kan worden. Ten noorden van dit muurwerk kan het muurwerk moeilijker gereconstrueerd worden omdat hier aanknopingspunten missen. Wel is bekend dat het muurwerk aan zal sluiten op de voormalige Leypoort op de kruising Maasstraat-Graaf. Sommers(2021) heeft op basis van de bekende gegevens een plattegrond opgesteld waarin zowel de gedocumenteerde muurdelen, als het te verwachten muurtracé loopt.⁴²

Afb. 23 Locatie vastgestelde stadsmuur (oranje lijn) en vermoedelijke tracé van de nog niet gedocumenteerde stadsmuur (stippellijn). Bron: Sommers 2021, p.29.

⁴¹ Sommers 2021, p.30.

⁴² Sommers 2021, p.29.

Als we de locatie van de bekende stadsmuurdelen projecteren op de kadastrale minuutkaart, dan zien we een opvallende overlap. Beide gedocumenteerde stadsmuurdelen bevinden zich exact op de locatie van de achtergevels van de woonhuizen. Hierbij is de knik in de muur, die wordt toegeschreven aan een voormalige toren, ook terug te voeren door de zuidwestelijke hoek van een bijgebouw op het achterterrein van Raadhuisplein 12.

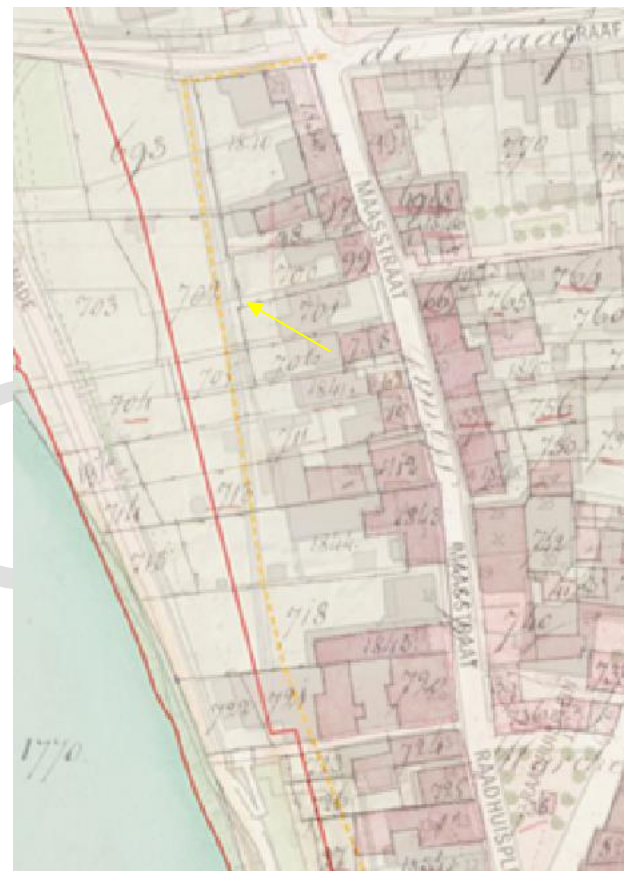
Ter plekke van het indicatieve tracé van de rest van de stadsmuur is er geen duidelijke overlap met de aanwezige verkaveling of locatie van de achtergevels. In het noordelijke deel vormen de westelijke grenzen van de tuinpercelen meteen achter de bebouwing (welke een vrij rechtlijnig verloop hebben), mogelijk het tracé van de oude muur.

Afb. 24 Detail van de verkaveling langs de Maaszijde.

Afb. 25 Projectie van de kadastrale minuutkaart (zuidelijke deel) over de onderlegger met daarop de vastgestelde muurdelen (geel omcirkeld) en het verwachte tracé. Bij de bekende muurdelen is er een duidelijk verband tot de achtergevels van de huizen: gebouwd op de oude fundering.

Afb. 26 Projectie van de kadastrale minuutkaart (noordelijke deel) over de onderlegger met daarop de vastgestelde muurdelen (geel omcirkeld) en het verwachte tracé. Dit verloop kan mogelijk meer geconcretiseerd worden door de op de minuutkaart zichtbare verkaveling achter de gevelwand (gele pijl)

Verder lijkt uit archeologisch onderzoek in de kern van Arcen het beeld naar voren te komen dat de noord-, oost- en zuidkant geen versteende vestingwerken hebben gekend.⁴³ Bij een archeologische begeleiding in de straat Schans is op circa 30 meter van de huidige Schanstoren muurwerk aangetroffen dat in de Middeleeuwen of vroege nieuwe tijd stamt. Hier lijkt dus wel muurwerk te aanwezig te zijn. Of dit verband houdt tot het oorspronkelijke poortgebouw of een ander (verdwenen woonhuis), is onbekend.

De locatie van de oude vestingwerken is nog bekend in het huidige straatbeeld en aan de huidige straatnamen. De muur liep vanaf de Schanstoren in oostelijke richting om ter plekke van de Wal naar het noorden af te buigen. De Graaf vormde de noordelijke begrenzing. Op deze locaties lag in eerste instantie een wal, voorzien van een gracht. In Renes (1999) wordt gesproken over een dubbele gracht.⁴⁴ De Kurversgraaf, gelegen aan de zuidzijde van de dorpskern is een relict van de oude vestingwerken. De Kurversgraaf is aangewezen als rijksmonument (monumentnummer 8266). In 2017 heeft archeologisch onderzoek

aangetoond dat de voormalige stadsgracht een breedte van 10 tot 16 meter en een diepte van 2.3 tot 4.6 meter had. Hierbij werd de gracht richting de Maas dieper en breder.⁴⁵

Afb. 27 De zuidelijke graaf (Kurversgraaf) is nog duidelijk herkenbaar in het landschap. Gezien vanaf de Schans.

⁴³ Sommers 2021, p.41.

⁴⁴ Renes 1999, p.315.

⁴⁵ Sommers 2021, p.31 (verwijzend naar: Dijk, X.C.C. van, Plangebied Kurversgraaf in Arcen, gemeente Venlo; archeologisch vooronderzoek: een karterend booronderzoek, (RAAP-Notitie 5116), Weesp 2017).

Stadspoorten — Aan het eind van de Maasstraat en de Koestraat (op de minuutkaart aangeduid als 'Kooistraat') stond een stadspoort, respectievelijk de Leypoort en de Koepoort. Via de Leypoort liep *Le Grand Chemin d'Arcen a Well*. Via de Koepoort liep, over de huidige Lingsforterweg *Le Grand Chemin d'Arcen a Walbeck et Straelen*. Uit de kadastrale minuutkaart kunnen we verder herleiden dat er geen grote straat in zuidelijke richting liep. De verbindingsweg naar Velden (*Le Grand Chemin d'Arcen a Velden*) liep vanaf de huidige kruising Schans-Lingsforterweg. De huidige verbinding vanuit het zuiden naar de kern is ontstaan in 1840-1845 en maakt deel uit van de aanleg van de Rijksstraatweg.⁴⁶

Vanaf de Maaspoort liep alleen een smal pad richting de molen. Dit *Sentier du Moulin* bevindt zich op de overgang tussen de Molenkamp en de uiterwaarde van de Maas (aangeduid als de Kreeftswaard), die hier ter plekke van de uitmonding van de Molenbeek, verbreedt. Het huidige wandelpad volgt nog grotendeels deze eeuwenoude route. Of er oorspronkelijk, vóór de bouw van de watermolen en de aanleg van het kasteelcomplex, wel een grotere weg heeft gelopen, is onbekend. De Maaspoort

kan ook de directe verbinding tussen een laad- en loskade en de vesting zijn geweest.⁴⁷

Landweren — Behalve de vesting, lag er rond Arcen nog een aantal aanvullende defensieve werken. Aan de zuidelijke grens van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de Witbroekstraat en de Kloosterhof (kantoor van het Limburgs Landschap), ligt een oude landweer.⁴⁸ Een landweer was een aarden wal, dicht beplant met struiken en jonge bomen, waarbij de takken werden vervlochten. De wallen hadden naast een defensieve functie ook een functie als veekering.

Een tweede opvallende wal die als structuur al zichtbaar is op de kadastrale minuutkaart, bevindt zich ten oosten van de N271. Deze loopt vanaf de Lingsforterweg in zuidelijke richting en ligt pal langs de Lange Hek (zie ook paragraaf 2.3.8). Ten zuiden buigt ze naar het zuidwesten af om te eindigen in het Egelder broek. Op de minuutkaart worden deze smalle, lange percelen aangeduid als 'hakhout'. Lange tijd werd aangenomen dat ook dit een landweer is geweest (Reutelingsperger, 2003).⁴⁹ Of dit daadwerkelijk een landweer is geweest, wordt nu door Reutelingsperger zelf in twijfel

⁴⁶ Renes 1999, p.243. Hierin wordt aangegeven dat de Maaspoort de hoofdentree vanuit het zuiden was. Oude kaarten lijken dit in ieder geval niet te bevestigen.

⁴⁷ Hierover is in de literatuur niets te vinden.

⁴⁸ Hoek, R. van der, *Arcen Lomm Veldencloupedie*, Venlo 2013, p.75.

⁴⁹ Hoek 2013, p.75 (verwijzend naar een artikel van L. Reutelingsperger uit 2003 in de Rin, een uitgave van de Historische vereniging).

getrokken.⁵⁰ In de huidige opzet wordt de wal doorbroken door een aantal doorgangen en zijn er oost-westelijke wallen tegen geplaatst. Deze lijken verband te houden met de aanleg van enkele percelen loofbos in de late negentiende eeuw. Aangezien de structuur al wel op de minuutkaart zichtbaar, is het mogelijk dat een oude landweer is hergebruikt en aangepast. Uit de aanduiding als perceel hakhout kan al met zekerheid worden gesteld dat het hier ook al aan het begin van de negentiende eeuw een aangeplante wal betrof.

Afb. 28 Kadastrale minuutkaart van het gebied ten oosten van Arcen (twee kaarten samengevoegd). De opvallende lange smalle percelen op de minuutkaart (rode pijlen) corresponderen met een nu nog aanwezige wal. Bron: beeldbank RCE, inv.nr. MIN11003A02 en MIN11003B01.

⁵⁰ Dhr. Reutelingsperger heeft bij de auteur aangegeven dat hij nu, op basis van aanvullend onderzoek, van mening is dat de huidige structuur niet (meer) overeenkomt met een landweer.

2.3.5 Tolvesting en Maashandel

*Maashandel*⁵¹ — Arcen is al in de vroege veertiende eeuw een belangrijke handelsplaats. Het heeft stapelrecht op de Maas. Dat betekent dat van alles wat er per schip over de Maas langs Arcen komt, bepaalde goederen eerst in Arcen moeten worden opgeslagen en aangeboden, voordat het schip mag doorvaren. De plaatsen in het graafschap Gelder maakten hier dankbaar gebruik van.

In 1420 claimde Geldern het recht tot verladen van goederen bij Arcen. Om de vrijhandel te borgen, werd in 1441 door Pont, Veert het Ambt en de stad Geldern ook een tolvrije route naar de Maas bedongen.⁵² De goederen mochten over een zogenaamde vrijstraat (vrij van tol) worden vervoerd. Deze liep via het Lingsfort. Keltjens (1997) en Reutlingsperger (2020) geven aan dat de losplaats is gelegen aan het eind van de Derckxstraat, in het gebied dat bekend staat als de Gelderse Hamert.⁵³ Mogelijk dat het toponiem 'Gelders' ook is gerelateerd aan deze vrijstraat. Bovendien vermeldt Keltjens (1999) dat Geldern in 1544 een laad- en losplaats voor 62 goudgulden in Arcen koopt.⁵⁴

Dat op deze locatie een laad- en losplaats heeft gelegen, wordt ondersteund door de benamingen van de wegen en gebieden op de minuutkaart. Het toponiem Hamer (of Amer/Aemer) zien we regelmatig verschijnen voor aan de rivier gelegen locaties. Het gaat hierbij altijd om vroegere overslaglocaties, en dan ook nog meestal vooral voor mergel.⁵⁵ Het meteen ten noorden gelegen gebied wordt aangeduid als het 'Magazijn'. Dit lijkt te duiden op een opslagplaats. In een akte met betrekking tot Geldern en Wachtendonk wordt het magazijn bij Arcen vermeld. Hier lagen op 15 januari 1761 3000 bossen zuiver stro voor dakbedekking opgeslagen.⁵⁶

Een derde referentie is de oude benaming van de Eikenweerd. Deze wordt op de minuutkaart aangeduid als Mergelsteeg. Dit is passend bij de functie van een Hamer(t) als overslagplaats voor mergel. Over de Mergelsteeg werd de mergel naar de Kruisweg vervoerd. Op deze kruising, ter plekke van het huidige Kruisweg 47, stond ooit een veerhuis dat tevens bekend stond als 'kalkschop',

⁵¹ Stoel, J., 'Arcen en de handel op de Maas', in: *Jaarverslag Historische Werkgroep Arcen, Velden en Lomm*, 1993, pp.31-38.

⁵² Reutlingsperger, L., 'Gelders Hamer, Magazijn, Mergelsteeg en Kalkschop: een historisch landschappelijke eenheid', in: *De Rin*, nr.22 najaar 2020, p.16.

⁵³ Keltjens 1999, p.38; Reutlingsperger 2020, p.16.

⁵⁴ Keltjens 1999, p.10.

⁵⁵ Reutlingsperger 2020, p.17.

⁵⁶ Reutlingsperger 2020, p.17.

waar gebluste kalk werd opgeslagen.⁵⁷ Dit volume is al vóór het optekenen van de kadastrale minuutkaart in 1811-1832 verdwenen. In de negentiende eeuw wordt op deze locatie een herberg gebouwd (zie paragraaf 2.4.3).

Het is bekend dat mergel en stenen via de Rode Beek op vloten over de Rode Beek naar het oosten werden getransporteerd.⁵⁸ Gelet op de specifieke vermelding van het gebruik van vloten, geeft Dijk (2009) aan dat we hieruit kunnen opmaken dat de beek ook toen al ondiep was (en dat het een moeizame transportroute moet zijn geweest).⁵⁹ De naam Mergelsteeg kan erop duiden dat over deze steeg, vanaf het Magazijn, de stenen richting de Rode Beek werden getransporteerd.

Een tweede overslagplaats lag aan de schanstoren, ter plekke van het huidige veer.⁶⁰

Afb. 29 Detail van de kadastrale minuutkaart uit 1811-1832. De gele cirkel geeft de locatie van de oude laad- en losplaats weer. Hierboven zien we 'het Magazijn'. De rode pijl wijst de naam Mergelsteeg aan. Bron: beeldbank RCE, inv.nr.MIN1003A02.

⁵⁷ Reutlingsperger 2020, p.18.

⁵⁸ Stoel 1995, p.13, Dijk 2009, p.111; Renes 1999, p.155.

⁵⁹ Dijk 2009, p.232.

⁶⁰ Reutlingsperger 2020, p.18.

Afb. 30 De Eikenweerd, gezien vanaf de Derckxweg. Dit is de plek geweest waar een oude laad- en loskade lag. De velden aan weerszijde van dit pad, dat op de minuutkaart als Mergelsteeg wordt aangeduid, werden voorheen het Magazijn genoemd.

Bron: google streetview.

Conflict met Venlo — De op pagina 28 genoemde verklaringen van plaatsen als Geldern en Kevelaar houden verband met een langdurend conflict tussen Arcen en Venlo. Reinoud, graaf van Gelre en Zutphen, de graaf die Arcen tot vrije heerlijkheid maakte, werd in 1339 hertog. Een van zijn besluiten was om in 1343 Venlo tot stad te maken, met alle daaraan verbonden privileges. Hierbij wordt apart vermeld dat Venlo ook als enige stapelrecht krijgt over de loop van de Maas tussen Venlo en Mook. Dit betekent op papier het eind van de bloeiende handel in Arcen. Ze laten het er echter niet bij zitten. De Heer van Arcen heeft er een financieel

belang bij dat het stapelrecht blijft bestaan en ook het Gelderse achterland heeft de voorkeur voor de bestaande situatie, met een kortere ontsluiting. De handel blijft dan ook gewoon voortgaan. Tot circa 1400 zijn er geen archiefstukken bekend waaruit blijkt dat het doorgaan van de handel tot conflicten met Venlo heeft geleid.

Daar komt rond 1400 verandering in. Een directe aanleiding is vermoedelijk de bouw van een nieuwe tolvesting, waarvan de resten tot de dag van vandaag behouden zijn. Na de bouw komt Venlo in verweer, zowel op schrift als fysiek. In het kasteelarchief (kasteel Arcen), aanwezig in het Gemeentearchief van Venlo, bevinden zich tal van brieven waarin 'die van Venlo' en 'die van Arcen' elkaar beschuldigen van het schenden van de rechten over de Maas. Deze brieven spannen de gehele veertiende en vijftiende eeuw.

In 1503 is Reinier van Gelder, een bastaardzoon van hertog Adolf van Gelder en halfbroer van hertog Karel van Egmond, heer van Arcen. Hij was stadhouder van het Overkwartier en drost van de Veluwe. Om het stapelrecht voor Arcen te behouden in de nog altijd slepende kwestie met Venlo, liet hij een reeks verklaringen opstellen waarin andere steden aangeven al zeer lang in Arcen te handelen en werden ook lijsten met verhandelde producten opgesteld. Behalve de al genoemde steden in hedendaags Duitsland, verklaarden ook de besturen uit steden als Stokum, Luik, Maastricht, Roermond, Nijmegen, Grave, Tiel en Zaltbommel dat in

hun plaats woonachtige schippers altijd in Arcen handel hebben gedreven.

De inzet van Gelder leidde er in 1520 uiteindelijk toe dat hertog Karel van Gelre een verordening laat uitgaan dat niemand die handel voerde met of in Arcen mocht worden lastig gevallen. Venlo kreeg een vorstelijk bevel Arcen met rust te laten. Dit was echter niet het einde van de strijd tussen beide plaatsen. Venlo bleef, met name op tijden dat Arcen door bijvoorbeeld oorlog of brand in een zwakkere positie verkeerden, de rechten te betwisten. Tot in 1660 zijn er archiefstukken bekend waarin deze rechten werden aangevochten. Zo schrijft Godfried van Gelder in 1660 dat de handel gewoon is doorgegaan en de accijnzen op de verhandelde mergel, ijzer, steen, kalk, kolen, enz. nog gewoon werden geheven.⁶¹ Uiteindelijk bloedde de handel in Arcen dood. Wel is bekend dat er tot het begin van de twintigste eeuw nog mergelblokken werden gelost aan de voet van de schanstoren.⁶²

De schanstoren — Rond 1400 moet de oude Maaspoort zijn gesloopt en plaats hebben gemaakt voor een forse schanstoren.⁶³ Deze toren combineerde de functie van stadspoort met tolhuis. De

nu nog behouden ruïne is maar een klein fragment van een imposant volume. We zien primair alleen nog de traptoren van het complex. Het complex liep in oostelijke richting door en omvatte een stadspoort. Een deel van de aanzet van de boog is nog aanwezig. In westelijke richting stond het volume op de oevers van de Maas. Dilz (1983) geeft aan dat het aannemelijk is dat er een doorgang aan de Maaszijde moet hebben gezeten, die echter niet meer traceerbaar is door de verwoestingen.⁶⁴

⁶¹ Stoel 1995, p.14.

⁶² Stoel 1993, p.38.

⁶³ Hundertmark 2010; Stoel, J., *Herwonnen historie. Geschiedkundige bijdragen over de gemeente Arcen en Velden*, Velden 1993; Schulte 1993, pp.171-172;

Smeets, H.J.J.F., 'Arcen', in: *Atlas van historische vestingwerken in Nederland: Limburg, Utrecht* 1998, pp.49-51.

⁶⁴ Dilz 1983, p.XII.

Afb. 31 De schanstoren. Rechts van de toren zijn de funderingen van het oude poortgebouw deels opgehoogd tot maaiveldniveau om de omvang van het gebouw inzichtelijk te maken.

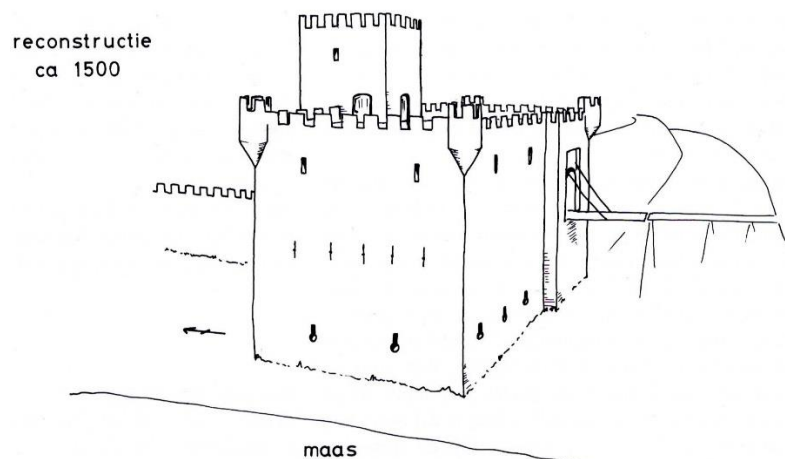
Afb. 32 De schanstoren, gezien vanaf de Maasoever.

Dilz heeft op basis van de opgravingen een aantal reconstructietekeningen opgesteld van de schanstoren. In de meeste bronnen is alleen een tekening, gezien vanaf het noordoosten opgenomen. In zijn verslag uit 1983 staat echter nog een tweede aanzicht, genomen vanaf de Maas. Hierdoor hebben we een goed totaalbeeld van de toren.

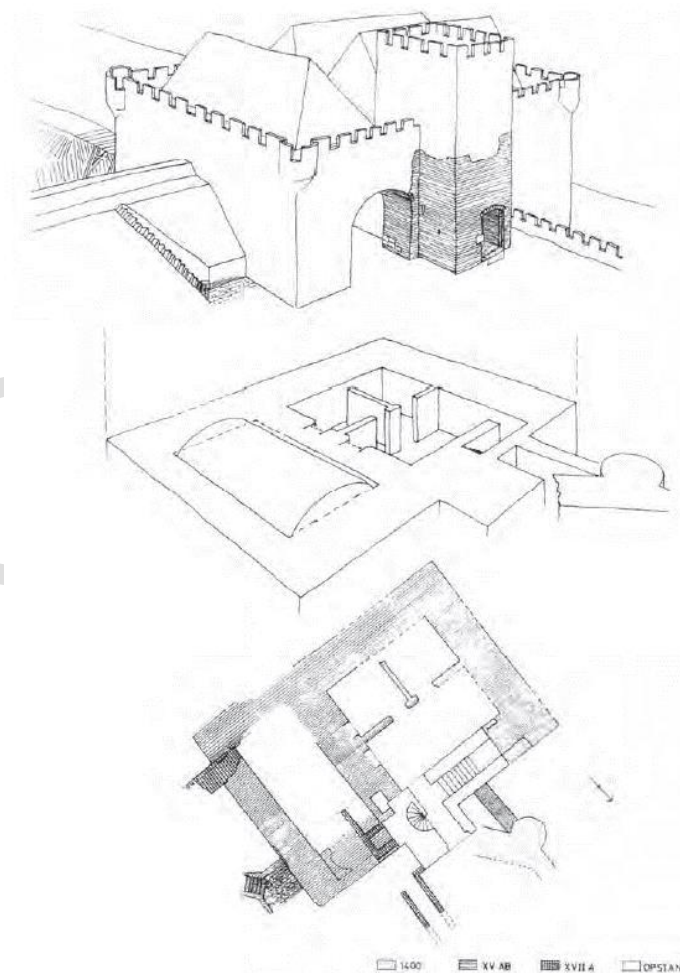
Op basis van de tekeningen van Dilz en het aanvullend bouwhistorisch onderzoek in 2010, heeft Hundertmark in samenwerking met een visueel ontwerper, in opdracht van de gemeente Venlo, een visualisatie van de schanstoren opgesteld, die als plaquette aan de schanstoren is bevestigd.

Hierbij dient uiteraard wel aangegeven te worden dat het om een op basis van de aangetroffen bouwsporen opgestelde interpretatie gaat. In hoeverre deze papieren reconstructie ook aansluit op het daadwerkelijke historische beeld, is niet meer vast te stellen. Niettemin geeft het in hoofdzaak wel een goed beeld van de omvang van de schanstoren en hoe een ophaalbrug over de tot aan de Maas doorlopende Kurversgraaf was geplaatst.

Uitgaande van de bevindingen uit archeologisch onderzoek, waaruit blijkt dat er alleen aan de westzijde een stenen stadsmuur heeft gestaan (zie pagina 33), lijkt de representatie van de zuidelijke stadswal, met daarop een muur met kantelen, incorrect te zijn.

Afb. 33 Reconstructie van de schansstoren, gezien vanaf de Maas.
Bron: Dilz 1983, p. XI.

Afb. 34 Reconstructie van de schansstoren, opgesteld door Dilz in 1980.
Bron: Hundertmark 2010, p.8.

HWBP Noordelijke Maasvallei dijkkring 65, Arcen

Cultuurhistorisch bureauonderzoek

Afb. 35 Visualisatie van de schanstoren, opgesteld door H. Hundermark en ontwerper A. Kiefer, in opdracht van de gemeente Venlo.

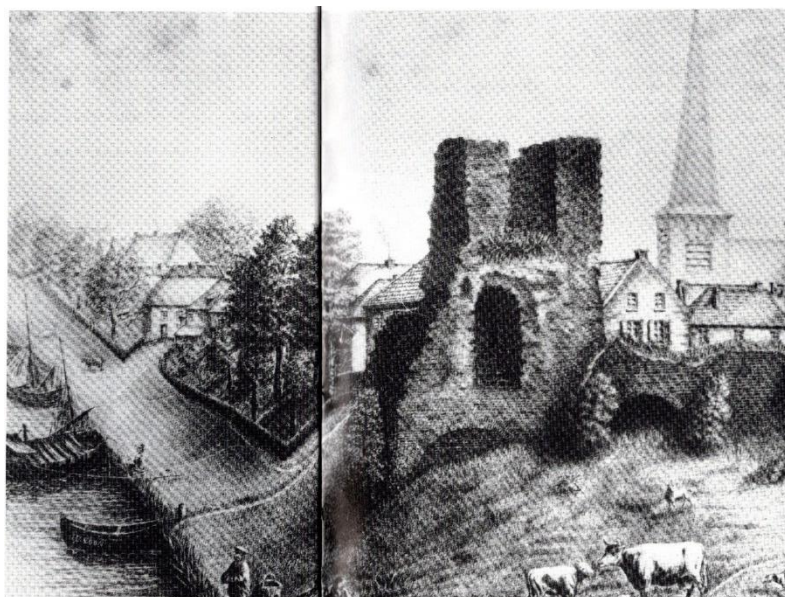
Bron: cultuurhistorie.venlo.nl; plaquette op de ruïne van de schanstoren.

De schanstoren verschijnt op diverse oude foto's en prenten. Een romantische representatie uit de achttiende eeuw, toont de ruïne, met op de achtergrond de kern van Arcen. De traptoren is duidelijk herkenbaar. Verder zien we een opvallende onderbouw, waarop een groot aantal rondbogen/gewelfbogen herkenbaar is. Langs de ruïne loopt een pad rechtstreeks naar de Maas, waarbij een paard en kar op een boot/pontje rijden. Dit beeld sluit aan op de aanname dat er meteen ten zuiden van de schanstoren een laad- en losplaats is geweest.

Afb. 36 Achttiende-eeuwse prent/houtgravure van de schanstoren.

Bron: www.geocaching.com/geocache/GC4EJ95_groet-uit-arcen?guid=9810fac3-8e7c-474c-9974-076cd4e1595d.

Afb. 37 Prent uit de late achttiende of negentiende eeuw. De toren is hier al duidelijker herkenbaar. Ook hier is, zowel onder de toren als rechts van de toren een aantal keldergewelven zichtbaar.

Bron: Stoel 1995, pp. 14-15.

Op een tweede prent zien we een meer herkenbare representatie van de toren. Ook hier is onder de toren een gewelfaanzet herkenbaar en is rechts van de toren nog een volume met gewelven te zien. Op de achtergrond, rechts van de toren, zien we de nog aan de Schans gelegen langgevelboerderij. Aan de oever is een groot aantal bootjes aangemeerd. Divers paadjes lopen

vanaf de (bebouwing aan de) Maasstraat naar beneden. Het terrein ten zuiden van de toren wordt begraasd. Of hier dan nog een pad of kade ligt, is niet zichtbaar.

Enkele oude foto's laten zien dat de weergave op de prent vrij accuraat is. Wel zien we dat er grond tegen de ruïne is opgeworpen waardoor de boog onder de deuropening in de poort niet meer zichtbaar is. Of de zichtbare stenen afkomstig zijn van de ruïne of dat dit maaskeien zijn, is niet duidelijk zichtbaar. Op de foto zien we wel nog de boog rechts van de toren zitten. Hoever dit volume naar voren steekt, is door de locatie vanwaar de foto is genomen niet zichtbaar.

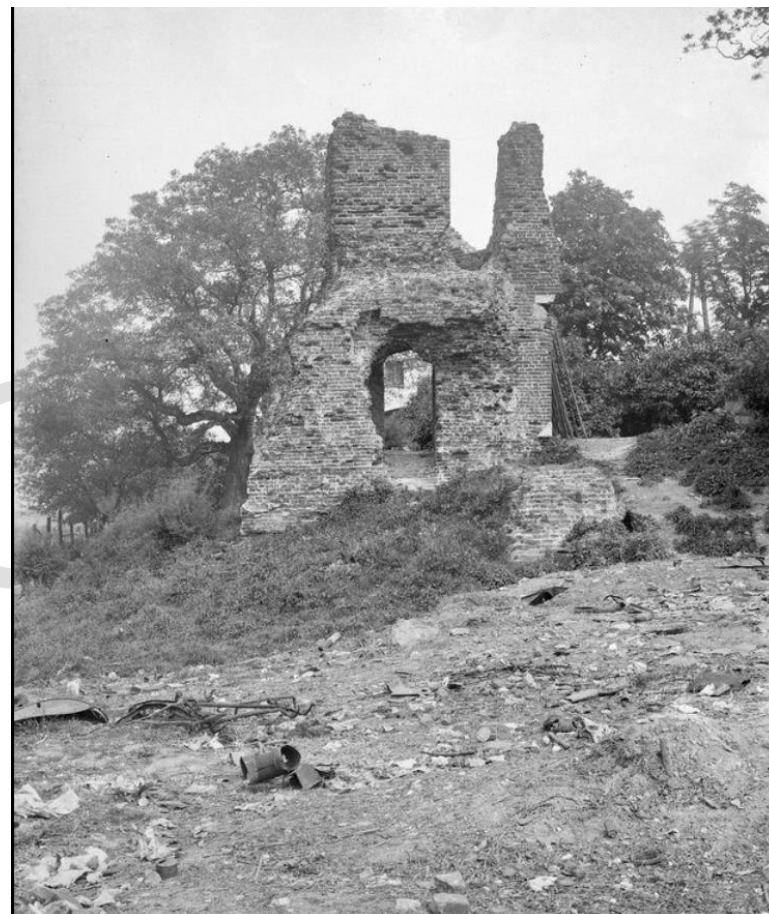
De foto laat verder zien dat de flauw hellende oevers kaal zijn (alleen gras). De overgang naar de percelen van de woningen aan de Maasstraat wordt gekenmerkt door een aantal volwassen bomen.

Afb. 38 Foto van de schanstoren rond 1900. Rechts zien we nog de grote boog van een voormalig tongewelf.

Bron: Facebook, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

Op een ietwat jongere foto (datering onbekend) zien we dat de relictten van de rechter bouwmassa zijn verwijderd: het tongewelf is ingedrukt en er is een berg grond over opgeworpen. We zien nog net de aanzet van de gewelfboog.

Afb. 39 De schanstoren, circa 1920 (?). Het tongewelf van het rechter volume is ingedrukt.

Bron: Facebook, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

De ruïne is in de jaren tachtig gerestaureerd. Hierbij is de ruïne geconsolideerd en zijn bepaalde onderdelen herbouwd om de structuur weer beleefbaar te maken. Zo zijn ook enkele muren tot op of net boven maaiveld weer inzichtelijk gemaakt. Als we de tekening van Dilz over een huidige onderlegger projecten, dan zien we dat deze fragmenten corresponderen met de opmetingstekening: de fragmenten geven (voor het getrainde oog) inzicht in de totale omvang van de oorspronkelijke schanstoren.

Welke vondsten allemaal zijn gedaan en tot hoever men het archeologisch onderzoek rondom de ruïne heeft uitgevoerd, is binnen het kader van dit onderzoek niet duidelijk geworden. Van de schanstoren is bij de Rijksdienst voor het Culturele Erfgoed een panddossier aanwezig. Hierin zal een gedetailleerd overzicht van de toenmalige ingrepen zijn opgenomen.

Afb. 40 Projectie van de opmetingstekening van Dilz op een recente onderlegger: de in de jaren tachtig zichtbaar gemaakte (gereconstrueerde) muurfragmenten geven inzicht in de contour van het oorspronkelijke volume.

2.3.6 Dorpskern

Arcen wordt omstreeks 1100 voor het eerst genoemd ('Arsnan').⁶⁵ De kern binnen de oude vesting wordt gevormd door een centraal marktplein (het Raadhuisplein). Vanuit dit driehoekig plein, een hoofdopzet overeenkomstig een dries, loopt een aantal wegen richting het omliggende landschap: de Maasstraat, Kerkstraat, Schans en Koestraat. De opzet van het stratenplan toont dat de kern zich van een agrarische nederzetting naar een plaats met stedelijke allure, compleet met muren en poorten, heeft ontwikkeld. Opvallend zijn de twee smalle steegjes die vanaf het Raadhuisplein en de Schans naar beneden, naar de Maas lopen. Deze twee steegjes verschijnen als structuur al op de kadastrale minuutkaart.

De kerk, gelegen in de noordoostelijke hoek, moet er al aan het begin van de elfde eeuw hebben gestaan. Dit blijkt onder andere uit de patroonheilige van de kerk, Sint Petrus. Petrus wordt in de elfde eeuw vaker als patroonheilige gebruikt, zo ook in onder andere Baarlo en Bergen.⁶⁶ In 1450 wordt het zaalkerkje uitgebreid met een priesterkoor. In de zestiende eeuw wordt een driebeukige kruiskerk bebouwd, waarbij de romaanse toren bleef behouden en werd opgehoogd. Na een verwoestende brand in 1681 werd de kerk grotendeels opnieuw werd gebouwd. In 1893 krijgt de kerk een

nieuwe neogotische toren. In de oorlog raakt de kerk zwaar beschadigd. In 1954 werd de huidige kerk gebouwd, naar een ontwerp van de vooraanstaande (wederopbouw)architect H.W. Valk. Samen met het door A.J. Kropholler ontworpen raadhuis (1949), vormen zij de topstukken uit de Arcense naoorlogse herbouw.

⁶⁵ Renes 1999, p.243.

⁶⁶ Renes 1999, p.303.

Afb. 41 Kadastrale minuutkaart uit 1811-1832 van de oude kern van Arcen. Het straatbeeld is ongewijzigd gebleven. De rode pijlen wijzen de twee steegjes die vanaf de kern naar de Maas lopen en nog aanwezig zijn.

Afb. 42 De Petrus en Pauluskerk van H.W. Valk.
 Bron: google streetview.

Afb. 43 Het raadshuis van A.J. Kropholler.
 Bron: google streetview.

Binnen de contouren van de oude stadskern, bevindt zich een groot aantal historische gebouwen. Een deel hiervan is aangewezen als rijksmonument, waaronder de kerk. Daarnaast is er opvallend summier aantal gemeentelijke monumenten, namelijk alleen het raadhuis. Niettemin ligt er aan de Maasstraat, Schans, Raadhuisplein, Koestraat en Kerkstraat diverse panden uit zowel de late achttiende als negentiende en vroege twintigste eeuw die over het algemeen nog (redelijk) gaaf behouden zijn. Samen vormen zij een staalkaart aan historische bouwstijlen en dragen zij in hoge mate bij aan de belevingswaarde van de dorpskern.

Afb. 44 Impressie Schans-Raadhuisplein.
Bron: google streetview.

Afb. 45 Impressie Maasstraat.
Bron: google streetview.

Afb. 46 Impressie Kerkstraat.
Bron: google streetview.

Een tekening van Jan de Beijer uit 1740 geeft een blik op Arcen in de achttiende eeuw. De Beijer was een van verschillende kunstenaars (waaronder ook Cornelis Pronk en Adriaan de Haan) die in deze periode trokken en, zoals blijkt uit diverse bouwhistorische onderzoeken, opvallend realistische representaties van de kastelen en plaatsen die ze bezoeken, optekenen. Op deze pentekening zien we de Kerkstraat, vanuit het noorden gezien. We zien duidelijk de opzet van een kruiskerk met dakruiter op de viering en een forse klokkenstoel onder ingesnoerde spits op het schip. Overigens doen de spitsbogige vensters vermoeden dat de kerk in 1681 niet volledig opnieuw is opgetrokken.

Het straatbeeld wordt gevormd door zowel eenvoudige boerderijtjes met vakwerk wanden en strodaken, als uit stenen huizen, zowel met lijst- als topgevel.

Opvallend is dat De Beijer spreekt over 'Het dorp Aersen'. Dit onderstreept dat er op dat moment geen sprake meer is geweest van vestingwerken. Opvallend is dat De Beijer geen tekening van het kasteel of de schanstoren heeft gemaakt, dit terwijl hij een groot aantal kastelen, ook in Limburg, op papier heeft gezet.

Afb. 47 Arcen, in 1740 getekend door Jan de Beijer. We kijken door de Kerkstraat, in zuidelijke richting.

Bron: nl.wikipedia.org.

2.3.7 Barbara's Weerd

Ten zuiden van Arcen, nabij het veer van Lottum, werd in 1450 een klooster gebouwd op een ietwat hogere plaats aan de oever van de Maas. De grond werd geschonken door de Arcense pastoor Henric van Merwick. Hij zorgde ook voor de verdere financiële steun voor de bouw.⁶⁷

Het klooster was een Franciscaner mannenklooster van de Derde Orde van St. Franciscus, *Insula Sancta Barbarae* genaamd. Het klooster was voorzien van een kloostervijver. Deze bevindt zich nog meteen ten oosten van de N271. Het klooster lag hier recht tegenover. Verder was er sprake van een grote kloosterhoeve, die meteen ten zuiden van de poel was gelegen.

Er is niet erg veel van het klooster bekend. De paters hebben ruim een eeuw op deze locatie gezeten. In 1586, tijdens de strubbelingen van de Tachtigjarige Oorlog, kwam een abrupt eind aan een lange periode van rust. De Spaanse troepen, onder leiding van Peter Corvera, waren gestationeerd in het klooster om deze te verdedigen tegen de Staatse troepen die in Venlo in garnizoen lagen. Op 19 en 20 januari van dat jaar, trok de

gouverneur van Venlo, Maarten Schenck van Nydeggen, met 300 ruiters en 600 man voetvolk naar het klooster. Na een heftige strijd liet Schenk het klooster in brand steken. De kloosterlingen die de slachting hadden overleefd, herbouwde een klein deel van het klooster, maar in 1602 werd het voorgoed verlaten. De goederen gingen over naar het zusterklooster Sint Agneten te Straelen. In de negentiende eeuw was het voormalige kloosterbezit eigendom van de kastelenheren van Arcen. Wanneer zij het eigendom hierover hebben verschaff, is onbekend.

Op de Tranchotkaart uit 1803 herinnert alleen nog de naam 'Kloosterpoel' aan de aanwezigheid van het klooster. Op deze kaart zien we ook de volumes van de kloosterhoeve liggen. Op de minuutkaart wordt de poel aangeduid als 'poel als hakhout' en is de boerderij duidelijk herkenbaar. Het terrein waarop de kloosterhoeve en de poel zijn gelegen, wordt aangeduid als 'Kloosterhof'. Het terrein waarop het daadwerkelijke klooster lag, wordt aangeduid als 'Voetpadsveld', verwijzend naar het voetpad ('sentier') dat tussen het Voetpandsveld en de Kloosterhof liep.

De kloosterhoeve werd in 1879 door brand verwoest. Vrijwel meteen liet de toenmalige kasteelheer van Arcen, Lewin Wolff-

⁶⁷ Keltjens 1999, pp.56-57; Stoel 1979, pp.42-43; Dijk 2009, pp. 53-54, 119; Hoek 2013, p.114.

Metternich, een nieuwe hoeve bouwen. Dit is boerderij, gelegen langs de N271, dat fungeert als kantoor van het Limburgs Landschap. De jaar- en letterankers herinneren aan het bouwjaar en aan de bouwheer (LWM: Lewin Wolff Metternich).

Op basis van archeologisch onderzoek en de herkenbaarheid van de heuvel met een diameter van circa 45 meter, heeft men de locatie van het klooster kunnen vaststellen. De locatie is gedeeltelijk aangewezen als rijksmonument, ingeschreven onder nummer 45001.

Afb. 48 De bolling in het landschap, waarop het klooster heeft gelegen.

Bron: Dijk 2009, p.54.

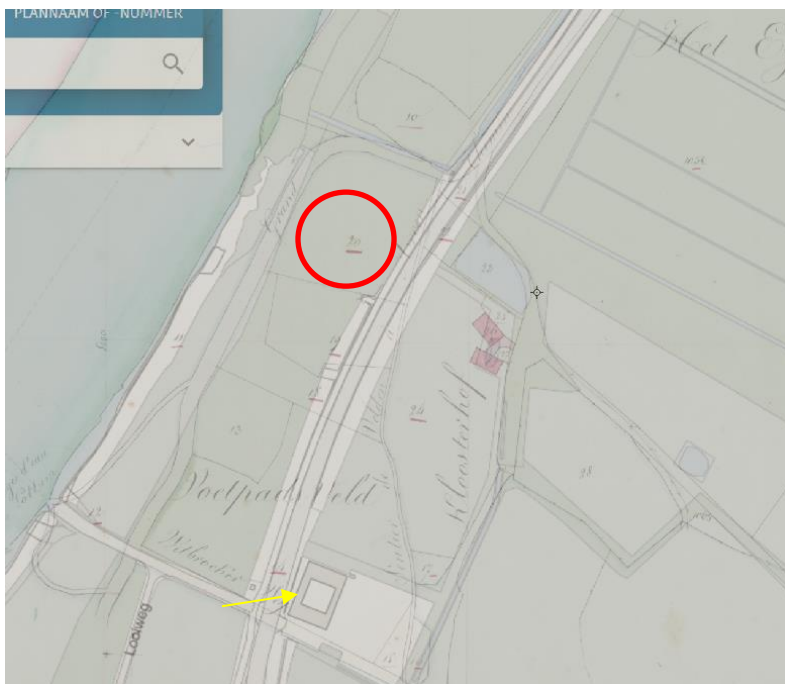
Afb. 49 Informatiebord.

Bron: Dijk 2009, p.54.

Afb. 50 Aanduiding locatie voormalig klooster (rood gearceerd).

Bron: portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default (CHW Limburg).

Afb. 51 Projectie van de kadastrale minuutkaart op een recente onderlegger. De gele pijl wijst de huidige kloosterhoeve aan. De N271 volgt het tracé van het oude voetpad ('sentier'). De huidige kloosterpoel heeft dezelfde omvang als het perceel 'poel als hakhout' op de minuutkaart. Meteen hieronder lag de oude kasteelhoeve. Het klooster lag ter plekke van de rode cirkel. De oude hoofdweg vanuit Velden liep ten westen en noorden om deze heuvel.

Bron: ruimtelijkeplannen.nl en beeldbank RCE.

Afb. 52 De in 1879 gebouwde Kloosterhoeve, met op de woonhuisgevel de initialen LWM en het jaartal 1879.

Bron: google streetview.

2.3.8 Het kasteel van Arcen: Huys den Kamp en Nije Huys

Momenteel worden in opdracht van Stichting het Limburgs Landschap diverse historische onderzoeken verricht naar het kasteel. Res nova Monumenten is hierbij verantwoordelijk voor de uitvoering van de bouwhistorische onderzoeken naar kasteel, poortgebouw, koetshuis, tiendschuur en watermolen. De landschappelijke aanleg van het kasteel en de omgeving wordt onderzocht door Stichting In Arcadië. De onderzoeken zullen in de loop van 2022 voltooid zijn.

Het huidige kasteel van Arcen is gebouwd in de tweede helft van de zeventiende eeuw, doorlopende in de eerste helft van de achttiende eeuw.⁶⁸ Vóór de bouw van het huidige kasteel is al bekend dat er twee versterkte huizen op deze locatie hebben gelegen. Leden van de Historische Werkgroep Arcen Lomm en Velden hebben tijdens archeologisch onderzoek in de jaren tachtig, ten tijde van de grote restauratie van het kasteel diverse bouwsporen aangetroffen die verband houden met zowel het *Nije Huys* als *Huys den Kamp*.

Nb. De naam *Nije Huys* wordt voor het eerst gebruikt door Stoel. Een directe historische referentie aan het 'Nije Huys' is er echter niet. Wel wordt er in 1511 gesproken over het 'nije werk' en in 1517 over een nije huysse. Dit heeft betrekking op de bouw van een nieuw kasteel.⁶⁹ Deze namen worden echter gebruikt door personen die op het huis werken. Het is geen formele naam van het huis.⁷⁰ Niettemin is deze in de latere literatuur als naam van de

voorloper van het huidige huis gaan gelden. Deze naam wordt in dit onderzoek dan ook alsnog aangehouden.

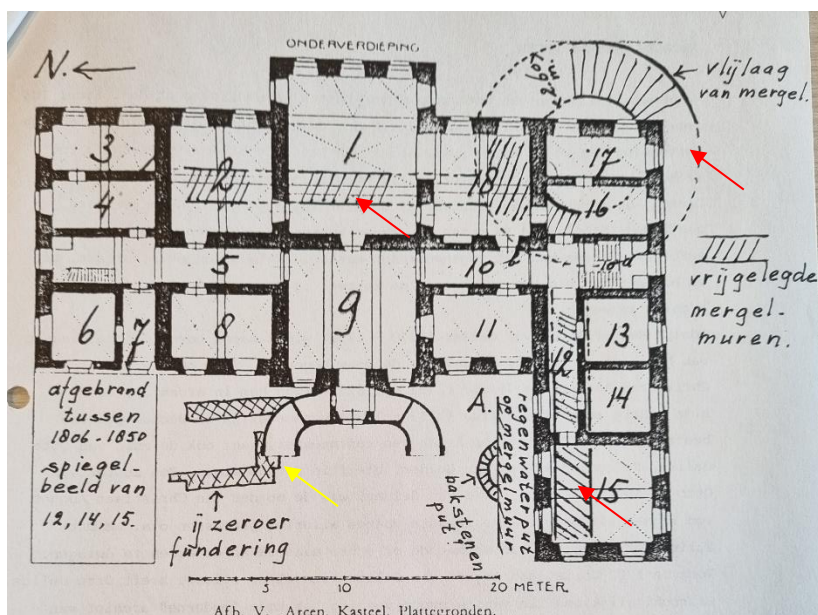
Huys den Kamp — Uit archiefonderzoek uitgevoerd door mevrouw Stoel, weten we dat er tussen 1511 en 1523 is gebouwd aan het 'Nije Huys'. Dit lijkt onlosmakelijk samen te hangen met de verwoesting van het Alde Huys in 1511. Bij archeologisch onderzoek op het voorplein en in de gracht van het kasteel in de jaren tachtig, stuitte de Historische werkgroep niet alleen op bouwsporen van het 'Nije Huys' maar ook op scherven die beduidend ouder waren. Deze waren niet alleen in de gracht, maar ook in het vrijgelegde funderingswerk aangetroffen. Deze funderingen waren uitgevoerd in mergel, met her en der sporen van een ijzeroerfundering. Het bijzondere was dat men hieronder ook nog heipalen heeft aangetroffen van 125cm lengte.⁷¹ Deze fragmenten zijn terug te voeren tot het eerste huis op deze locatie.

⁶⁸ Informatie over de kastelen is afkomstig uit: Hupperetz 2005, pp.157-158; Stoel 1979; Stoel 1991; Stoel 1995; Sluyterman, K., et al, *Nederlandsche kasteelen en hun historie*, Amsterdam 1914; Verzijl, J., 'Het kasteel en de heeren van Arcen', in: *Maasgouw 1940* (nr. 6); Mialaret, J.H.A., 'Het kasteel van Arcen', in: *De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel V: de provincie Limburg, tweede stuk: Noord-Limburg*, Den Haag 1937; Beurden, A.F. van, 'Arcen (L) een zijn kasteel', in: *Buiten 1911* (jaargang 5, nr. 1); panddossiers van de RCE, Stichting Limburgse Kastelen en Stichting het Limburgs Landschap.

⁶⁹ Stoel, J., 'De verdwenen kastelen van Arcen', in: *Jaarverslag Historische Werkgroep Arcen, Lomm, Velden*, 1986, pp. XX-XXI.

⁷⁰ Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek kasteel Arcen*, Echt 2022 (in uitvoering). Hier wordt verder ingegaan op de benaming van de oude kastelen.

⁷¹ Over het archeologisch onderzoek zijn geschreven: Stoel, J., 'Opgraving op het voorplein van kasteel te Arcen 2 juli-3 augustus 1984', in: *Jaarverslag Stichting Werkgroep Arcen, Lomm en Velden*, 1984 (ongenummerd). In datzelfde jaarverslag ook: Dilz, E., 'Verslag archeologisch onderzoekje kasteel Arcen'.

Afb. 53 Plattegrond van kasteel Arcen uit 1984. Hierop zijn de aangetroffen funderingen van Hoff den Kamp (gele pijl: boerderij of 'huysse') en het Nije Huys (rode pijlen) aangegeven. De veertiende/vijftiende-eeuwse funderingen liggen meteen links van het trapbordes.

Bron: Stoel 1991, p.210.

Tijdens haar onderzoek in het kasteelonderzoek heeft mevrouw Stoel diverse archiefstukken gevonden waarover werd gesproken van *Huys den Kamp* of *den hof op den Kamp*. In 1498 verklaart Wynand Schenk van Nydeggen dat hij zijn broer geld verschuldigd is aan zijn broer Hendrick Schenk van Nydeggen, heer van Walbeck. Bij het niet tijdig aflossen van de lening krijgt Hendrick 'mijn haef bij der moelen, geheyten den hof op ten Kamp'.⁷² Wynand woont op dat moment op het Alde Huys. Stoel beschouwt de genoemde 'hof' hier als een adellijk huis, wat zou betekenen dat er binnen de heerlijkheid Arcen gebieden lagen die niet tot de heerlijkheid behoorden.

De vraag is echter of dat ook daadwerkelijk zo is. Er zijn geen bronnen van vóór 1511 waarin wordt gesproken over een 'Huys den Kamp'. Dat de ligging van de hof bovendien wordt verbonden aan de ligging van een molen, doet eerder vermoeden dat het hier om een boerenhof gaat dan om een kasteel en dat Hendrick dus de Wynands helft van de opbrengst van deze boerenhof krijgt.⁷³ Of deze boerenhof zich op de locatie van het kasteelplein bevond en dat de aangetroffen sporen hier verband mee houden, is onbekend.

⁷² Stoel 1991, p.211.

⁷³ Rackham 2022 (in uitvoering).

In 1556 schrijft Reinier van Gelre, toenmalig kasteelheer van Arcen, over het huis: *'So sijn oick etlicken up des heer vann Arsses hoeff, gelegen voir den huys den Kamp gelopen unnd dreven oick oiren moetwillen*. Dit is voor zover de enige keer dat er door de heren van Gelre wordt gesproken over het Den Kamp.⁷⁴ Uit deze stukken, geschreven door de kasteelheer zelf, kan met enige mate van zekerheid worden gesteld dat het 'Nije Huys' oorspronkelijk werd aangeduid als 'Huys den Kamp'.⁷⁵

*Nije Huys*⁷⁶ — In 1511 werd begonnen met de bouw van het Nije Huys.⁷⁷ Het werd gebouwd door Reinier van Gelre. Reinier was de broer van Karel van Egmond, hertog van Gelre. Reinoud was Stadhouder van het Gelders Overkwartier en drost van de Veluwe. Hij was in 1503 via zijn huwelijk met Aleid Schenck van Nydeggen in het bezit gekomen van de heerlijkheid Arcen.

Uit enkele in het kasteelarchief aangetroffen bouwrekeningen uit 1511 wordt gesproken over het 'nije werk'. De locatie van dit oude kasteel is lange tijd onbekend geweest. Lang is gedacht dat de Schanstoren of de Inaborg (zie paragraaf 2.3.5) relictten van het Nije Huys waren. Bij archeologisch onderzoek in de jaren tachtig werden onder de vloeren van het huidige kasteel en in de destijds leeggepompte binnengracht de sporen van de voorloper van het huidige kasteel gevonden. Het meest opvallende was de vondst van de fundering van een ronde, mergelstenen hoektoren. De aangetroffen vlijlaag had een muurdikte van 2,6 meter en een buitenwerks doorsnede van 14 meter. Tegen deze fundering sloten een dikke noord-zuid georiënteerde en een oost-west georiënteerde muur aan. De muren liggen parallel aan het huidige kasteel, maar houden geen verband met de bovenliggende structuur.⁷⁸ We kunnen hieruit herleiden dat het Nije Huys nadien volledig is verdwenen en het kasteel vanaf de funderingen

⁷⁴ Stoel 1991, p.211.

⁷⁵ Rackham 2022 (in uitvoering).

⁷⁶ Stoel 1991, pp 212-214. Mevrouw Stoel heeft de sporen van het oude kasteel, samen met andere leden aangetroffen en hierover geschreven. Het artikel uit 1991 omschrijft het Nije Huys het meest omvangrijk. In andere artikelen gaat zij specifiek in op vondsten vooruitlopende op de uiteindelijke conclusies. Latere stukken, ook door andere auteurs, zijn alle op de informatie van Stoel gebaseerd. Omdat deze bouwsporen na het onderzoek weer aan het zicht zijn onttrokken, is hier in de huidige situatie niet veel aanvullends over te vermelden.

⁷⁷ Zoals hiervoor aangegeven is de naam 'Nije Huys' door mevrouw Stoel geïntroduceerd. De historische naam is vrijwel zeker 'Huys den Kamp' geweest. In het kader van dit bureauonderzoek, is de tot op heden voorhanden zijnde benaming gebruikt.

⁷⁸ Stoel geeft aan dat professor Renaud en dhr. Van Straalen, beide van de Rijksdienst voor Monumenten, de vondsten hebben ingemeten. Deze inmetingstekeningen bevinden zich in ieder geval niet in het panddossier van het kasteel.

opnieuw is opgetrokken. Op afbeelding 50 zijn de aangetroffen funderingen gearceerd weergegeven.

Aan de hand van deze sporen is het niet mogelijk om de gehele opzet te reconstrueren, maar het geeft wel een duidelijk beeld van de algehele typologie: een kasteel dat kenmerkend is voor de vroege zestiende eeuw. Of er sprake was van één vleugel, een hoektoren en een aan de andere zijde ommuurd complex, of dat er sprake was van een L-vormige hoofdopzet met hoektoren, kan niet met zekerheid worden gesteld.

In het kasteelarchief bevindt zich een aantal bouwrekeningen die betrekking hebben op de bouw van het Nije Huys. Met name in de jaren 1511-1512 en 1521-1522 vinden er veel activiteiten plaats.⁷⁹ Zo weten we dat er in 1517 wordt gebouwd aan de westvleugel, die dan in de steigers staat. Vooral in 1521-1522 wordt hard gewerkt. Metselaars uit Kalkar, Roermond, Venray en Arcen zijn op locatie actief. Mergelblokken en bakstenen worden via de Maas aangevoerd en metselkalk wordt met karren in Venlo gehaald. In 1521 moeten inwoners van Wanssum, Swolgen en Broekhuizenvorst komen graven (grachten).

De enige weergave van het kasteel vinden we op een in 1627 opgestelde tekening door Michael Floris van Langeren uit 1627. De prent maakt deel uit van het boekwerk 'Die Fossa Eugeniana'. De Fossa Eugeniana was een grootschalig waterkundig complex uit het begin van de zeventiende eeuw, met als doel een directe verbinding tussen de Rijn, Maas en Schelde te realiseren. Het kanaal was vooral bedoeld als pressiemiddel om de Staatsen economisch te dwarsbomen. Door het kanaal zou er een directe ontsluiting ontstaan van de grote rivieren naar Antwerpen. De werkzaamheden omvatte niet alleen het kanaal, maar ook de aanleg van een hele reeks forten en schansen. Het kanaal is nooit voltooid, maar ten oosten van Arcen was wel al een aanzienlijk deel voltooid. Fragmenten hiervan zijn tot op heden nog behouden en in het landschap herkenbaar. Aangezien de Fossa buiten het onderzoeksgebied ligt, wordt hier niet nader op ingegaan.⁸⁰

Op de prent van Van Langeren zien we een aantal karakteristieke volumes. Bovenaan ligt een ommuurd kerkeiland met rechts daarvan een aantal huizen. Rechtsonder aan de Maas is een vestingwerk weergegeven als schans. Dit moet de Schanstoren zijn. Meer naar het zuiden ligt het omgrachte kasteel en de watermolen

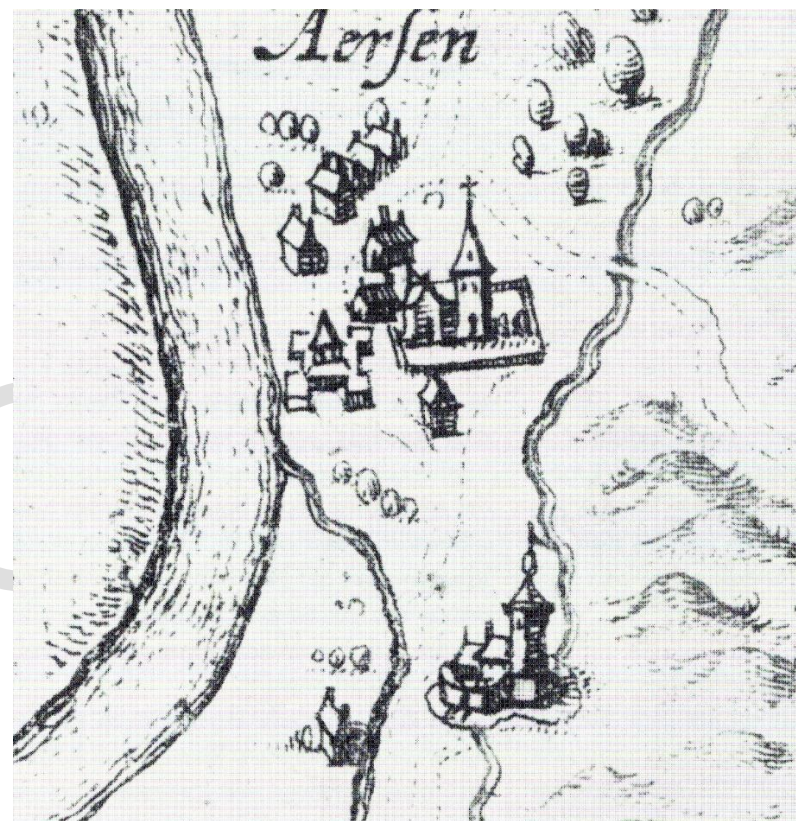
⁷⁹ Stoel 1991, pp.212-213.

⁸⁰ Voor informatie over de Fossa Eugeniana zie onder andere: Dijk 2009, pp.150-153; Dijk, X. van & Verhoeven, M.P.F. (RAAP), *Plangebied Fossa Eugeniana/Fort Hazepoot, gemeente Venlo; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en*

inventariserend veldonderzoek, Weesp 2010; Paulussen, R.P.A., *De Fossa Eugeniana: een Spaans kanaalplan met een tunnelvisie*, Thorn 2011; Renes 1999, pp.338-340; Smeets 1998, pp. 49-52.

(zie paragraaf 2.3.10). Het kasteel wordt weergegeven met een hoge toren, onder een fors opgezette torenhelm. Tegen deze toren is een vleugel, bestaande uit twee volumes afgebeeld. Langs de zuid en westzijde staat een hoge muur. Of dit ook in enige mate representatief is voor het daadwerkelijke kasteel, is onduidelijk. Dergelijke prenten en (stads)plattegronden uit de zeventiende eeuw gaven veelal een globaal beeld van de bebouwing weer, waarbij de individuele volumes vooral een 'symbolische' betekenis hadden. Dit blijkt ook wel uit de kerk die, in tegenstelling tot de huidige kerk (en middeleeuwse kerken in het algemeen) naar het westen is georiënteerd en naar de positie van de molen op de westelijke beekoever. Dit terwijl de sporen van deze verdwenen molen juist op de oostelijke oever zijn aangetroffen. Of bij het kasteel de volumes zijn herplaatst om een meer overzichtelijk aanzicht te krijgen, of dat het kasteel pure fantasie is, gebaseerd op een karakteristieke kasteeltypologie, is onbekend. Op basis van de kaart van Van Langeren is in de loop van de achttiende eeuw een groot aantal reproducties verschenen, elke net weer iets anders in detaillering van gebouwen en landschap.

Afb. 54 Detail van de prent van Michael Floris van Langeren uit 1627. Aan de onderzijde het Nije Huys, met links daarvan de voorloper van de huidige watermolen.

Bron: Stoel 1991, p.213 (het origineel bevindt zich volgens Stoel in Museum Haus Kuckuck te Kleve).

Reinier van Gelre overlijdt in 1522. De bouw van het kasteel is dan nog niet voltooid. Aleid en 8 minderjarige kinderen bleven achter. Financieel lijkt ze het moeilijk te hebben gehad en haar zwager, hertog Karel, blijkt haar niet veel te hebben bijgestaan. In 1530 hertrouwt ze met Dirk van der Lippe, genaamd Hoen. Ze verlaat Arcen in 1536. Het kasteel gaat over op haar oudste zoon, Dirk van Gelre. Uiteindelijk werd het kasteel in 1646, in de nadagen van de Tachtigjarige Oorlog, door de Staatse troepen van Frederik Hendrik volledig verwoest.

2.3.9 Het huidige kasteelcomplex⁸¹

Kasteel en bijgebouwen — Kort na de verwoesting wordt alweer begonnen met de herbouw van het kasteel. Dit betekent het begin van een uitgebreide ontwikkeling, waarin het huidige kasteelcomplex gefaseerd tot stand komt. Een van de eerste ingrepen is de bouw van een nieuwe voorburcht. Deze is in 1653 voltooid en is gebouwd door Marcelis van Gelder. Hij is getrouwd

met Johanna Maria van Lützenrode. Het alliantiewapen met jaartal bevindt zich nog boven de poort in de poorttoren. Of men al gelijktijdig met de bouw van het kasteel is begonnen, is onbekend. In ieder geval vinden er in de tweede helft van de zeventiende eeuw grote bouwactiviteiten plaats en ontstaat het sober opgezette kasteelcomplex. Er zijn diverse sporen die duiden op een gefaseerde ontwikkeling. Oorspronkelijk had het kasteel een U-vormige hoofdopzet. De noordelijke vleugel is echter in het derde kwart van de negentiende eeuw verwoest en niet meer herbouwd. Het noordelijke deel van de hoofdvleugel, die ook grotendeels was verdwenen, is in 1888 naar een ontwerp van de Venlose gemeentearchitect J. Kayser herbouwd. Hierbij is het huidige aanzicht ontstaan. Het kasteel wordt gekenmerkt door een strenge classicistische stijl, waarbij baksteen als primair bouw materiaal is gebruikt en er, met uitzondering van het timpaan boven de entree (met het alliantiewapen van Adolph Reinier van Gelder en Maria Barbara von der Recke), nauwelijks natuursteen is gebruikt. Deze sobere 'strakke' stijl vormt binnen het Nederlandse kastelenbestand een unicum. De geleding van de gevels, gevormd door een reeks

⁸¹ In 2021-2022 wordt een uitgebreid bouwhistorisch onderzoek naar de volumes die het kasteelcomplex vormen, uitgevoerd. De rapporten naar het poortgebouw en het koetshuis zijn in december 2021 in concept voltooid. Voor de onderzoeken is onder andere gebruik gemaakt van de volgende bronnen: Hupperetz 2005, pp.157-158; Stoel 1979; Stoel 1991; Stoel 1995; Sluyterman, K., et al, *Nederlandsche kasteelen en hun historie*, Amsterdam 1914; Verzijl, J., 'Het

kasteel en de heeren van Arcen', in: *Maasgouw 1940* (nr. 6); Mialaret, J.H.A., 'Het kasteel van Arcen', in: *De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel V: de provincie Limburg, tweede stuk: Noord-Limburg*, Den Haag 1937; Beurden, A.F. van, 'Arcen (L) een zijn kasteel', in: *Buiten 1911* (jaargang 5, nr. 1); panddossiers van de RCE, Stichting Limburgse Kastelen en Stichting het Limburgs Landschap.

blinde, twee bouwlagen hoge arcadenissen onder korfbogen, dragen nog verder bij aan dit unieke aanzicht. De nissen zijn stilistisch gezien zeer atypisch voor de (Hollands) classicistische bouwstijl. Het gebruik van de korfboognissen verwijst typologisch terug naar de vijftiende- en zestiende-eeuwse bouwtraditie in het hertogdom Gelre. De kasteelheren lijken met deze bewuste stilistische keuze terug te grijpen op de hoogtijdagen van het hertogdom.

Daar waar het poortgebouw nog als een op zichzelf staand volume is gebouwd, zijn het kasteel en het zuidwestelijke bijgebouw vanuit één plan ontworpen. In dit hoofdplan spelen symmetrie en zichtlijnen een belangrijke rol. Om deze symmetrie te versterken is op dat moment de zuidwest vleugel van het poortgebouw naar het zuiden toe verlengd.⁸² Vanaf de westvleugels van de bijgebouwen liepen twee kleine dwarsvleugels tot aan de binnengracht. Het kasteelcomplex had hierdoor vanuit het westen gezien een zeer statig aanzien, waarbij de bijgebouwen de zichtlijn op het hoofdhuis accentueerden. Deze zuivere opzet was alleen zichtbaar vanaf de langs de gracht lopende Schans, de oorspronkelijke hoofdweg richting Velden. Eenieder die vanuit het zuiden richting het noorden reisde, passeerde het kasteel langs de

westzijde en werd geconfronteerd met de pracht van het kasteelcomplex.

Als we de zichtlijn vanuit het kasteel doortrekken tot aan de Maas, dan komt deze meteen ten zuiden van de Schanstoren uit. Echter, ten tijde van het ontstaan van de symmetrische hoofdopzet rond 1700, was de toren al verwoest. De romantische idylle van een ruïne speelde op dat moment nog niet. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat men de ruïne bewust in de zichtlijn heeft geplaatst. Gelet op de lage ligging van de Maas ten aanzien van het kasteel, was het kasteel niet zichtbaar vanaf de rivier.

Het zuidwestelijke bijgebouw wordt in de literatuur aangeduid als het koetshuis met orangerie. Uit het recent voltooide onderzoek is echter gebleken dat de orangerie nooit in dit bijgebouw heeft gelegen. Het werd rond 1700 gebouwd als koetshuis met stallen. Verder huisvestte het een brouwerij en een groot aantal onderkomens, onder andere voor de tuinman, de jachtopzichter, de koetsier, et cetera.⁸³ De zuidoostelijke vleugel van het bijgebouw was oorspronkelijk aanzienlijk langer. De vleugel brandde in 1916 af en werd uiteindelijk in 1925 deels herbouwd. Het meest oostelijke gedeelte werd niet meer herbouwd. Wel bleven

⁸² Rackham, D., *Voorburcht kasteel Arcen. Bouwhistorische opname met waardenstelling, Lingsforterweg 26 te Arcen*, Echt 2021.

⁸³ Rackham, D., *Koetshuis kasteel Arcen. Bouwhistorische opname met waardenstelling, Lingsforterweg 26 te Arcen*, Echt 2021.

hiervan de imposante gewelfde kelders behouden. Op deze kelders is in 1986 de huidige orangerie geplaatst.

De orangerie waarover in de archieven werd gesproken, bevond zich op het middeneiland. Deze werd in 1763-1764 gebouwd en had een oppervlakte van 6x30 meter. De orangerie werd in 1906 gesloopt. Op de funderingen werd daarna het rozenhuisje gebouwd (met gebruik van oude stenen). In 1985 heeft men op de noordelijke en westelijke fundering van de oude orangerie een tuinmuur opgetrokken, waardoor het oorspronkelijke formaat nog enigszins herkenbaar is.

In 1713, het jaar waarin de Vrede van Utrecht wordt ondertekend en Arcen, Lomm en Velden officieel worden ingelijfd bij Pruisen, wordt meteen ten noorden van de gracht en het poortgebouw, de nog gaaf behouden tiendschuur opgetrokken. In het kasteel bevindt zich in de grote zaal, op de boezem van de schouw, een schilderij waarop de Pruisische koning Friedrich Wilhelm I wordt afgebeeld: een duidelijke verwijzing naar waar de trouw van de heren van Gelder (Adolph Reinier van Gelder en Maria von der Recke) was gelegen.

Het kasteel is sinds 1978 eigendom van Stichting het Limburgs Landschap. In de jaren tachtig heeft een grootschalige restauratiecampagne plaatsgevonden en zijn de volumes gerestaureerd. Verder zijn op de twee zuidelijke eilanden en de ten zuiden en oosten gelegen gronden de Kasteeltuinen aangelegd.

Afb. 55 Het kasteel, gefaseerd gebouwd in de tweede helft van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw. Bron: Foto door auteur.

Afb. 56 Het poortgebouw uit 1653, met verlening van de zuidwest vleugel ronde 1700.

Bron: Foto door auteur.

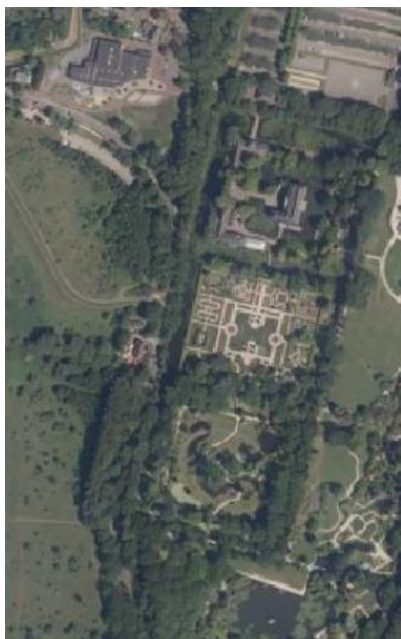
*Afb. 57 Het koetshuis, gezien vanaf de Schans.
Bron: Foto door auteur.*

*Afb. 58 De in 1713 gebouwde tiendschuur aan de Lingsforterweg.
Bron: Foto door auteur.*

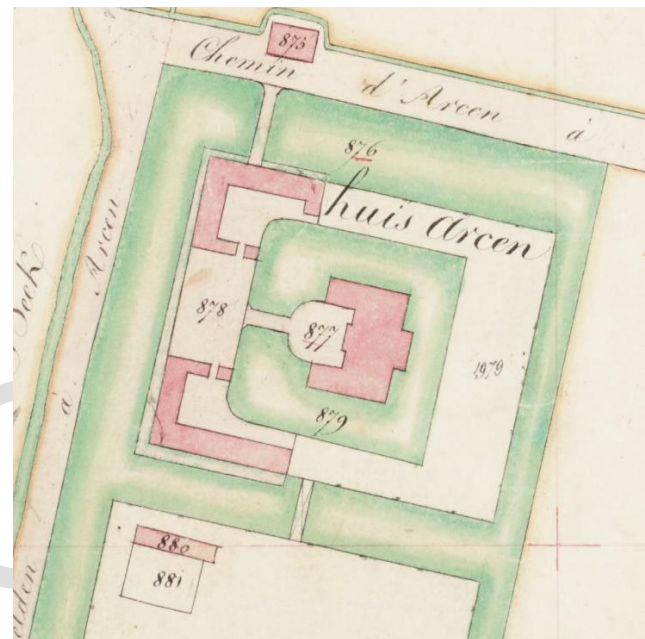
*Afb. 59 Impressie van het middeneiland van het kasteel. De huidige
aanleg dateert uit 1985-1986.
Bron: Foto door auteur.*

Afb. 60 Luchtfoto van de drie zeventiende-eeuwse kasteleilanden.

Afb. 61 Kadastrale minuutkaart met daarop de drie omgrachte eilanden van het kasteel.

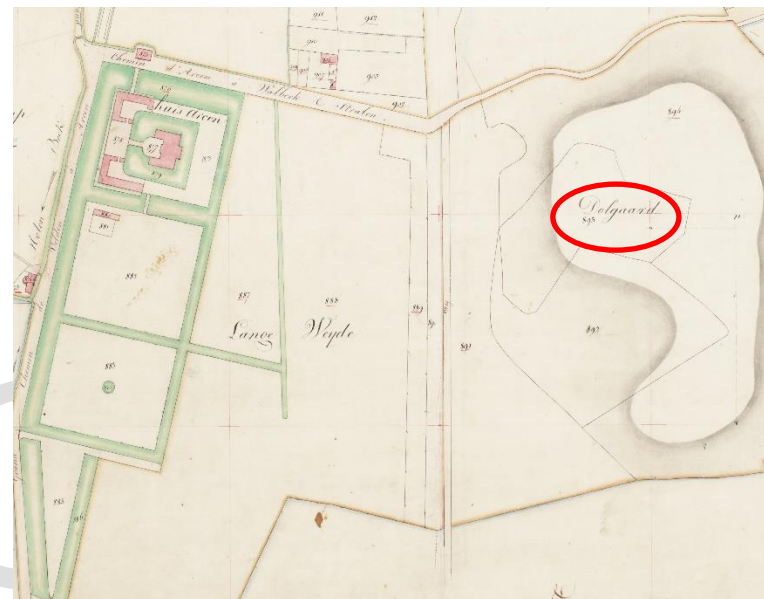
Afb. 62 Detail van de bebouwing in oorspronkelijke opzet: U-vormig hoofdhuis en bijgebouwen met de verdwenen volumes. Op het middeneiland staat de oranjerie. Ten noorden van de buitengracht staat de tiendschuur.

Parkaanleg — Met de bouw van het nieuwe kasteel, werd ook het landschap aangelegd. De huidige hoofdstructuur met drie omgrachte eilanden dateert uit de tweede helft van de zeventiende eeuw- begin achttiende eeuw. Vanwege deze aanleg lijkt het er sterk op dat de oude watermolen, die op de

oostelijke oever van de beek was gelegen, ten behoeve van de nieuwe westelijke grachtarm, moest worden gesloopt. Van de nieuwe molen is bekend dat deze in 1677 is gebouwd (zie paragraaf 2.3.10). Dit sluit aan op de ontwikkeling van de parkaanleg. De oude molen is rond 1700 verdwenen. Over de exacte aanleg op de eilanden is, met uitzondering van de bouw van de orangerie op het middeneiland, weinig bekend. Momenteel wordt door Stichting In Arcadië een uitgebreid onderzoek uitgevoerd naar de aanleg van zowel de eilanden als het landschap rondom het kasteel.⁸⁴

Het gebied ten oosten van het kasteel en de N271 wordt op oude kaarten aangeduid als 'Dalgert (Tranchotkaart) en 'Dolgaard' (minuutkaart). Deze toponiemen refereren aan een doolhof. Enkele jaren geleden heeft men via onderzoek van de hoogtelijnkaarten (AHN3 DTM, Hillshade) daadwerkelijk niet één maar twee doolhoven gevonden in dit gebied gevonden.⁸⁵

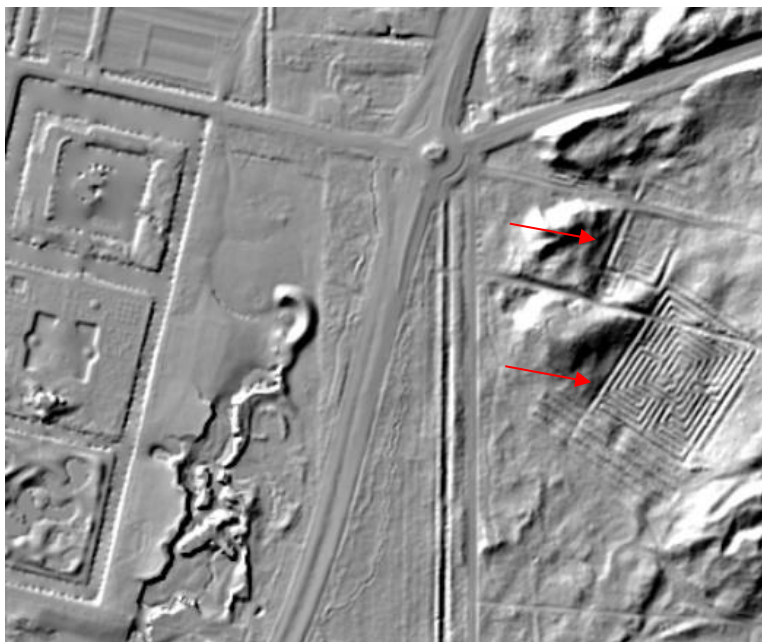

Afb. 63 Kadastrale minuutkaart 1811-1832. Het gebied ten oosten van het kasteel (op enige afstand) wordt aangeduid als de 'Dolgaard'.

Bron: beeldbank RCE.

⁸⁴ Immerseel, R. (Stichting In Arcadië), *Tuinhistorische onderzoek tuin- en parkaanleg kasteel Arcen, Amersfoort* (in uitvoering).

⁸⁵ Vaessen, R. (RAAP), *Archeologische begeleiding Doolgard te Arcen, een kort verslag*, Weesp 2017.

Afb. 64 AHN3 DTM, hillshade-hoogtekaart met ten oosten van de N271 de twee duidelijk herkenbare doolhoven.

Bron: ahn.nl.

Afb. 65 Foto genomen tijdens archeologisch onderzoek. Op de achtergrond zien we de doolhofstructuur, bestaande uit lage aarden wallen.

Bron: Vaessen 2017, figuur 4.

Tijdens het recente onderzoek van Stichting in Arcadië heeft men de aanleg van deze doolhoven aan de hand van enkele archiefstukken kunnen terugvoeren tot 1682. Door de ouderdom en gaafheid van de structuur zijn deze doolhoven uniek in Nederland. De aanwezigheid van de doolhoven laat zien dat de aanleg van het kasteel zich tot ver buiten de grachten voortzette. Behalve de doolhoven zijn er nog enkele (landschappelijke) elementen die tot de laat-zeventiende of begin achttiende eeuw zijn terug te voeren.

Meteen ten westen van de N271, ten noorden van de Lingsforterweg ligt een weg met de naam 'Maliebaan'.⁸⁶ Deze naam verwijst naar het maliespel, een spel dat vooral in de zeventiende eeuw in grote delen van Europa een populair tijdverdrijf was. Het is een balspel waarbij gebruik wordt gemaakt van een slaghout om een bal over een baan te slaan. De vlakke maliebaan had een rechte aanleg. De banen varieerden nogal in lengte. Zo zien we in Loon op Zand een baan van 325 en in Den Haag 1074 meter. De meest voorkomende lengte was 700 meter.

Afb. 66 Frederik V van de palts, tijdens het maliespel in Den Haag, aquarel van Adriaen van de Venne, 1626.

Bron: Fidloth & Renes 2020, p.11

Het gebruik van de straatnaam 'Maliebaan' is op zich al een duidelijk aanwijzing dat er in Arcen een dergelijke spelbaan heeft gelegen. Echter, de huidige straat is met zekerheid nooit een dergelijke baan geweest. Ten oosten van het kasteel en de N271, langs de doolhoven, bevindt zich een opvallend breed bospad dat de naam De Lange Hek draagt. Dit pad sluit aan de noordzijde aan op de Lingsforterweg. Het loopt over een afstand van nagenoeg 700 meter door in zuidelijke richting. Daar versmalt de weg iets en buigt ze naar het zuidoosten af. Op basis van de kadastrale minuutkaart kunnen we stellen dat deze rechte 'weg' nog zo'n 500 meter naar het zuiden toe doorliep. Ondanks dat er tijdens het in uitvoering zijnde tuinhistorisch onderzoek van Stichting in Arcadië (tot op heden) nog geen archiefstukken zijn gevonden die refereren aan een maliebaan, zijn het toponiem 'Maliebaan', de lengte van dit bospad (De Lange Hek) en de directe nabijheid bij de doolhoven, duidelijke aanwijzingen dat het er wel degelijk heeft gelegen. Fidloth & Renes (2020) vermelden de baan van Arcen als één van de acht maliebanen die in Nederland bekend zijn. Van deze acht banen waren er vier in particulier bezit, waaronder die in Arcen. De baan in Arcen is de enige bekende baan in Limburg.

⁸⁶ Fidloth, V. & Renes, H., 'De Maliebaan in internationaal perspectief. Een zeventiende-eeuwse stedenbouwkundige en landschappelijke innovatie'; in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2020*, pp.10-33.

Afb. 67 De vermoedelijke voormalige maliebaan gelegen tussen het kasteel (links) en de doolhoven (rechts). Deze laan heeft nu de naam De Lange Hek. De rode lijn is nog aanwezig. De rode stippellijn is als structuur aan het eind van de negentiende eeuw verdwenen.
Bron: ruimtelijkeplannen.nl.

Afb. 68 Kadastraal verzamelplan, 1822. Hierop is de volledige lengte van de vermoedelijke maliebaan nog zichtbaar.
Bron: beeldbank RCE.

Afb. 69 De Lange Hek, gezien vanaf het noorden. Dit was oorspronkelijk een zeventiende-eeuwse maliebaan. In de bossen links liggen de doolhoven.
Bron: Foto door auteur.

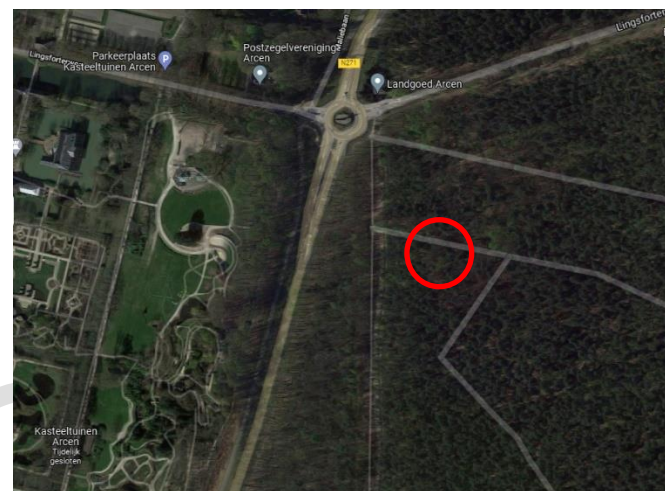
Tussen de Lange Hek en de doolhoven ligt aan een zijpad, een oude ijskelder. De kelder dateert vermoedelijk uit het begin van de negentiende eeuw, als het fenomeen op grotere schaal voorkomt. In de kelder van drie bij drie meter werd ijs uit de grachten van het kasteel opgeslagen. De kelder werd door twee kleine, achter elkaar geplaatste deuren afgesloten. De diepe ligging, de heuvel die op de constructie is opgeworpen en de begroeiing op de heuvel zorgen voor een dik isolatiepakket, waardoor de kelder gedurende de zomer koel bleef. Van de ijskelder te Arcen is bekend dat deze (totdat de bomen voldoende volume hadden)

was voorzien van een rieten zadeldak op palen, waardoor de zonnestralen niet tot de kelder konden komen. Dit rieten dak moet er in de Tweede Wereldoorlog nog zijn geweest.⁸⁷

Afb. 70 De toegang tot de ijskelder.
 Bron: cultuurhistorie.venlo.nl.

Afb. 71 Locatie ijskelder, ten oosten van de Lange Hek.

Een volgende aspect dat buiten de contouren van de drie omgrachte eilanden is gelegen, is het theehuisje De Inaborg. Dit huisje verkeerde tot voor kort in ruïneuze staat, waarbij nog maar een klein deel van het muurwerk overeind stond. Het Limburgs Landschap heeft het theehuisje op basis van de behouden bouwfragmenten en funderingen en op basis van enkele historische foto's gereconstrueerd. Het achthoekige huisje heeft in de

⁸⁷ www.hkarcen.nl/ijskelder; cultuurhistorie.venlo.nl.

zuidelijke gevelvlakken grote gevelopeningen zitten: het is volledig gericht op het zuiden.

De Inaborg is gelegen aan het eind van een lange laan. De laan wordt aan beide zijden geflankeerd door een gracht die in een losvorm om het theehuisje loopt. Vanuit het huisje loopt een lange zichtlijn over de laan. Deze zichtas loopt door over de Kasteellaan (en verder over de Schans). Door de huidige aanleg van de Kasteellaan, met een apart fietspad en de opzet van de kruising met de Lingsforterweg, is de beleving van deze ononderbroken zichtlijn (op maaiveldniveau) enigszins verstoord.

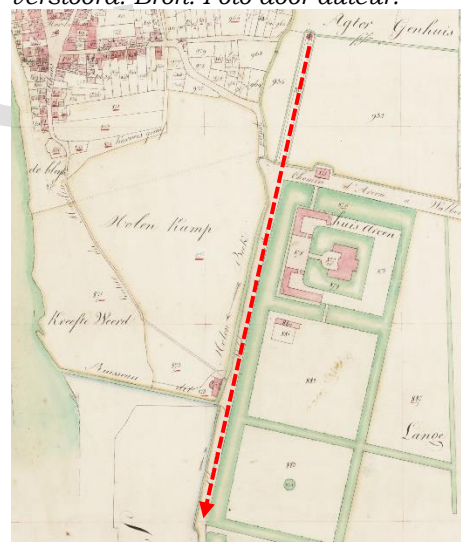
Afb. 72 De gereconstrueerde Inaborg.
 Bron: Foto door auteur.

Afb. 73 De Inaborg rond 1945.
 Bron: Stichting het Limburgs Landschap.

Afb. 74 Zicht vanaf de Kasteellaan richting de Inaborg. Door de inrichting van de Kasteellaan is de beleving van de ononderbroken zichtas ietwat verstoord. Bron: Foto door auteur.

Afb. 75 Kadastrale minuutkaart. Vanaf de Inaborg liep een lange zichtlijn langs de gehele lengte van de grachten van het kasteel.

Een laatste aspect dat we op de kadastrale minuutkaart zien, is dat buiten de contour van de omgrachte eilanden een aantal waterelementen aanwezig was. De gracht die de twee zuidelijke eilanden scheidde was in oostelijke richting doorgetrokken. Ze sloot aan op een smallere noord-zuid lopende gracht. Met de doorgetrokken gracht werd een zichtlijn gecreeërd vanuit het park richting het oosten (vanaf een bruggetje die de zuidelijke eilanden verbond). De smallere noord-zuid lopende gracht is al in het midden van de negentiende eeuw gedempt. De doorgetrokken oostelijke grachtarm is rond 1930 gedempt. Topografische kaarten laten zien dat de arm eindigde bij een klein perceel opgaande begroeiing: de zichtlijn werd fysiek begrensd.

De tweede waterpartij bevindt zich in het verlengde van de centrale as die vanaf het kasteel, over de eilanden in zuidelijke richting loopt. Deze vijver is opgezet als een *grand canal*. Een dergelijke langgerekte vijver is een landschappelijk element dat bij de aanleg van classicistische tuinen veel werd toegepast. Door de zichtas, die zich over het water voortzette tot voorbij de tuinaanleg, werd het aangrenzende landschap binnen de belevingswaarde van de aanleg getrokken. Het *grand canal* is bij de aanleg van de kasteeltuinen in de jaren tachtig gedempt en als ruimtelijke structuur verdwenen.

Een laatste waterpartij loopt parallel aan de Schans. Ze heeft dezelfde breedte als de westelijke buitengracht, maar is hier ruimtelijk van gescheiden. De exacte functie van deze waterpartij is

onbekend. Vanaf de vijver loopt een duiker onder de weg. Vanaf dit punt loopt een beek die aansluit op de Molenbeek. In de volgende paragraaf (onderdeel watermolen) komen we hier verder op terug. De beek ten westen van de Schans is nog aanwezig. De vijver is als grote waterpartij in de jaren dertig verdwenen. In de brede rechthoekige bedding loopt nu een smalle waterloop.

Afb. 76 Kadastrale minuutkaart, met daarop de zichtassen over de doorgetrokken grachtarm en het *grand canal*.

Afb. 77 Topografische kaart 1920. De drie rechthoekige waterpartijen buiten de omgrachte eilanden zijn nog aanwezig. Bron: topotijdreis.nl.

Uit de (voorlopige) de momenteel uitgevoerde bouw- en tuinhistorische onderzoeken kan worden gesteld dat kasteel Arcen in de tweede helft van de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw uitgroeide tot een complex dat zich kan meten aan de grootste adellijke buitenplaatsen en kastelen uit die periode. De onderdelen (en relictten) van het kasteelcomplex reiken tot ver buiten de contouren van het huidige kasteelpark.

2.3.10 Watermolens⁸⁸

Stoel (o.a. 1991) heeft in haar onderzoek in het kasteelarchief diverse stukken aangetroffen met betrekking tot de watermolens die bij het kasteel horen. De huidige molen, gelegen ten westen van de Schans, is gebouwd in 1677. Stoel gaat ervan uit dat er dan nog sprake is van twee aparte molens, omdat er in een archiefstuk uit 1680 wordt gesproken over de opbrengsten van twee molens.⁸⁹

Of dat ook daadwerkelijk betekent dat er op dat moment nog sprake is van twee aparte volumes, of dat er een molen was met twee molenraderen (en dus twee gangwerken), is onbekend.

Oude molen — Op basis van een archiefstuk uit 1498 kan worden vastgesteld dat er op dat moment al sprake was van een bij het Huys den Kamp horende watermolen. Op de kaart van Michael Floris van Langeren uit 1627 wordt ten zuidwesten van het kasteel (het Nije Huys) een watermolen weergegeven. Deze is opgesteld op de westelijke oever van de beek, met het rad aan de oostzijde. Zoals in paragraaf 2.3.7 al aangegeven, moet de weergave vooral symbolisch worden beschouwd. Dit betekent niet dat de molen ook daadwerkelijk aan de westzijde heeft gelegen.

Wat de kaart duidelijk laat zien, is dat de watermolen wordt aangedreven door een vanuit het zuiden lopende beek. De kasteelgracht wordt door een tweede beek gevoed die vanuit het zuiden loopt. Deze beek loopt door in noordelijke richting. Het noordelijke deel lijkt te corresponderen met de Leigraaf. Op latere kaarten (vanaf 1803) is vanuit het zuiden maar één beek getekend, welke zowel de grachten voedt, als doorloopt richting de watermolen en in de Maas uitmondt. Op de kaart lijkt de Lingsforterbeek niet afgebeeld.

⁸⁸ Medio 2022 wordt door Res nova Monumenten een bouwhistorisch onderzoek naar de Wijmarsche watermolen opgeleverd. Voor de onderzoeken is onder andere gebruik gemaakt van de volgende bronnen: Bussel, P.W.E.A., *De molens van Limburg*, Eindhoven 1991, pp.611-614; Stoel 1979; Stoel 1991; Stoel 1995;

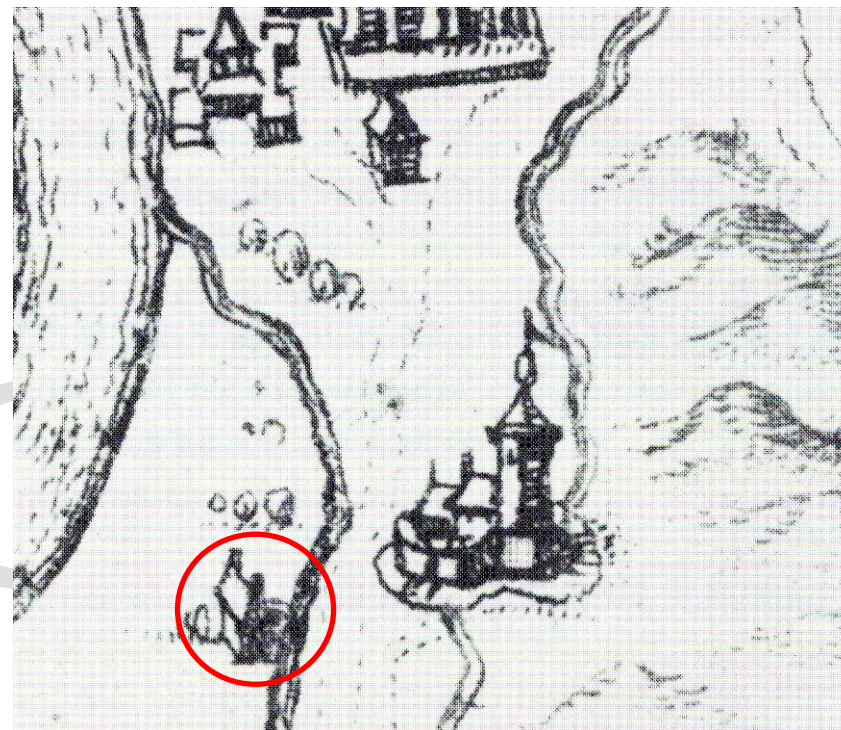
allemolens.nl; molendatabase.org; panddossiers Molenstichting Limburg en Stichting het Limburgs Landschap.

⁸⁹ Stoel 1991, p.211.

In hoeverre de kaart wat betreft de loop van de beek betrouwbaar is, is onbekend. Het gegeven dat de kasteelgracht en de oude molen vanuit het zuiden wordt gevoed, correspondeert wel met de daadwerkelijke situatie. In een artikel uit 1990 wordt aangegeven dat men bij graafwerkzaamheden op de huidige parkeerplaats van de Kasteeltuinen op een dichtgegooide greppel is gestuit, welke de auteur als een oude waterloop aanduidt.⁹⁰ Dit lijkt in ieder geval aan te sluiten op de weergave van Van Langeren.

Op een door Blaue in 1645 opgestelde weergave van de kaart van Van Langeren, lopen de twee zuidelijke beken vanaf de oostelijke vennen door de Maasduinen richting het noordwesten.

Afb. 78 De kaart van Van Langeren uit 1627. De watermolen is rood omcirkeld. Bron: Stoel 1991, p.213.

⁹⁰ Historische Werkgroep Arcen, Lomm en Velden (geen auteur vermeld, vermoedelijk Stoel, J.), *De watermolens van Arcen*, Arcen 1990, p.5.

*Afb. 79 Uitsnede van de Fossa Sanctae Mariae, quae et Eugenia, Joan Blaue, 1645. De kopergravure is opgesteld naar de gravure van Van Langeren. We zien hier dat er vanuit de ten oosten van de Maasduinen gelegen vennen, twee beken lopen (rode pijlen).
Bron: heemkunde-online.be.*

De kadastrale minuutkaart en de negentiende-eeuwse topografische kaarten laten echter een vanuit het zuiden, ten westen van de verschillende heidegebieden lopende beek zien. Dit is (in hoofdopzet) conform de huidige situatie. Deze

Lommerbroeklossing of Lommerbeek is een smalle greppel, gelegen in de oude Maasgeul van het Schandelose Broek en de Venkoelen ten noorden van Venlo. De beek voedt zowel de kasteelgrachten als de watermolen. Het noordelijke deel van de Lommerbroeklossing wordt aangeduid als de Voortbeek.⁹¹

Als we naar de monding van de beek in de Maas kijken, dan zien we dat deze meteen ten zuiden van de schanstoren lijkt te liggen. De huidige monding van de Molenbeek kenmerkt zich door de uitwaaiende opzet, met name naar het noorden toe. Over de hellingrand van deze riviermonding loopt een wandelpad dat al op de minuutkaart wordt weergegeven als 'sentier du moulin'. Daar waar de huidige uitmonding vanaf de molen naar de Maas een meanderend verloop heeft, zien we op de minuutkaart dat deze is gekanaliseerd. We kunnen dus vaststellen dat het laatste deel van het tracé van de beek is rechtgetrokken en dat hierbij ook de locatie van de uitmonding in de Maas is gewijzigd.

Een aanwijzing waaruit met enige voorzichtigheid kan worden gesteld dat de monding oorspronkelijk, conform de tekening van Van Langeren, ietwat noordelijker lag, zien we in de AHN-kaart. Hierop zien we dat een deel van de uiterwaarden, liggend langs

⁹¹ Dijk 2009, p.220.

de noordoostelijke helling, ietwat lager is gelegen. Dit zou mogelijk de oorspronkelijke beekbedding kunnen zijn.

Afb. 80 AHN-kaart. De groene kleur wijst op een oude beekbedding, gelegen in de uiterwaarden van de Maas. De rode cirkel geeft de locatie van de huidige molen weer.

Bron: ahn.nl (AHN3-DSM, blauw-groen-oranje).

Als we kijken naar de huidige situatie, dan komen nabij de oost-west lopende tak van de Molenbeek, twee beken samen, beide vanuit een andere richting.

De zuidelijke beek, de Voortbeek, loopt ten westen van de Schans. Ze ligt aanzienlijk lager dan de ten oosten gelegen grachten en bevindt zich in een waterreservoir. Dit reservoir is aan de zuid- oost- en westzijde omdijkt. Aan de noordzijde bevindt zich een bakstenen keermuur. Via een sluis met hardstenen blokken stort zich ongeveer een meter naar beneden. Op basis van het metselwerk kan de muur in het begin van de twintigste eeuw worden geplaatst. De hardstenen blokken zijn beduidend ouder en mogelijk hergebruikt. Stoel suggereert dat de sluis de oude maalsluis is. Deze aanname komt voort uit de vondst van een 1,7 meter dikke muur die men in de jaren tachtig in het westelijke talud van de Schans heeft aangetroffen. Tegen deze muur zou het waterrad hebben gezeten. Waar deze muur exact heeft gelegen en waaruit blijkt dat er een rad zat (asgat?) wordt niet vermeld.⁹²

Het is mogelijk dat de sluis een relict is van de oude watermolen en dat men ter plekke van deze sluis in het begin van de twintigste eeuw een keermuur heeft opgetrokken. Als we kijken naar oude

⁹² Stoel 1991, p.211. Stoel schrijft hier nog over de Rijksweg. Hiermee bedoelt ze de in 1840-1845 aangelegde rijksweg, die ter plekke van de watermolen het tracé

van de al bestaande Schans volgde. Dijk (2009) gaat er door de vermelding Rijksweg onterecht vanuit dat hiermee de N271 wordt bedoeld (p.155).

topografische kaarten, dan verschijnt het bassin waardoor de beek stroomt, pas op een kaart uit 1937 in haar huidige opzet. Op de minuutkaart is het gebied tot aan de beekloop als bouwland aangeduid. De aanname van Stoel (1991) dat het bassin een oude molenvijver is, is op basis hiervan niet waarschijnlijk. Mogelijk kan door het opnieuw vrijleggen van de dikke muur die in het talud is gelegen, meer inzicht worden verkregen in de molen en diens relatie tot de sluis en de inrichting van het landschap ten westen van de Schans.

Afb. 81 De Molenbeek, gezien vanaf het terras van de Wijmarsche watermolen. Op de achtergrond de keermuur met sluis (gele pijl). Ruwweg ter hoogte van deze keermuur moet ergens de 1,7 meter dikke muur in het talud zitten.

Bron: Foto door auteur.

Afb. 82 De keermuur: in huidige opzet niet ouder dan 19^e eeuw. Rechtsachter de westelijke wal/dijk. Bron: Foto door auteur.

Afb. 83 Rechts de dijk met de Schans. Meteen nadat de beek onder de weg uitkomt, is er een (moderne) sluis/doorvoer. Bron: Foto door auteur.

Afb. 84 Aanduiding locatie oude watermolen, op basis van (summer voorhanden zijnde) informatie.

Wymarsche watermolen — In 1677 wordt de nieuwe watermolen gebouwd. Een directe aanleiding wordt nergens vermeld. In Keltjens (1999) wordt aangegeven dat het mogelijk samenhangt met de verwoestingen die in 1646 door de troepen van Frederik Hendrik

zijn verricht en waarbij ook het Nije Huys werd verwoest.⁹³ Zeker is dat echter niet. Dit zou betekenen dat de molen, die toch van economisch belang, ruim drie decennia buiten gebruik is geweest.

In het in uitvoering zijnde bouwhistorisch onderzoek naar de watermolen wordt de mogelijkheid geopperd dat de bouw van de nieuwe molen vermoedelijk samenhangt met de grootse ambitie van de kasteelheer, in het bijzonder de aanleg van de drie kasteleilanden. Om deze rechtlijnige structuur te kunnen realiseren (en daaraan gekoppeld de dijk met daarover een nieuwe hoofdweg) diende de oude molen te worden gesloopt: de molen stond in de weg.

Het bouwjaar voor de nieuwe molen is gebaseerd op een vermelding in het kasteelarchief. Op 23 november 1677 dient Peter Pannekens zijn eindafrekening in voor de bouw van een olie- en korenmolen die hij in de zomer heeft voltooid.⁹⁴ De molen is kort na het overlijden van Johan Godfried van Gelder afgebouwd. De rekening wordt dan ook ingediend bij zijn weduwe, Maria Constantina van Pallandt.⁹⁵ Uit een archiefstuk blijkt dat Van Pallandt de als dwangmolen aangeduide molens in 1680 verpacht.

⁹³ Keltjens 1999, p.47.

⁹⁴ Historische Werkgroep Arcen, Lomm en Velden (geen auteur vermeld, vermoedelijk Stoel, J.), *De watermolens van Arcen*, 1990, p.4.

⁹⁵ Stoel 1995, p.43.

In 1735 wordt nog maar gesproken over één molen. Stoel gaat er op basis van de vermelding van molens vanuit dat er op dat moment nog twee aparte gebouwen hebben gestaan. Het ligt echter meer voor de hand dat dit betrekking heeft op de twee aparte molenraderen, gelegen in één volume.

Daar waar de oude molen vanuit het zuiden (via de Lommerbroeklossing-Voortbeek) werd gevoed, wordt de nieuwe molen vanuit het noorden gevoed. Stoel geeft aan dat er sterke aanwijzingen zijn dat de Lingsforterbeek hiervoor is verlegd. Als aanwijzing hiervoor noemt ze onder andere de rechte hoeken die de beek maakt nabij Brandemolen (de Tegeltersdijk). Bovendien begint bij de Wijdtevelderhof uit het niets de Boerenhuizenlossing (de Leigraaf), die in het noorden uitmondt op de Rode Beek.⁹⁶

Bij de nieuwe molen, de Wymarsche watermolen, is geen sprake van een molenvijver, maar worden de raderen rechtstreeks vanuit de beekloop gevoed: de beek stroomt tussen het dijklichaam met daarop de Schans en de ten oosten gelegen, hogere Molenkamp. Nadat het water de molen heeft gepasseerd, stroomt het via een haakse bocht weg richting de Maas. Op deze bocht sluit ook het water uit de Vlootbeek aan. De minuutkaart toont hier een rechte waterloop die door een smal beekdal loopt. Meteen achter de

molen bevond zich een akker, een klein kampje, die de molen enigszins van het hoogwater behoedde (zie verder paragraaf 3.3). Vandaag de dag is sprake van een meanderende loop.

Uit de archieven en de bouwsporen kan worden herleid dat de molen gefaseerd tot stand is gekomen.⁹⁷ Oorspronkelijk was sprake van een kleiner, nagenoeg vierkanten volume. Dit is met name in het interieur nog zichtbaar aan de opvallende muur die de ruimte met het gangwerk en de maalzolder van de horeca scheidt. In de loop van de tijd is de molen naar het zuiden uitgebreid. De molen bestond op dat moment uit twee bouwlagen. Het huisveste twee gangwerken, waarbij de waterraderen achter elkaar waren gelegen. Het asgat van het zuidelijke rad is nog zichtbaar. Aan het eind van de negentiende eeuw (circa 1885) vindt er een volgende grote verbouwing plaats. Een opvallend veelzijdig volume tegen de achtergevel wordt gesloopt. Ter plekke van deze aanbouw bevindt zich een grote, spitsbogige gevelopening. De functie van deze atypische opgezette doorgang, is onbekend, maar vermoedelijk is het simpelweg een poort geweest. Stilistisch gezien is het niet aannemelijk dat het een relict is uit de zeventiende eeuw. Het past meer bij de esthetica van de neogotiek uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit sluit ook aan op de vormgeving van de rond 1885 opgehoogde zolderverdieping, met de rijk

⁹⁶ Stoel 1991, p.209; Historische Werkgroep 1990, pp.4-6.

⁹⁷ Bussel 1999, pp.612-614; Rackham 2022 (in uitvoering).

gedetailleerde topgevels en (segment)boogfriezen. De waterraderen worden naast elkaar geplaatst en overluisd. Dit overluisen zien we aan het eind van de negentiende eeuw bij een groot aantal watermolens gebeuren. Verder blijkt dat op dat moment de molen wordt ingekort. Een kadastrale kaart uit 1886 laat zien dat de bebouwing in zuidelijke richting doorliep en het huidige terras omvatte. Tot slot wordt bij deze bouwcampagne de molenaarswoning gebouwd. Dit huis bevindt zich nog steeds meteen ten noorden van de molen. Oorspronkelijk liep het molenpad, de *Sentier du Moulin* tussen beide volumes door.

De molen raakte in het begin van de interbellumperiode in onbruik. In het najaar van 1944 werd de molen door Brits artillerie getroffen. De molen werd na de oorlog niet geconsolideerd en weer en wind kregen vrij spel. De molen verkeerde in de jaren zeventig in zeer slechte staat en delen van het complex waren al ingestort. In 1969 wordt de watermolen aangewezen als rijksmonument.⁹⁸ In 1978 wordt Stichting het Limburgs Landschap eigenaar van de molen. Vanaf 1980 begon het herstel van de molen. Een lokaal ondernemer begon een lokaal ondernemer met het verwijderen van alle wildgroei, het demonteren, schoonmaken en reconstrueren van de maalinrichting en het consolideren van het

volume. Voor het herstel werd de Stichting Behoud watermolen Arcen opgericht en werd een restauratieplan opgesteld. In 1990 zijn de plannen tot uitvoer gebracht en is de molen gerestaureerd en gereconstrueerd. Hierbij is de bekisting om de ark met de raderen weggelaten, om de waterwerken voor voorbijgangers en bezoekers zichtbaar te maken.

Afb. 85 Wymarsche watermolen.

⁹⁸ De redengevende beschrijving van het monument (nummer 8268), beschrijft de molen in haar ruïneuze toestand: de beschrijving is niet actueel.

Afb. 86 De Wymarsche watermolen, gezien vanuit het westen.
 Bron: foto auteur.

Afb. 87 Foto uit 1986. De ruïne is geconsolideerd. Hoogwater komt erg dicht bij de watermolen.
 Bron: beeldbank RCE, inv.nr. 270.806.

Afb. 88 De meanderende beekloop tussen molen en Maas.
 Bron: foto auteur.

Afb. 89 Kadastrale minuutkaart 1811-1832. De molen heeft hier nog een heel andere opzet. De beekarm vanaf de molen naar de Maas is kaarsrecht. De Vlootbeek sluit in de bocht aan op de Molenbeek. Achter de molen ligt, ten zuiden van het molenpaadje nog een kampje (nummer 872, rode pijl). De steilrand vanaf de schanstoren liep door tot aan de gekanaliseerde beekarm.

Afb. 90 Detail van de watermolen op de minuutkaart van 1811-1832. Twee molenraderen.

Afb. 91 Kadastrale hulpkaart van 1887 (opgetekend 1886): ontstaan van de huidige opzet en bouw van de molenaarswoning.

Bron: archiefviewer Kadaster, inv.nr. HK_ACN00_A_218.

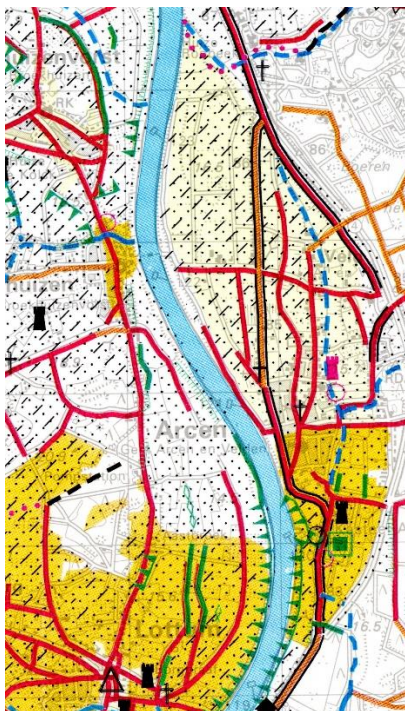
2.3.11 Landbouw⁹⁹

Op de cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Limburg en op de cultuurhistorische waardenkaart van Renes (die als onderlegger heeft gediend voor de provinciale kaart) wordt het landschap ten noorden van de woonkern en meteen ten zuiden van de Schans (op de Molenkamp) aangeduid als historisch waardevolle enkeerdgronden (gearceerd).

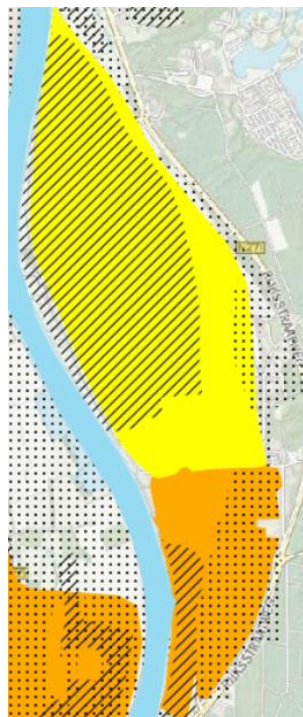
Het noordelijke gebied wordt bovendien aangeduid als een gebied met een 'sedert 1830 matig gewijzigd verkavelingspatroon' (geel). Het zuidelijke gebied als 'sedert 1830 weinig gewijzigd verkavelingspatroon' (oranje).

De landelijke gebieden bevinden zich, samen met de dorpskern, op een rug tussen de Maasbedding en de oude riviergeul. Met name in het noorden was sprake van een aaneengesloten agrarisch gebied.

⁹⁹ Dijk 2009, pp.111-113

Afb. 92 Cultuurhistorische waardenkaart (uitsnede) van Hans Renes (1999).

Afb. 93 Provinciale cultuurhistorische waardenkaart (alleen laag 'cultuurhistorische elementen (vlak)').

Bron: portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default

Deze enkeerd- of essengronden zijn ontstaan door een geleidelijke ophoging door plaggenbemesting. In de ten oosten gelegen heiden werden plaggen afgestoken die als onderlaag voor de potstallen werden gebruikt. De mest van de dieren stapelde zich geleidelijk aan op (de dieren kwamen steeds hoger te staan). Deze mix van de plaggen en de mest werden een of twee keer per jaar over de akkers uitgereden. Hierdoor ontstond geleidelijk aan een dik humeus en vruchtbaar dek: het esdek.¹⁰⁰ Het begin van deze esdekken vindt plaats in de periode 1350-1450: de beginperiode van Arcen als vrije rijksheerlijkheid. Hierdoor ontstond geleidelijk een groot aaneengesloten open akkercomplex met verspreid aan de randen zowel solitaire als clusters boerderijen en kleine, geïsoleerde kampongtingningen met een boerderij.

Vanaf de Late Middeleeuwen kregen de mensen steeds meer invloed op het landschap. Zo werden waterlopen gegraven om natte gebieden te ontwateren. De Leigraaf (Boerenhuizenlossing) is een voorbeeld van een dergelijke uitgegraven waterweg en ook de Lingsforterbeek (die vermoedelijk oorspronkelijk aansloot op de Leigraaf) is aangelegd ten behoeve van de ontwatering van de broekgebieden ten oosten van de Maasduinen.¹⁰¹

¹⁰⁰ Dijk 2009, pp.126-127.

¹⁰¹ Dijk 2009, p.129.

Als we naar Arcen kijken, dan zien we een karakteristieke opzet met ten noorden van de nederzetting de aaneengesloten akkergronden, gelegen op de hogere vruchtbare enkeerdgronden (esgronden). Het gebied was aan het begin van de negentiende eeuw al opgedeeld in een groot aantal, kleine kavels. Deze kavels maken deel uit van een aantal grotere zogenaamde velden. Velden zijn grote akkercomplexen die door meerdere boeren worden gebruikt. De velden werden omringd door houtwallen, maar de afzonderlijke kavels werden nauwelijks zichtbaar gemarkeerd.¹⁰² Deze houtwallen bestonden uit minstens één greppel en een aarden wal. De wal was opgehoogd met de uit de greppel komende grond en eventueel opgehoogd met heideplaggen. Op de wallen was geriefhout geplant dat een dichte haag vormde, voornamelijk bestaande uit eiken hakhout.

Opvallend is dat geen van de toponiemen op de minuutkaart refereert aan het gezamenlijk gebruik als 'veld'. Op de oudere Tranchotkaart (1803) zien we echter wel een drietal 'veldnamen' gebruikt, namelijk het *Colcruysveld*, het *Hagelcruysveld* en het *Aelheiligenhausveld*. De toponiemen zijn onlosmakelijk verbonden met (nog aanwezige) kruizen en kapellen. Het *Aelheiligenhausveld* refereert aan het kapelletje op de splitsing Maasstraat-

Broekhuizerweg-Laakweg. Het kapelletje dateert uit het midden van de achttiende eeuw. Het hagelkruis nabij de kruising Kruisstraat-Maasstraat is nog aanwezig. Dit kruis wordt al in 1791 vermeldt. Het corpus dateert uit 2011, nadat het oude exemplaar gestolen was. Bij een hagelkruis bad men om onweer en hagel af te weren (te bidden voor een goede oogst). Het 'Colkruis' refereert vermoedelijk aan een hardstenen kruis dat in de gevel van een schuur is opgenomen. Dit is in de omgeving van Boerenweg 73. Dit was een oorspronkelijk grafkruis uit 1629. Na de brand in de kerk in 1681 zou het naar de boerderij zijn verplaatst. Nadat de boerderij afbrandde heeft men het in de schuur ingemetseld.¹⁰³

In de oude Maasgeul en de ten oosten gelegen zandduinen lag (in ieder geval in de negentiende eeuw) ook een aantal kampen. Deze bevonden zich met name ten oosten en zuidoosten van het kasteel. Zo zien we op de kadastrale minuutkaart namen als 'Wilde Kamp', het 'Broekkamp' en het 'Ekelen Kamp'. Laatstgenoemde is op de Tranchotkaart nog ingetekend als bosperceel. Ook de kampen waren omringd door houtwallen.¹⁰⁴ De kampen zijn in de loop van de twintigste eeuw geleidelijk aan opgenomen in de bossen van de Maasduinen en deels doorsneden door de omlegging van de N271 in 1959. (Delen van) deze houtwallen zijn

¹⁰² Dijk 2009, p.126.

¹⁰³ Hoek 2013, p.105.

¹⁰⁴ Dijk 2009, pp.165-166.

nog aanwezig in bossen, zoals in de Ekelen Kamp (zie ook paragraaf 2.3.4, onderdeel 'landweren').

Afb. 94 Een houtwal ten oosten van het kasteel, doorsneden door een al op de minuutkaart zichtbaar pad (dat doorliep tot de zuidelijke grachtarm van het kasteel). Op de achtergrond De Lange Hek.

Daar waar in de negentiende eeuw in de Maasgeul ter hoogte van het kasteel voornamelijk grotere kampen en vennen lagen, was het lager gelegen gebied ten noordoosten van Arcen in gebruik als

weidegebied. Op de kadastrale minuutkaart zien we een groot aantal individuele weilanden weergegeven. De topografische kaarten vanaf 1850 zien we dat deze individuele weilanden in het gebied ten oosten van de Leigraaf alle zijn omgrensd. Het betreft een fijnmazige heggenstructuur. In dit gebied heeft in 2021 een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek plaatsgevonden.¹⁰⁵ Hierin is geconstateerd dat het verkavelde landschap, met heggenstructuur en solitaire bomen nog goed herkenbaar is. Aangegeven wordt dat er hier geen sprake is van Maasheggen, aangezien het hier meer wildgroeiende hagen zijn, bestaande uit meerdere soorten (geen laaggesnoeide, goed onderhouden mei- of sleedoornstruiken).

Op de rand tussen akkers en weilanden lag in ieder geval al in de vroege negentiende eeuw zowel een cluster boerderijen (langs de Boerenweg; toponiem 'Aan de Boeren Huyzen' op de minuutkaart) als enkele solitaire boerderijen. Deze boerderijen en hun voorgangers, ten westen, zuiden en oosten van het plangebied hebben hoogstwaarschijnlijk invloed gehad op de landschappelijke indeling van dit gebied. Langs de noord-zuid lopende Boerenweg is vanaf circa 1950 geleidelijk een bebouwingslint ontstaan.

¹⁰⁵ Groenendijk, W., *Bureauonderzoek archeologie en cultuurhistorie geul Leijgraaf Arcen*, Arnhem 2021, paragraaf 4.2.2.

Afb. 95 Weilanden in het gebied tussen de Veldweg en Boerenweg. In het landschap is de heggenstructuur nog grotendeels aanwezig.

Bron: google streetview.

Ten oosten van de weilanden lagen de heidegronden van de Maasduinen. Hier konden de schapen grazen, werden plaggen voor de stallen (als basis voor de bemesting van de akkers) afgestoken en kon men onder andere voor sprokkelhout verzamelen. De Maasduinen bevinden zich grotendeels buiten de oostelijke begrenzing van het onderzoeksgebied. De overgang tussen de weilanden en de heidegronden werden gevormd door een houtwal en een zandpad. Beide zijn nog als structuur

aanwezig.¹⁰⁶ Het eeuwenoude pad loopt vanaf manege Hendriks aan de Boerenweg in noordelijke richting. De wal ligt ten westen hiervan. Het oorspronkelijke pad (en de wal) worden doorsneden door de in 1959 omgeleide N271.

2.3.12 Einde van de heerlijkheid¹⁰⁷

Met de komst van de Fransen aan het eind van de achttiende eeuw, kwam een eind aan de heerlijkheid Arcen. De heerlijke rechten en de rechtspraak via schepenbanken kwamen te vervakken, Arcen hoorde oorspronkelijk bij het departement van de Roer. In 1798 werd Arcen en Lomm bij het kanton Geldern en Velden bij het kanton Wankum gevoegd. Kort daarna richtten de Fransen de *Mairie de Velden* op, waaronder ook Arcen viel. In 1801 werden de departementen, samen met het gehele gebied tussen Rijn en Maas met Frankrijk verenigd. In 1814 werd het departement van de Roer, waaronder ook Arcen viel, door de Fransen ontruimd. In het Wener Congres werden nieuwe grenzen getrokken, waarbij Arcen bij het nieuw opgericht Koninkrijk der Nederlanden werd gevoegd. Dit viel niet goed bij een groot deel van de bevolking, die liever bij Pruisen dan bij het voornamelijk protestantse Nederland werd gevoegd.

¹⁰⁶ Groenendijk 2021, p.50.

¹⁰⁷ Hoek 2013, pp.12-13; Keltjens 1999, p.

HWBP Noordelijke Maasvallei dijkkring 65, Arcen

Cultuurhistorisch bureauonderzoek

In 1817 vindt een laatste wijziging plaats en ontstaat de huidige gemeente- en landsgrens. Het Koninkrijk Pruisen wilde in 1815 graag het Noord-Limburgse gebied tot aan de Maas hebben. Andere mogendheden waren hierop tegen. Uiteindelijk werd besloten dat de grens werd vastgesteld op minimaal 800 Rijnlandse roeden (een kanonschot) afstand van de Maas. Om dit te bereiken werden in 1817 delen van de gemeenten Walbeck en Straelen bij de gemeente Arcen gevoegd. De nieuwe landsgrens volgt door de verplichte afstand de contour van de Maasmeander.

Afb. 96 De Tractaatgronden (gearceerd) ten oosten van Arcen, die in 1817 bij Arcen zijn gevoegd. De nieuwe landsgrens is overal minimaal 800 Rijnlandse roeden van de Maas verwijderd. Bron: Keltjens 1997, p.115.

2.4 Arcen op oude kaarten

In onderhavige paragraaf wordt op basis van een reeks historische kaarten uit de periode 1800-heden, inzicht gegeven in de ontwikkeling van het gebied. Per kaart wordt aandacht besteed aan de zichtbare elementen en structuren.

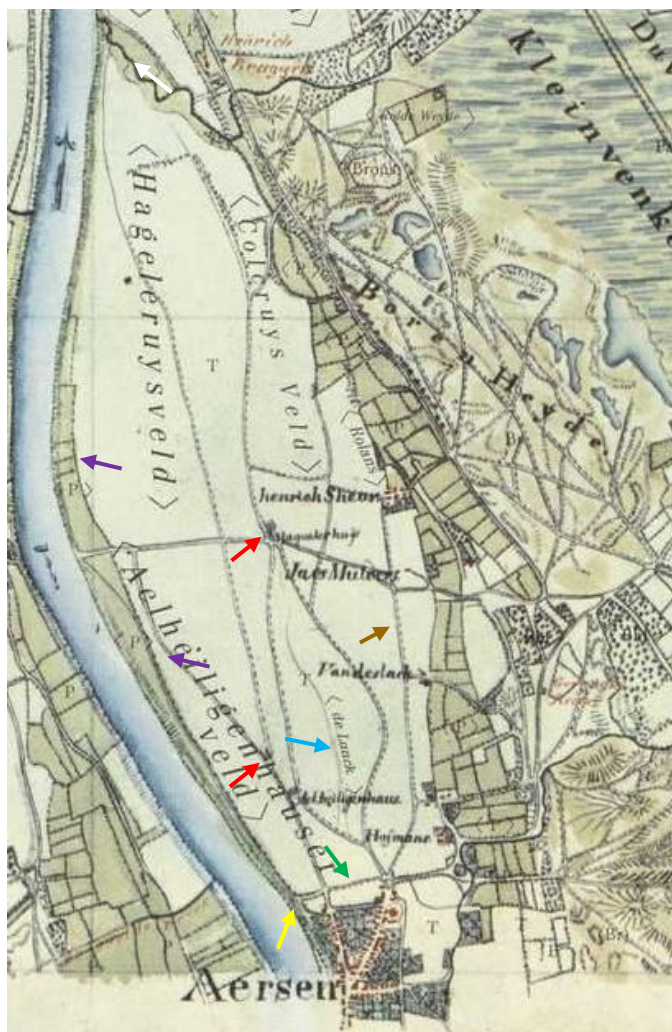
Nb. In hoofdstuk 3, waar wordt ingegaan op het impactgebied, komen we in detail terug op de aanwezige historische elementen.

2.4.1 *Tranchotkaart*¹⁰⁸

De eerste kaart die een representatief beeld geeft van Arcen, is de Tranchotkaart. Aan het begin van de negentiende eeuw bestelde Napoleon Bonaparte een reeks kaarten die als uitbreiding op de in het laatste kwart van de achttiende eeuw opgestelde Ferraris- en Cassinnikaarten (Frankrijk) moesten dienen.¹⁰⁹ Doel was om het gecarteerde gebied uit te breiden tot aan de Rijn. De kaarten werden opgesteld onder leiding van Jean Tranchot, waarbij Limburg in de periode 1803-1807 werd opgetekend. Het onderzoeksgebied is verdeeld over twee kaarten: Meerlo, kaart 20; Velden, kaart 26.

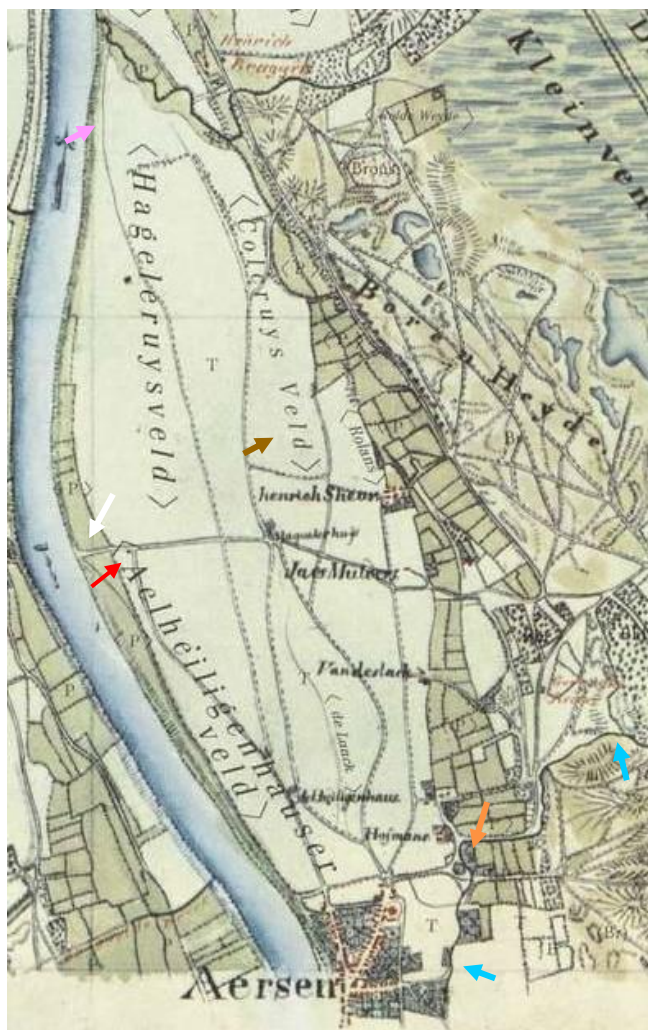
¹⁰⁸ vu.contentdm.oclc.org/digital/collection/krt/id/5606. Arcen is opgenomen op de kaart

¹⁰⁹ Arcen is op de Ferrariskaart niet opgenomen.

Tranchtkaart 1803, noordelijke deel (kaart 20: Meerlo).

Op kaart 20 zien we aan de onderzijde de karakteristieke opzet van het historische straatpatroon van de nederzetting: twee vanuit een driehoekig plein naar het noorden toe lopende wegen. De bebouwing is nog steeds binnen de contour van de oude vesting geconcentreerd. Ten noorden zien we het smalle, diep ingesneden Maasdal. Langs de steilrand loopt een pad vanaf de huidige Dercksweg tot enkele honderden meters ten noorden van de Kruisweg (paarse pijlen). Het hoger gelegen akkergebied wordt gevormd door drie velden (Aelheiligenhausveld, Hagelcruytsveld en Colcruytsveld). Deze toponiemen verwijzen naar de aanwezige kruisen. Hiervan zijn de eerste twee, het hagelkruis en kapelletje, op de kaart weergegeven (rode pijlen). Laatstgenoemde was opgenomen in een gevel en als zodanig niet als los element aangeduid. Over de velden is een aantal wegen/paden aangegeven. Meteen ten noorden van de kern loopt een oost-westelijke weg (groene pijl). Deze loopt via de Dercksweg, Steeg en Leerweg door de Maasduinen richting Walbeck. Aan het eind van deze weg was bij de Maas oorspronkelijk een laad- en loskade (gele pijl). Deze weg is vermoedelijk de vrijstraat waarover in oude bronnen wordt gesproken. Vanaf de oude Leypoort loopt een weg richting het noorden, die zich bij het kapelletje opsplijt. Vanaf de Kerkstraat loopt een sterk meanderende weg over velden. Ook deze splitst zich vrijwel meteen op om uiteindelijk ter hoogte van de Kruisweg weer samen te komen. Tussen beide wegen ligt een kort beek/sloot, aangeduid als de Laack (blauwe pijl). Dit toponiem verwijst naar een oude, meestal verlande stroombedding. Vanaf de Kerkstraat loopt een tweede weg, die in een vrij rechte lijn in noordelijke richting doorloopt. Dit is de Boerenweg (bruine pijl). Langs deze weg liggen diverse boerderijen (bij naam genoemd). De boerderijen liggen strategisch tussen de akkers en de weilanden.

Tranchtkaart 1803, noordelijke deel (kaart 20: Meerlo): vervolg

Halverwege de velden loopt de Kruisweg. Aan de westzijde komt ze uit bij de Maas. Het weergegeven bootje geeft aan dat dit toen als een oversteekplaats was naar Broekhuizen (witte pijl). De exacte oorsprong van deze veerplaats is niet bekend. In de archieven van Broekhuizen wordt al in 1474 over een veerverbinding gesproken (Dijk 2009, p.168). In de hoek Kruisweg-Broekhuizerweg staat een klein volume weergegeven. Dit is het oude veerhuisje annex kalkschop (rode pijl).

Het beekdal van de Rode beek vormt de noordelijke afsluiting van de velden. Uit de archieven blijkt dat hier ook een Maasovergang moet zijn geweest, waarbij, achter de Martewal (ten noorden van de wal) een veerhuis moet hebben gestaan (lichtroze pijl). De exacte datering van deze overgang is onbekend, maar moet tussen 1500 en 1800 zijn ontstaan (Dijk 2009, p. 168).

Ten oosten, in de oude riviergeul en in de directe nabijheid van de boerderijen, ligt een smalle strook met weilanden. Uit de opzet van de belijning kunnen we herleiden dat deze weilanden allemaal door heggen of soortgelijke scheidingen waren afgeschermd. Deze heggenstructuur is tot de dag van vandaag nog bepalend voor het landschap. Ten oosten hiervan bevinden zich de heidegebieden. De overgang tussen weilanden en heide wordt gevormd door een houtwal. Hierover of hierlangs loopt een pad. Wal en pad zijn nog grotendeels behouden.

Vanaf de Rode beek zien we de aanzet van de Leigraaf. Het tracé langs de boerderijen is niet zichtbaar. Verder zien we rechtsonder de Lingsforterbeek (lichtgroene pijl). De oranje pijl geeft de locatie van het verdwenen Alde Huys (en de watermolen) weer.

Tranchtkaart 1803, zuidelijke deel (kaart 26: Velden)

De zuidelijke grens van het projectgebied wordt gevormd door het Barbara's Weerd. De gele pijl wijst de voorloper van de huidige Kloosterhof en de meteen ten noorden gelegen poel aan. De hof is bereikbaar via een laan vanuit het zuiden. Nabij ligt nog een tweetal boerderijen. Ten noorden en oosten ligt een broekgebied (groene pijl) en een ven (rode pijl). Dit ven wordt aan de oostzijde begrensd door de Lommerbroeklossing. Ten noorden van het ven ligt een perceel, aangeduid als naaldbos. De Lommerbroeklossing loopt in noordelijke richting door, waar het via een brede gracht aansluit op het grachtensysteem van het kasteel. Een smallere, gekanaliseerde beekloop loopt door in noordelijke richting, over de Broekcamp. De kampen worden aan de oostzijde afgesloten door een greppel (en wal). Deze is nu nog aanwezig (meteen ten westen van de Lange Hek). De Lange Hek, de oude maliebaan, is hier als een licht meanderend pad weergegeven (bruine pijl). Hierop sluit een aantal paden aan die in oostelijke richting lopen. Rechts van de Lange hek zien we Den Dalgert (de doolhoven). Het gebied langs de Maas is aangeduid als Mungelderveld. De steilrand van Maasbedding naar het veld is met arceringen aangeduid. Ter plekke van de watermolen zien we de meanderende monding van de Molenbeek. Opvallend is het uitwaaiierende patroon van het beekdal, dat ook nu nog herkenbaar is. Over de noordoostelijke steilrand loopt een pad (het Molenpad), dat de watermolen met de nederzetting verbindt.

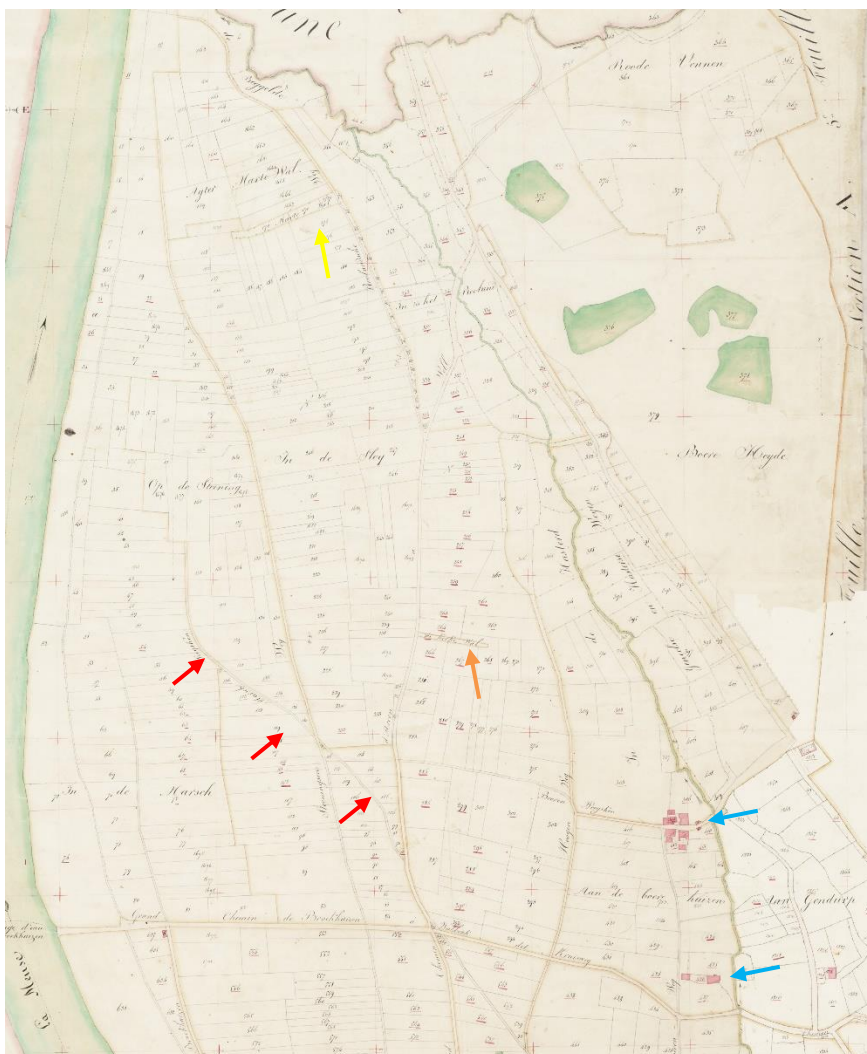

Tranchtkaat 1803, zuidelijke deel (kaart 26: Velden): vervolg

Langs de oostelijke grens van het Mungelderveld loopt de primaire verbinding richting het zuiden. Deze liep vanuit Lomm langs de westzijde van Barbara's Weerd, om rond de heuvel te lopen waarop het voormalige klooster stond. Van hieruit liep de weg in noordelijke richting en volgt het hetzelfde tracé als de huidige N271. De aftakking vanaf de N271 naar de Schans, is conform de oorspronkelijke situatie. Van hieruit liep de weg richting het noorden, om in een rechte lijn over de Schans en de Kasteellaan uit te komen op de Lingsforterweg. Vanaf dit kruispunt kon men, via de Koestraat (en Koepoort) de nederzetting betreden. De over de Molenkamp lopende weg tussen het kasteel en de nederzetting (de huidige primaire ontsluiting) is hier nog niet aanwezig. De rechtlijnige opzet van de weg (en het dijklichaam waarop ze is aangelegd) houdt vrijwel zeker verband met de aanleg van het kasteelcomplex in de tweede helft van de zeventiende eeuw).

De Lingsforterweg loopt als rechte laan door tot aan het begin van de Maasduinen. Van daaruit loopt de weg door in een meanderend verloop.

Het kasteelcomplex met haar drie omgrachte eilanden is duidelijk herkenbaar. Op het noordelijke eiland staat de bebouwing van voorburcht, koetshuis en kasteel, op het middeneiland een geometrische aanleg met daarin de oranjerie. Het zuidelijke eiland is als weide aangeduid. Ten noorden van het kasteel zien we de tiendschuur (blauwe pijl) en de Inaborg met aanleg (paarse pijl). De schanstoren is vaag weergegeven (oranje pijl). De Kurversgraaf is als structuur met bomenrijen aangeduid (witte pijl). In de kern zien we bebouwing langs de Koestraat, de Schans en het huidige Raadhuisplein.

2.4.2 Kadastrale minuutkaart 1811-1832

Gebied ten noorden van de Kruisweg

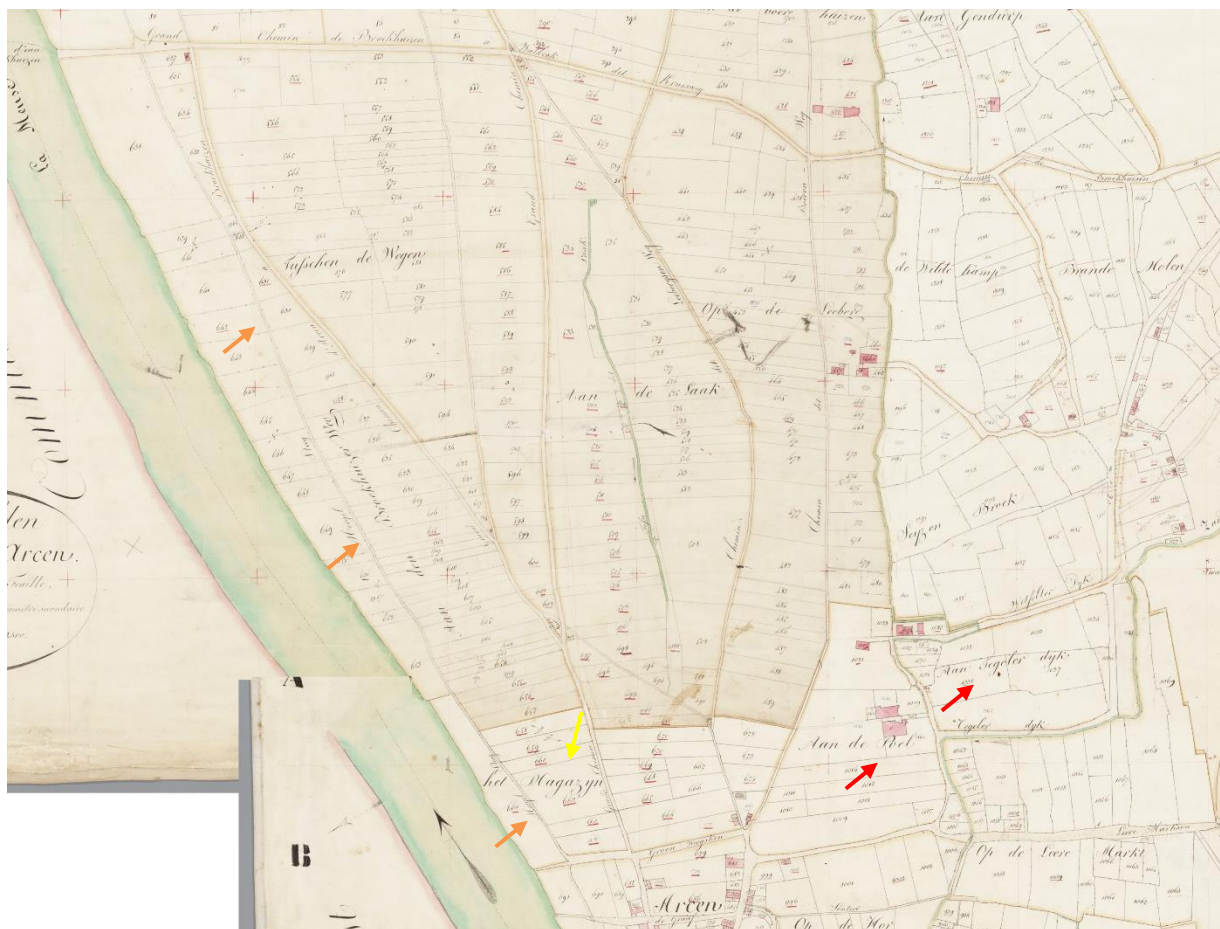
De kadastrale minuutkaart geeft een gedetailleerde weergave van de situatie aan het begin van de negentiende eeuw. De kaarten werden in de periode 1811-1832 opgetekend, waarbij het niet geheel duidelijk is welk gebied wanneer in kaart is gebracht. In het noordelijke gebied zijn alle individuele kavels ingetekend. Opvallend is dat de oude toponiemen zijn verdwenen en er nu sprake is van andere gebiedsnamen: *In de Marsch*, *Aan de Boerenhuizen*, *Op de Steening*, *Op de Sley*, *In de Hasterd*, *In het Rooland* en *Agter de Martewal*. Langs de oostzijde geeft de Leigraaf de duidelijke overgang naar de weilanden weer, met ten oosten daarvan de heide. De weilanden worden aangeduid als de 'Geneelse en Masterse Weyen'. Het verloop van de wegen ten noorden van de Kruisweg correspondeert nog grotendeels met de situatie op de Tranchotkaart. De enige nieuwe toegevoegde weg loopt vanaf de oude hoofdweg van Well meanderend in noordwestelijke richting. De weg is aangeduid als 'Marsch weegsken' (rode pijlen). Een ander opvallend aspect is de structuur van de Martewal in het noordelijke gedeelte (gele pijl). De oorsprong van deze oude walstructuur is onbekend (zie ook paragraaf 2.2). Een soortgelijke walstructuur zien we meer naar het zuiden, waar ten oosten van de oude weg naar Well de 'Agter de Kerke' is weergegeven. Ook hiervan is de oorsprong onbekend. Deze wal is niet meer aanwezig.

De kaart geeft een accurate weergave van de boerderijen aan de Boerenweg (blauwe pijlen).

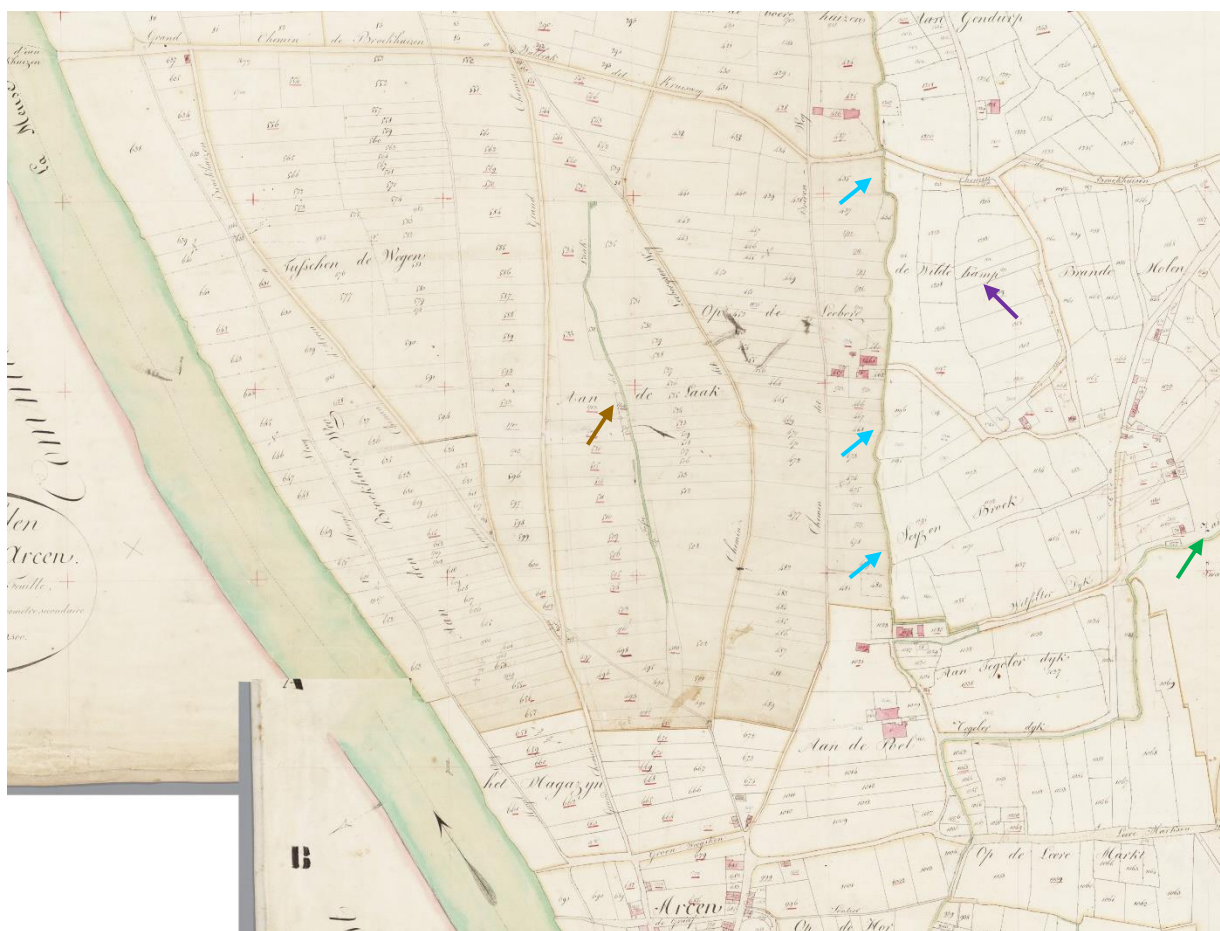
HWBP Noordelijke Maasvallei dijkkring 65, Arcen

Cultuurhistorisch bureauonderzoek

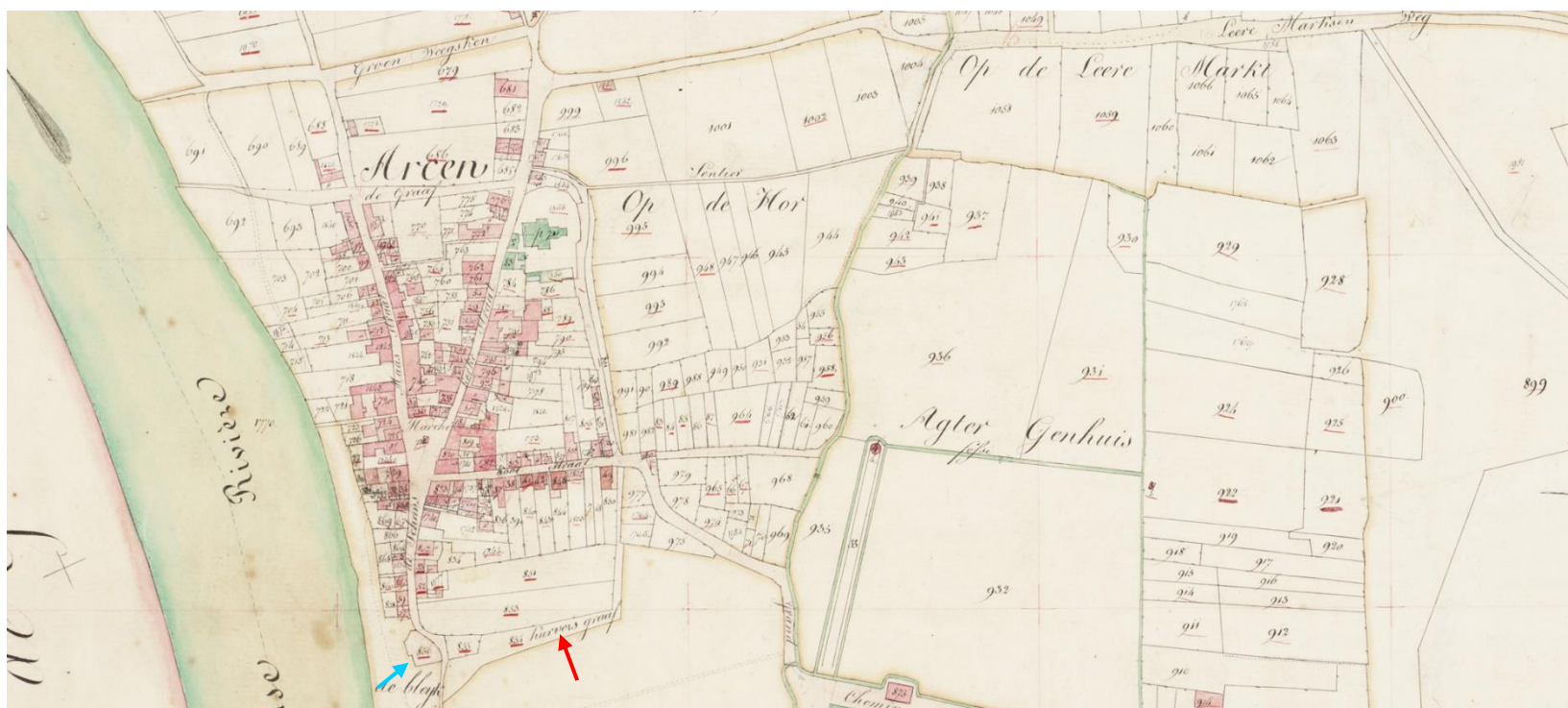
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: gebied tussen Kruisweg en Derckxweg

In het gedeelte ten zuiden van de Kruisweg zien we hetzelfde beeld: de velden zijn verdeeld in individuele akkers en er zijn nieuwe toponiemen vermeld: *Tusschen de Wegen*, *Aan de Broekhuizerweg*, *Aan de Laak*, *Op de Leeberg*. Een opvallende naam is 'Het Magazijn' (gele pijl). Zoals in paragraaf 2.3.5 aangegeven, houdt dit vermoedelijk verband met de laad- en losplaats die hier heeft gelegen. Ook het pad op de rand van de steilrand van de Maasbedding refereert hieraan: *Mergelsteeg*, verwijzend naar het transport van mergelstenen (oranje pijl). Het tracé van paden en wegen ten zuiden van de Kruisweg correspondeert met de situatie op de minuutkaart. De toponiemen *Aan de Poel* en *Aan Tegeler Dijk* (rode pijlen) refereren nog aan de oorspronkelijke bebouwing in dit deel: watermolen en hof die bij het Alde Huys waren gelegen. Het Alde Huys stond in het meteen ten noorden gelegen Seyzenbroek.

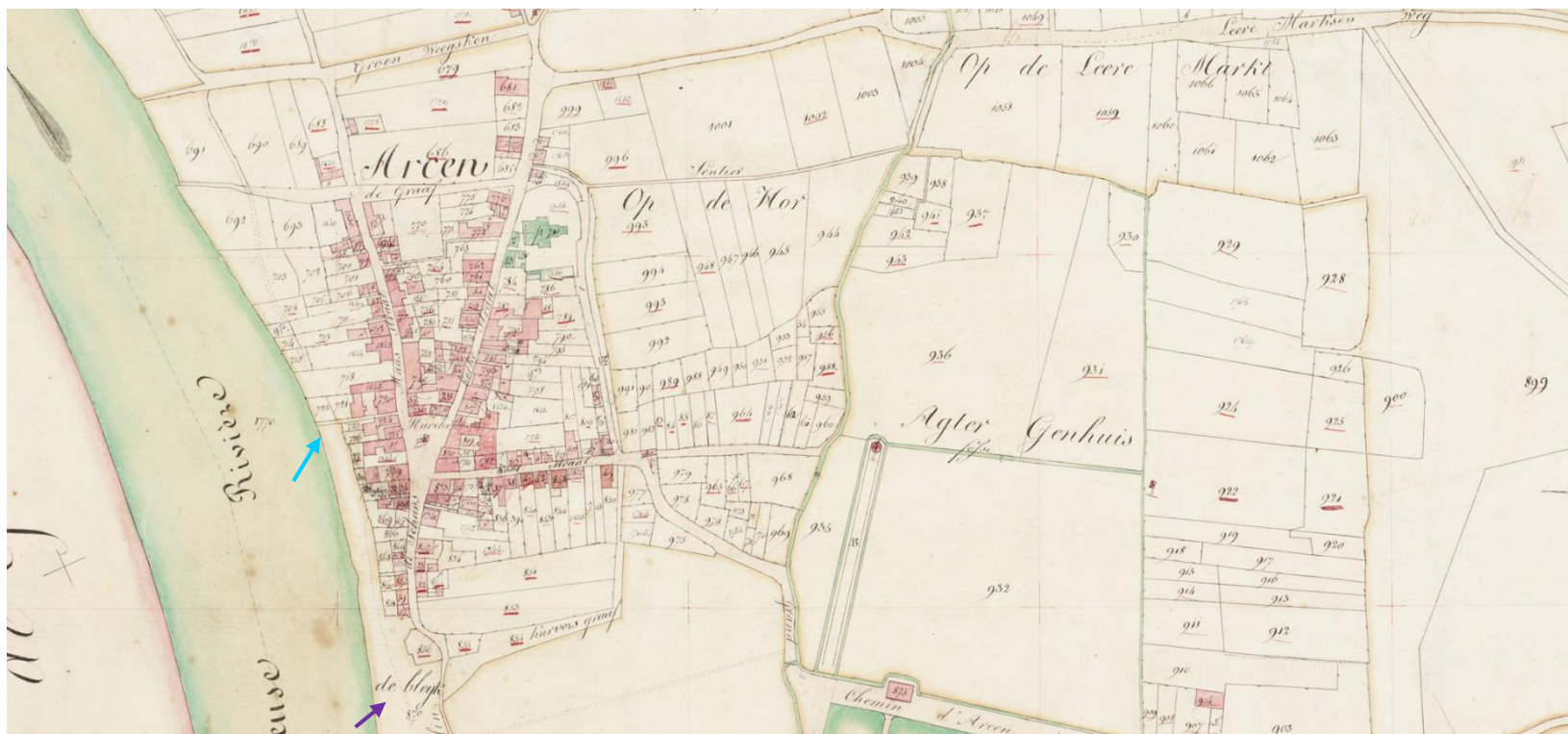
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: gebied tussen Kruisweg en Derckxweg (vervolg)

De Laak is hier nog als een waterhoudende beek weergegeven (bruine pijl). De overgang tussen de akkers en de weilanden wordt ook hier door de Leigraaf gevormd (blauwe pijlen). De strook met weilanden was hier erg smal. In de Wilde Kamp (paarse pijl) zijn alleen de percelen langs de graaf weilanden. De oost-west georiënteerde percelen zijn de akkers (toponiem verwijst naar de cultivering van de woeste grond aldaar). Ten oosten van de Wilde Kamp ligt het gebied dat wordt aangeduid als Brandemolen. Dit is aanzienlijk ver van de locatie van de oorspronkelijke molen verwijderd. De Lingsforterbeek wordt op de minuut aangeduid als de Zanddoekse Beek (groene pijl). De weg vanaf de huidige Derckxweg wordt hier vermeld als de Leere Marksenweg.

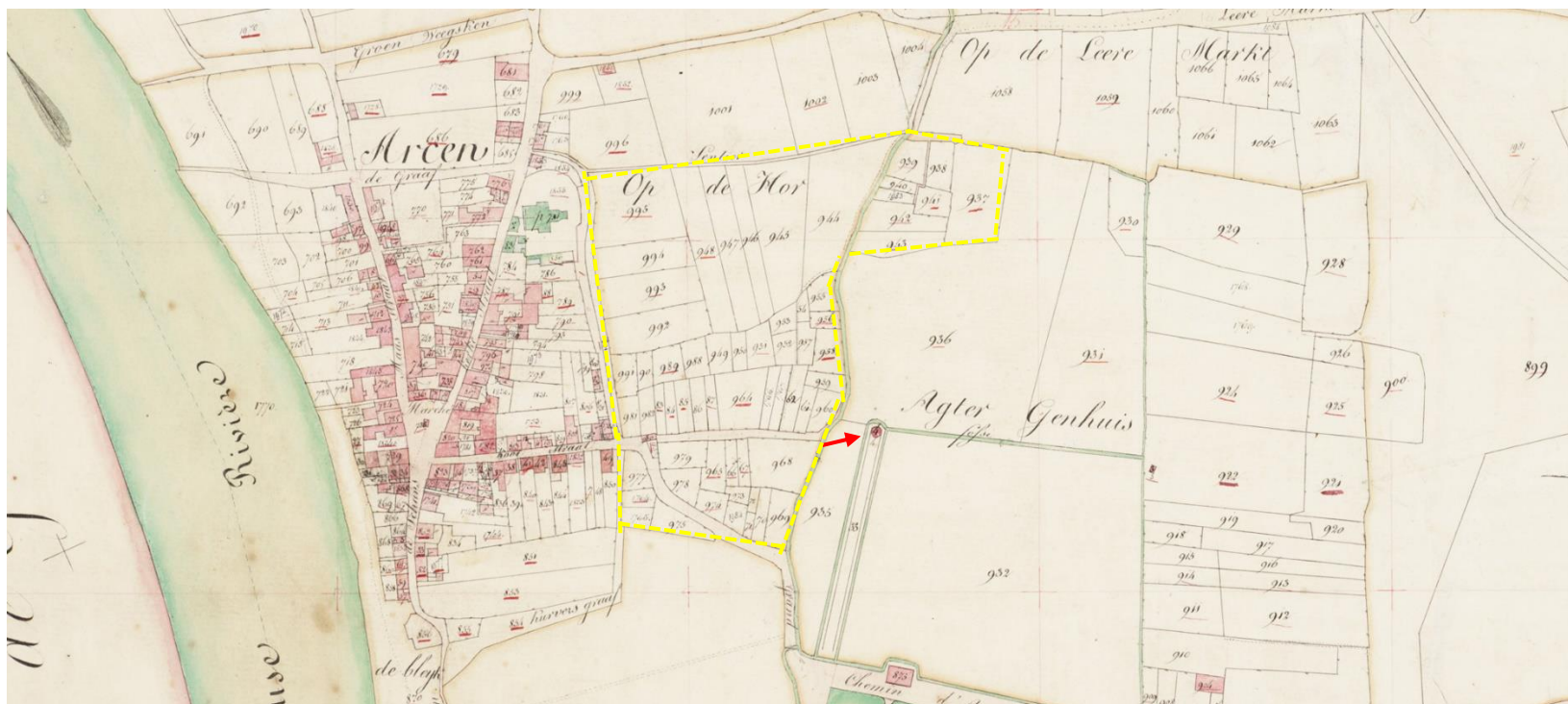
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: Nederzetting

De minuutkaart geeft duidelijk inzicht in de bebouwingsstructuur van de oude kern van Arcen, waarbij de bebouwing is geconcentreerd langs de uitvalswegen en het hart wordt gevormd door een driehoekig plein. In de noordoostelijke hoek bevindt zich het kerkeiland. Op de kaart wordt in het zuiden de Kurversgraaf bij naam genoemd (rode pijl). Opvallend is dat de ruïne van de schanstoren niet is weergegeven (blauwe pijl). De verkaveling van de percelen aan de Maasstraat-Raadhuisplein-Schans heeft aan de Maaszijde een grillig verloop. De begrenzing is niet in relatie te brengen tot een vroegere stadsmuur. Het is echter ook mogelijk dat de verkaveling het gevolg is van afkalving van of opzetting op de steilrand, ontstaan na het verdwijnen van de mogelijke stadsmuur.

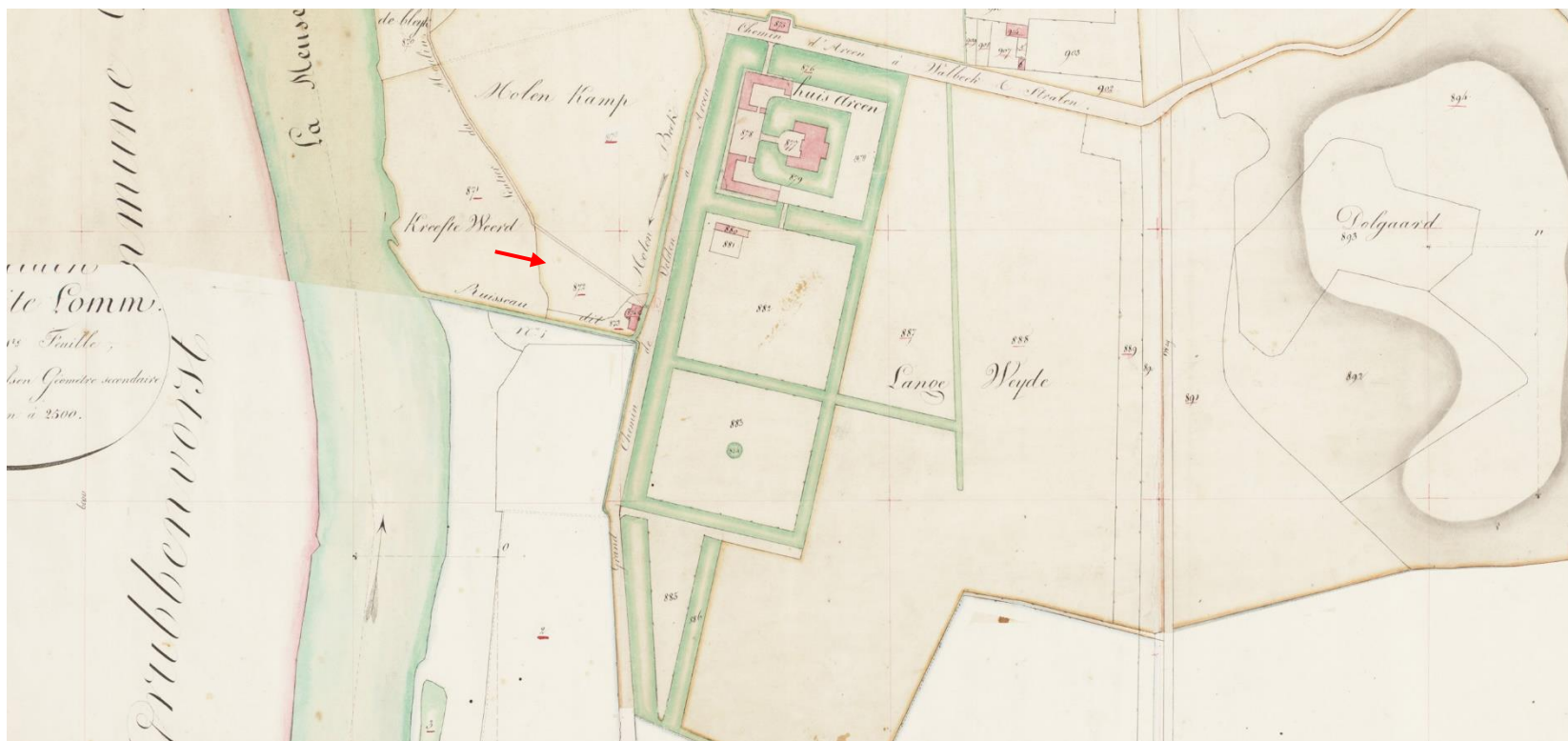
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: Nederzetting(vervolg)

De primaire ontsluiting naar het zuiden liep via de Koestraat. Deze wordt hier aangeduid als Kooistraat. Vanaf de voormalige poort liep hier de Lingsforterweg richting Straelen en Walbeck ('Grand chemin d'Arcen a Straelen & Walbeck'). Nabij het kasteel komt deze weg op een pleinvormige kruising samen met de 'Grand chemin de Velden a Arcen'. De Schans liep via een bocht om de schanstoren. Vanaf hier was alleen sprake van een voetpad, het 'Sentier du Moulin', dat richting de molen liep. Het terrein langs de Maas wordt hier aangeduid als de Bleek (paarse pijl). Hier bleekten de inwoners wekelijks hun witte was. De Maasbleek werd in 1735 aangewezen door de heer van Gelder (Hoek 2013, p.59). Dit bleekveld liep in noordelijke richting door tot aan het steegje dat vanaf het Raadhuisplein naar de Maas loopt (blauwe pijl).

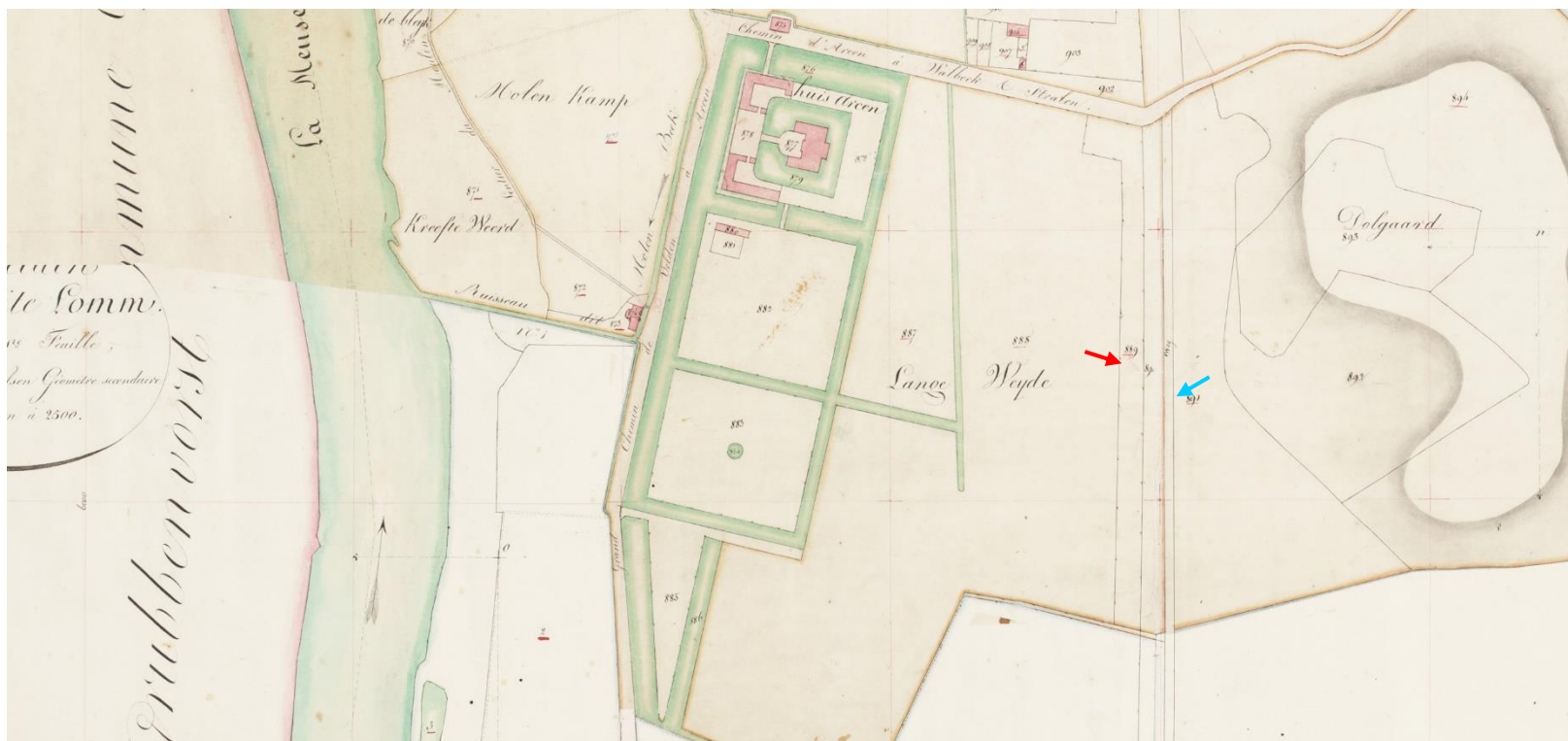
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: Nederzetting (vervolg 2)

Ten oosten van Wal ligt het gebied 'Op de Hor'. Uit de oorspronkelijk aanwijzende tafels (OAT) van de kadastrale minuutkaart blijkt dat het overgrote aantal van de kavels in gebruik was als tuin, elk met een andere eigenaar. Deze tuinkavels liepen door tot aan de Molenkamp en ook ten oosten van Op de Hor (ten oosten van de beek) lag nog een aantal tuinen (geel omlijnd). Het terrein 'Agter Genhuis' (verwijzend naar het kasteel) huisvest de Inaborg (rode pijl), met de opvallende haarspeldvormige greppel. Vanaf de Inaborg loopt een kanaal in oostelijke richting. Deze is aangeduid als 'fossa'. De grote percelen waren in gebruik als wei- en hooiland. Ten oosten van het noord-zuid lopende kanaal, lag een gebied met akkers. Ten noorden ligt, aan weerszijde van de Leere Marke met name een aantal percelen hooiland. Het landbouwgebied sluit aan de oostzijde aan op de Leere Markse Heijde.

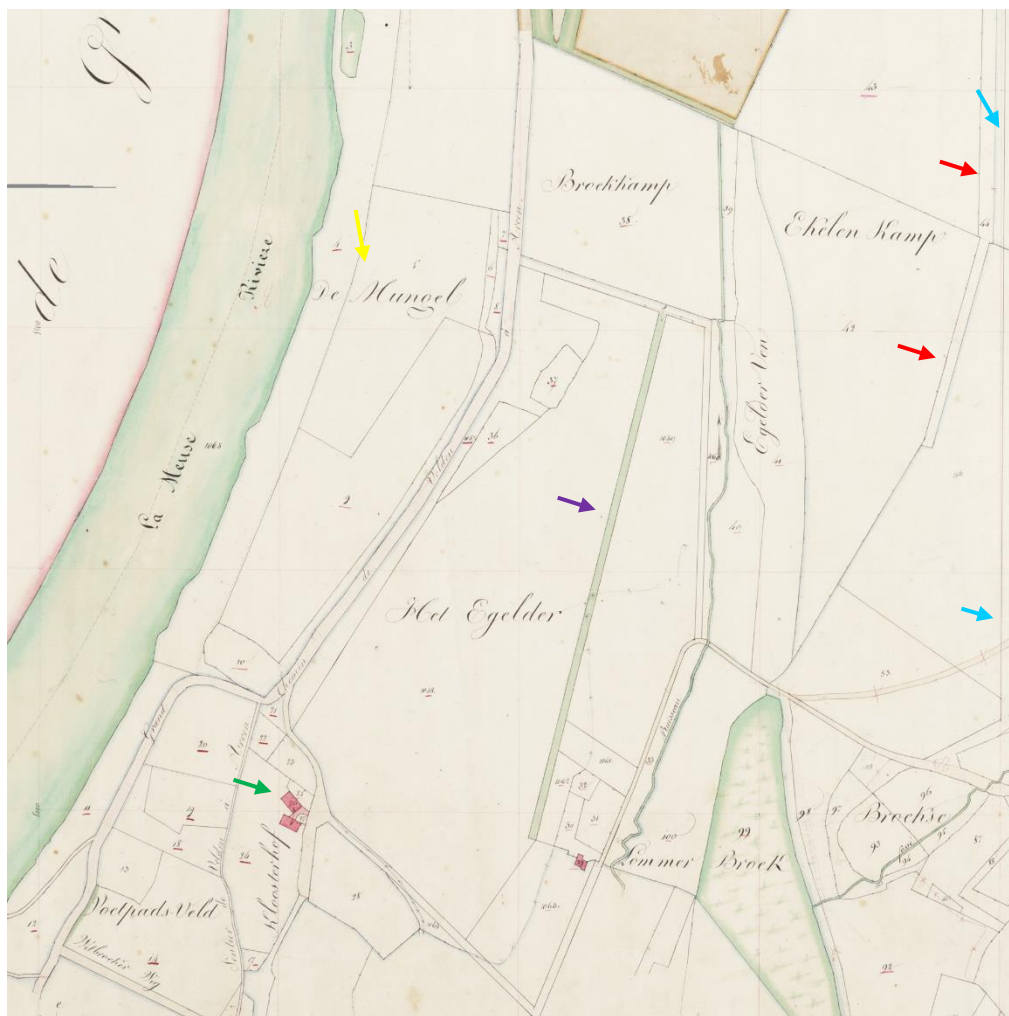
Kadastrale minuutkaart 1811-1832: kasteel

De minuutkaart toont het kasteelcomplex in groot detail. Hierop is de bebouwing en de aanleg nog in haar voltooide opzet herkenbaar (zie paragraaf 2.3.9). Duidelijk herkenbaar zijn de rechte belijningen van de waterwegen. Ten zuiden zien we hoe de Voortbeek ten westen van de Schans (de weg van Arcen naar Velden) loopt en op de rechtlijnige tak van de Molenbeek aansluit. Ook de molen is nog in volle opzet herkenbaar. Meteen achter de molen ligt nog een perceel bouwland (rode pijl). De steilrand vanaf de schanstoren loopt langs de westelijke rand van dit kampje door tot aan de smalle loop van de beek. Het uitwaarden waarin de molenbeek uitmondt, wordt hier aangeduid als de Kreefte Weerd. Ten noorden ligt de Molenkamp, met langs de steilrand het voetpad richting de schanstoren. Ten zuiden ligt het Mungelder.

Kadastrale minuutkaart 1811-1832: kasteel (vervolg)

Het gebied ten oosten is aangeduid als de Lange Weyde. In tegenstelling tot de naam, blijkt uit de OAT dat deze grote percelen in gebruik waren als landbouwgrond. Ten oosten van de Lange Weyde liggen twee smalle stroken hakhout. De westelijke is in ieder geval in gebruik geweest als houtwal en mogelijk ook als landweer (paragraaf 2.3.4 en 2.3.11; rode pijl). Hierlangs is De Lange Hek, de vermoedelijke maliebaan zichtbaar (blauwe pijl). Het gebied waarin de doolhoven zijn gelegen en dat wordt aangeduid als de Dolgaard, is op dat moment in gebruik als heide (langs het pad) en dennenbos (productiebos).

Kadastrale minuutkaart 1811-1832: zuidelijk deel

Het gebied ten zuiden bestaat voornamelijk uit grote kavels. Het Mungel (gele pijl) heeft enkele grote percelen bouwland. De kleinere percelen rondom zijn in gebruik als hooiland, weiland en hakhoutbos. De Broekkamp, meteen ten zuiden van het kasteelcomplex is bouwland, terwijl het Ekelenkamp in gebruik is als productiebos (dennenbos). De Broek- en Ekelenkamp worden gescheiden door de Lommerbroeklossing en het Egelder ven. Uiterst rechts zien we nog de uitloper van de houtwal/landweer (rode pijl), met opvallende knik naar beneden en ten oosten daarvan de ver doorlopende Lange hek (maliebaan; blauwe pijl). De weg naar Velden splitst zich nabij de Kloosterhof (groene pijl), waarbij de linker poot als verbindingsweg geldt en om de heuvel loopt waarop het klooster Barbara's Weerd was gebouwd. De rechter weg ontsluit de boerderij en loopt bovenlangs de kloosterpoel. Rechts van de weg naar Velden ligt het Egelder. Hierover loopt een brede, rechte greppel/beek (paarse pijl). Het gebied ten oosten hiervan is in gebruik als dennenbos, het westelijke deel als één grote schaapsweide (horende bij het kasteel).

Kadastraal verzamelplan 1822

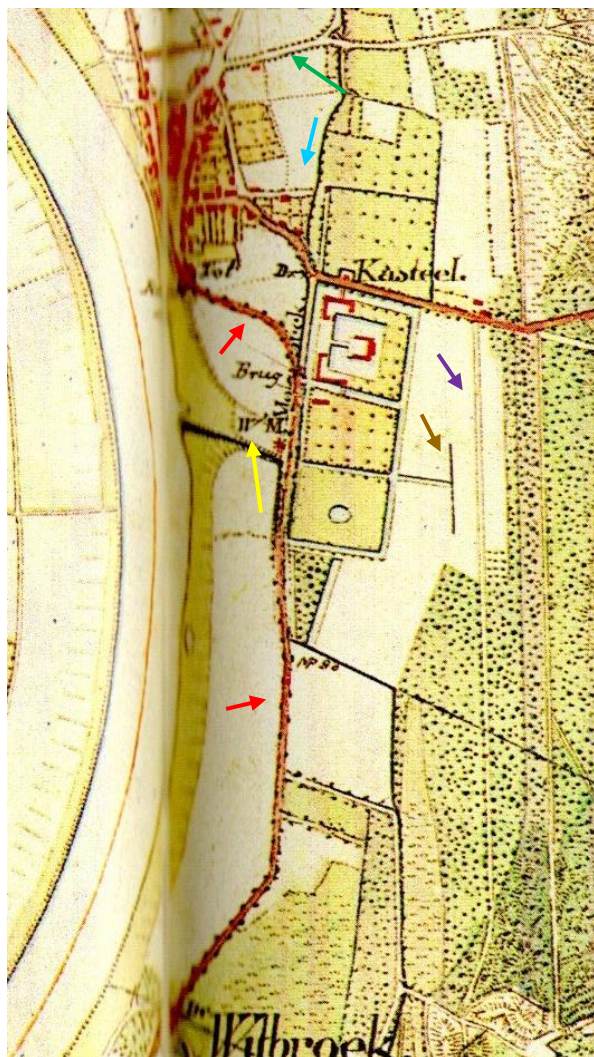
Op het kadastraal verzamelplan, dat is opgesteld in 1822, zien we dezelfde situatie als op de bijbehorende minuutkaarten. Er is één groot verschil. Op deze kaart is in een later stadium de in 1840-1845 aangelegde rijksweg ingetekend, de 'Groote Weg van Nijmegen naar Maastricht'. Deze weg, die Maastricht met Nijmegen verbond werd aangelegd omdat de in 1811 aangelegde Napoleonsbaan op de westelijke Maasoever na 1839 deels op Belgisch grondgebied kwam te liggen. De nieuwe weg liep volledig over Nederlands grondgebied. De kaart laat deze vanuit het zuiden over het terrein van Barbara's Weerd werd doorgetrokken. Vanaf hier volgend het bestaande tracé. Meteen na de watermolen werd, over de Molenkamp een nieuw S-vormig deel aangelegd dat doorliep tot aan het begin van de Schans (het huidige tracé). De Schans-Raadhuysplein en Maasstraat gingen deel uitmaken van de rijksweg. Het tracé van de Maasstraat werd gevolgd tot aan de splitsing met de Broekhuizerweg. Van daaruit werd over de voormalige velden een rechte straat aangelegd, die ter plekke van de Rode beek in een tweetal flauwe bochten aansloot op de al bestaande weg richting Bergen (wel rechtgetrokken). De nieuwe delen van de rijksweg zijn met rode stippellijnen aangeduid.

2.4.3 Topografische kaart 1837-1844

Noordelijke deel

De topografische kaart van 1837-1844 is de eerste nettekening die is opgesteld. Als we kijken naar het noordelijke deel van Arcen dan zien we duidelijk de aan weerszijde door bomen omzoomde nieuwe rijksweg lopen (rode pijl). Alle oude wegen door het gebied zijn hier nog aanwezig. De kaart laat mooi zien hoe het gebied wordt gevormd door een aantal hoogten. De nieuwe rijksweg loopt hier in een rechte lijn tussen door. De kaart laat ook duidelijk zien dat de Laak tussen twee hogere delen is gelegen. Langs de gehele maasbedding is de op de oostzijde van de steilrand een arcering aangebracht. Gelet op de afstand tussen de hoogtelijnen betreft het hier echter nog enkel de natuurlijke helling. De Mergelsteeg (Eikenweerd) is hier aan weerszijde van het pad van bomen voorzien. Nabij de kruising Kruisweg-Broekhuizerweg, op de locatie van het huidige Kruisweg 47, stond een herberg, strategisch gelegen nabij de pontveer en de nieuwe hoofdweg (groene pijl). Deze is gebouwd ter plekke van een vroeger veerhuis annex mergelschop (Reutelingsperger 2020, p.17). In het noordelijke deel zien we nog de opvallende structuur van de Martewal (paarse pijl). De kaart laat mooi zien hoe alle weilanden ten oosten van de Leigraaf en de hooilanden langs de Maas, door heggen zijn omringd. Tussen de weilanden en de hei (Boerenheide) ligt een duidelijke begrenzing: houtwal (gele pijl). Op de Brandemolen zien we een hogere concentratie van boerderijen met akkers (kampen), omringd door percelen dennenbos (blauwe pijl).

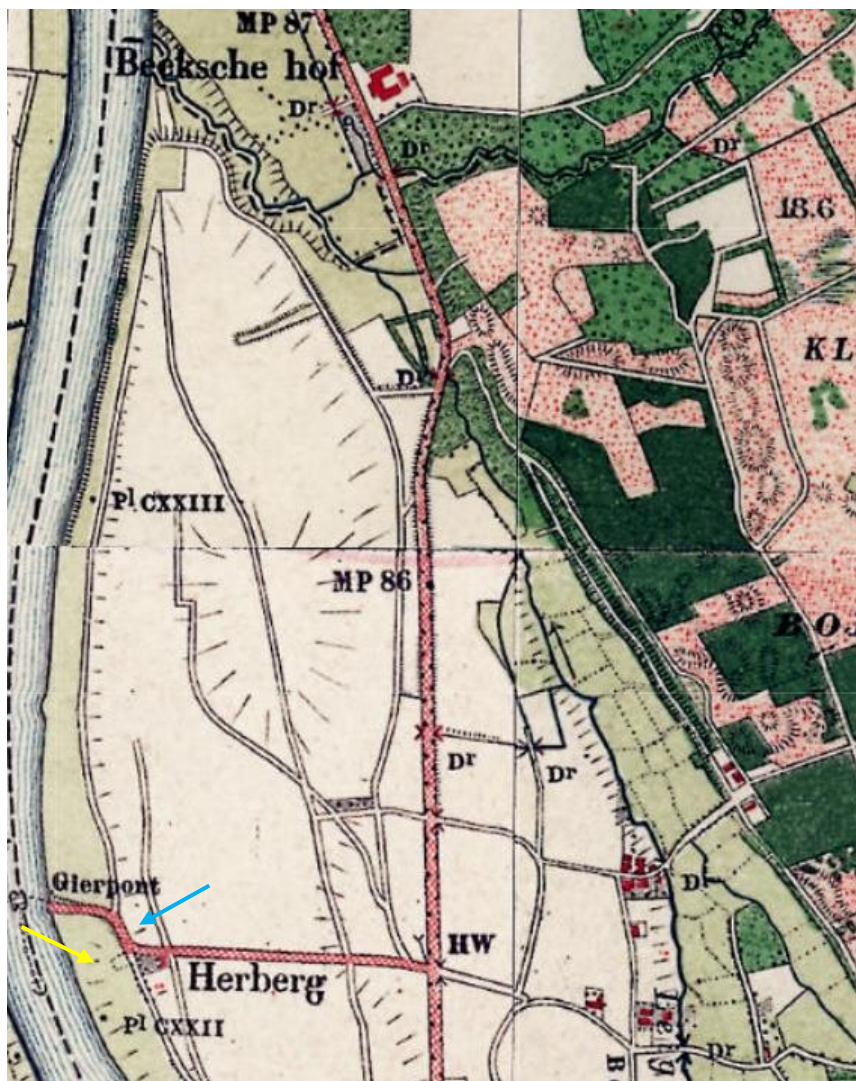

Topografische kaart 1837-1844: zuidelijke deel

De situatie in de directe nabijheid van de kern is ongewijzigd. Goed is te zien dat de Steeg-Leermarkt aan beide zijden van bomen is voorzien (groene pijl). Meer naar het zuiden zien we de particuliere tuinen ten noorden van de Schans (Op de Hor, blauwe pijl). Opvallend is dat het aantal in omvang aanzienlijk is geslonken. De tuinen ten noorden van de weg zijn grotendeels verdwenen. De grote kavels ten noorden van het kasteel (Aghter Genhuis) zijn als boomgaard ingetekend en ook op de twee noordelijke eilanden lijken boomgaarden aanwezig te zijn. De noord-zuid lopende gracht/beek over de Lange Weijde is grotendeels verdwenen. Alleen het zuidelijke deel is nog behouden (bruine pijl). Ten oosten hiervan loopt, parallel aan de Lange Hek en vanaf de Lingsforterweg, een nieuwe weg/pad (paarse pijl). Het tracé van de nieuwe rijksweg (met bomen aan weerszijde) is duidelijk herkenbaar (rode pijlen).

Op de kaart is duidelijk zichtbaar dat de watermolen op een kampje is gelegen (gele pijl) en dat de rechtlijnige molenbeek middels een smal dal richting de uiterwaarden loopt.

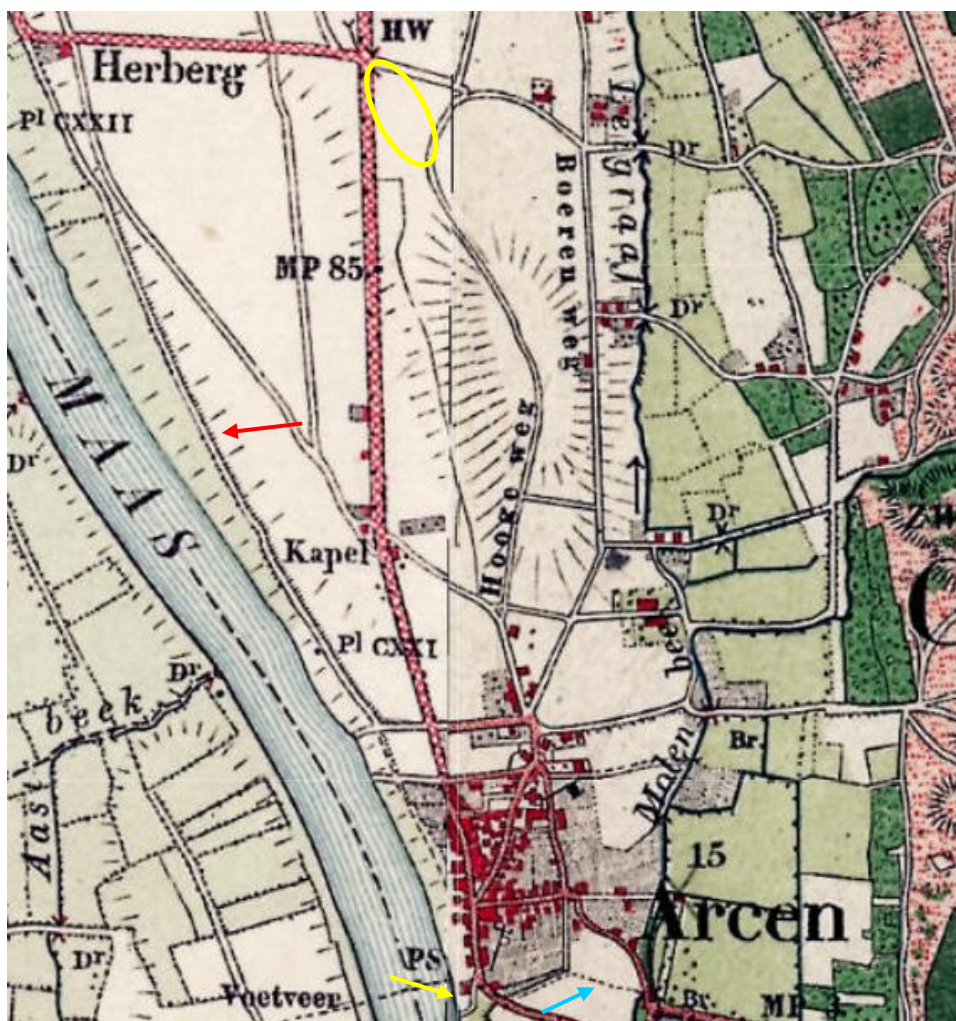
De kaart laat duidelijk zien dat de Lange Weijde en de Broekkamp als akker in gebruik is, terwijl de Ekelenkamp en het oostelijke deel van het Egelder een productiebos is. Ook de schaapsweide in het Egelder is duidelijk herkenbaar. Wel is aan het noordelijke deel van het Egelder iets in de verkaveling gewijzigd en is er een tweede weg aangelegd vanaf de nieuwe rijksweg. Deze wijzigingen zullen verband houden tot de aanleg van de rijksweg, waarbij de knik in de weg richting Barbara's Weerd ietwat naar het zuiden is verlegd.

2.4.4 Topografische kaart 1897

Noordelijke deel

Het landschap is, zowel wat betreft inrichting van de verkaveling als infrastructuur nagenoeg ongewijzigd in vergelijking tot de kaart van 1837-1844. Opvallend is dat langs het noordelijke deel van het akkergebied, in de hooilanden van de Maas, een strook zeer dicht op elkaar geplaatste hoogtelijnen zichtbaar is (rode pijl). Deze stopt bij de overgang van twee kaartbladen. Of er sprake was van een dijk aanleg uit de tweede helft van de negentiende eeuw of dat hier (door afkalving) een vrij abrupte steilrand zat, is op basis van dit bureauonderzoek niet met zekerheid vast te stellen. Uit de literatuur is een aantal situaties bekend uit de negentiende eeuw waarin sprake was van extreem hoge waterstand. Dit was in 1820, 1850 en 1880 (Hoek 2013, p.17). Verder bevindt zich in de kelder van het kasteel een Makkummer tegeltje in de wand waarop het hoogwaterpeil van 28 februari 1784 staat vermeld (Rackham 2022, in uitvoering). Het is mogelijk dat een van deze situaties aanleiding is geweest voor het aanbrengen van enige dijken of het aanpassen van de steilranden. Een opvallende wijziging is de verplaatsing van het veer (blauwe pijl). Deze is ietwat naar het noorden verlegd en via een S-bocht aan het eind van de Kruisweg toegankelijk. Opvallend is dat de helling die is ingetekend in de hooilanden ten zuiden doorloopt tot voorbij de oorspronkelijke weg naar het veer (gele pijl). Het lijkt erop dat ook ten zuiden van de Kruisweg is gewerkt aan de waterkering en de weg is verlegd om de herberg beter te kunnen beschermen tegen het hoogwater.

Topografische kaart 1897: centrale deel

Als we kijken naar de Maasstraat, dan zien we dat langs delen arceringen zijn aangebracht, soms aan één zijde, soms aan twee. Gelet op deze opzet, dan is het aannemelijk dat deze verhogingen vooral waren bedoeld om het wegtracé te nivellieren. Het landbouwgebied ten zuiden van de Kruisweg is grotendeels ongewijzigd ten aanzien van 1837-1844. Ook de infrastructuur is nog gelijk. Wel is een verbindingsweg vanaf de 'Hooge Weg (de Leeberg) verdwenen (geel omringd). Het hooiland langs de Maas is, met uitzondering van één omhegd perceel, grotendeels onverdeeld. Ook hier is, tot aan de bleekvelden, een arcering aangebracht. Dit kan, mede vanwege het verdwijnen van de individuele hooivelden, erop duiden dat er iets aan de steilrand van de Maasbedding is gewijzigd. Een tweede opvallend aspect, is dat Eikenweerd aan weerszijde van een arcering is weergegeven en dat de bomenrijen niet meer zijn weergegeven (rode pijl). De arceringen duiden erop dat de Eikenweerd (de Mergelsteeg) is opgehoogd. Een oude foto, die gelet op de situatie van de schanstoren uit circa 1900 dateert, laat in ieder geval zien dat de op de kaart van 1837-1844 ingetekende bomen niet aanwezig zijn. Als we kijken naar de woonkern, dan zien we een ongewijzigde situatie. Op deze kaart zijn de tuinen en erven grijs gearceerd. We kunnen hieruit opmaken dat in Op de Hor nog steeds sprake is van meerdere tuinen.

*Foto uit circa 1900 met op de voorgrond de schansstoren. Hierachter zien we dat de erven van de huizen aan de Schans-Maasstraat zijn voorzien van volwassen bomen. Het bleekveld wordt nog steeds gebruikt om de was uit te hangen. Op de achtergrond zien we het open gebied ten noorden van Arcen. De bomenrijen langs de Mergelsteeg, zoals zichtbaar op de topografische kaart van 1837-1844, zijn hier niet (meer) aanwezig.
 Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.*

Foto uit 1915. We zien een vrij directe overgang van Maas naar oever. Dit correspondeert met de kaart uit 1897, waar voor het eerst de hoogtelijnen langs het water zijn afgebeeld.

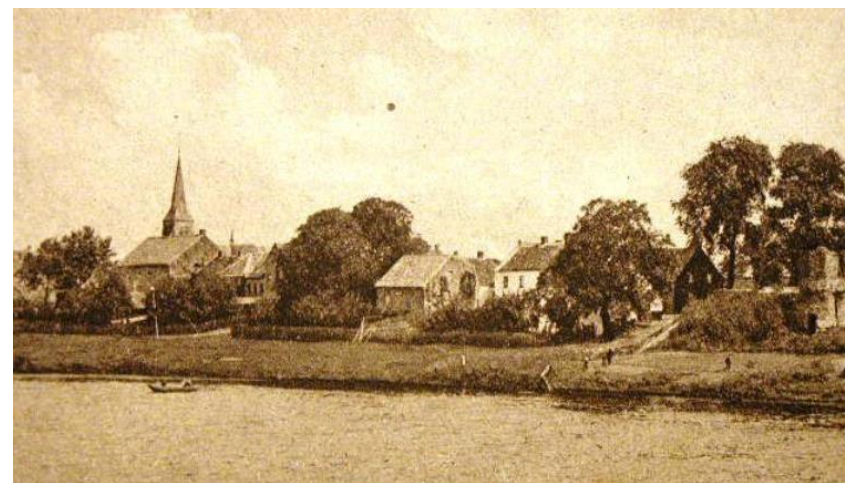
Of dit ook meteen met menselijk ingrijpen samenhangt of dat het het gevolg is van afkalving, is niet met zekerheid te stellen. De foto laat zien dat er ten noorden van de schansstoren een trap naar beneden liep (rode pijl). Deze is ook op bovenstaande foto zichtbaar).

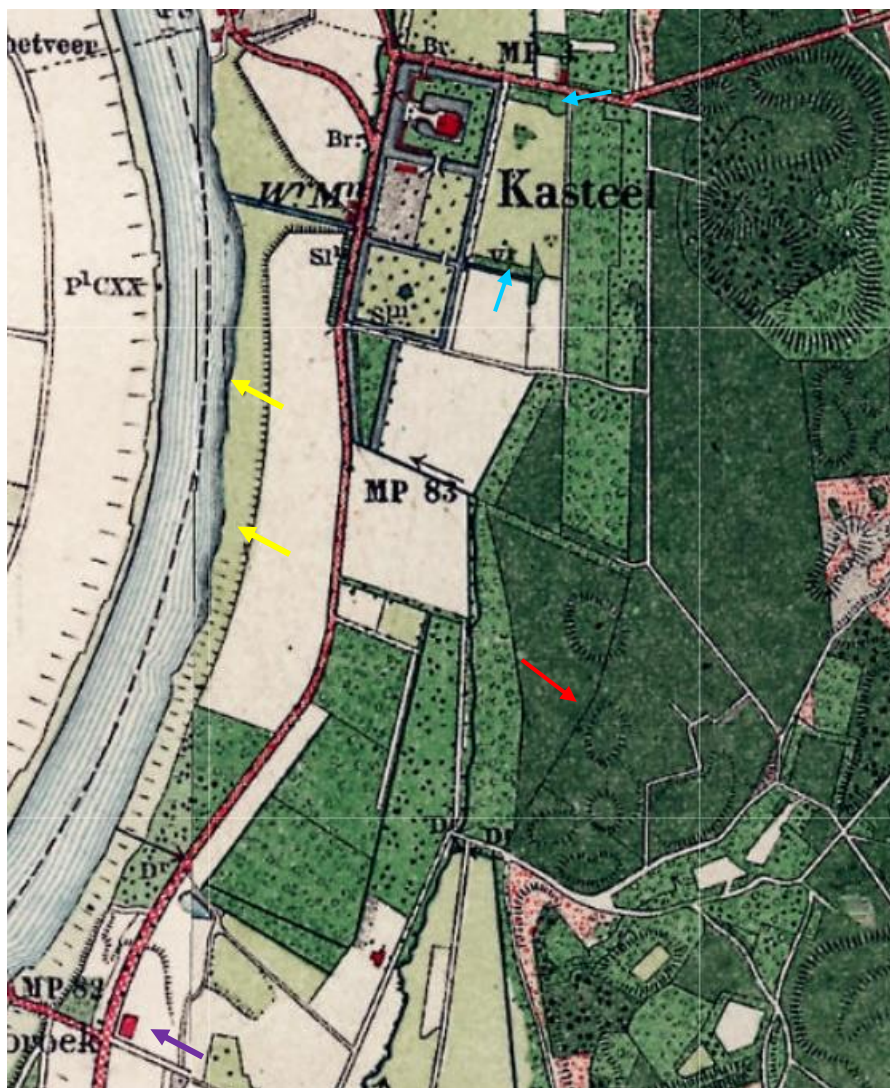
Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

Topografische kaart 1897: centrale deel (vervolg)

Vanaf de schansstoren loopt, langs de Kurversgraaf een wandelpad richting de Lingsforterweg (blauwe pijl). Verder zien we dat er een pad om de schansstoren naar de Maasoever en het daar gelegen voetveer loopt (gele pijl). Dit is de eerste kaart waarop het voetveer wordt weergegeven.

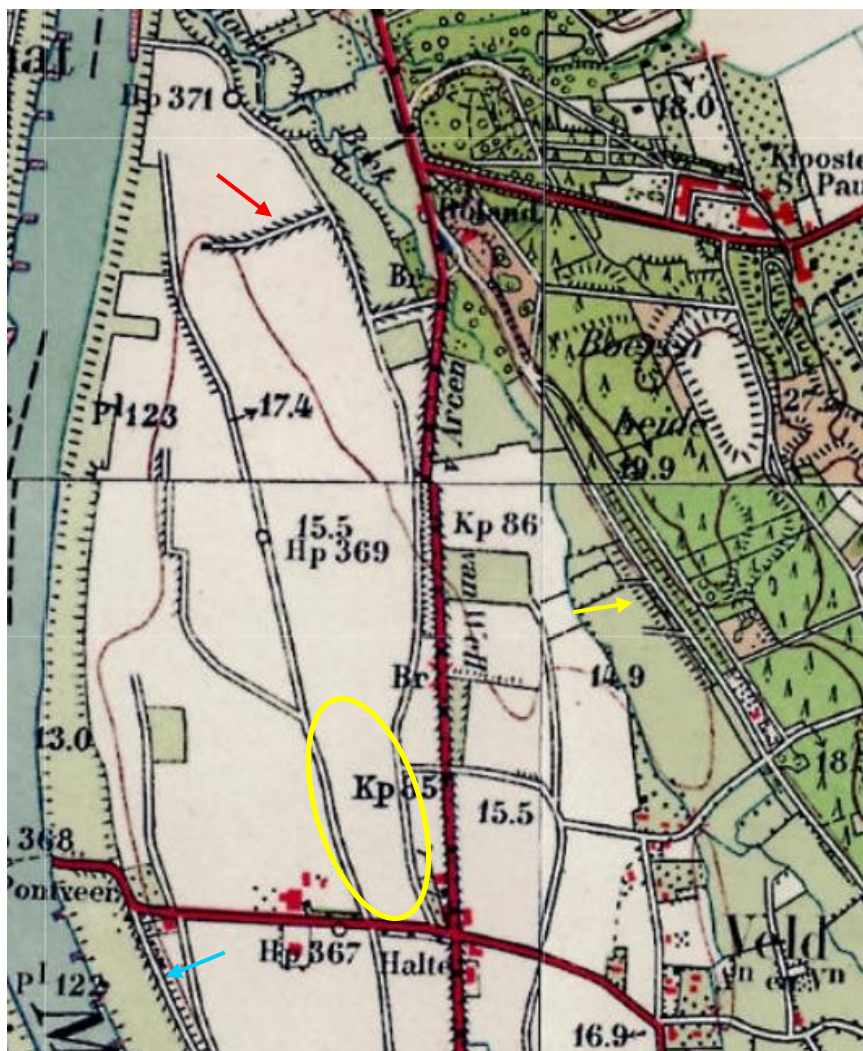
Het landschap ten oosten van de Leigraaf is nagenoeg ongewijzigd. We zien nog steeds een groot aantal individueel omhegde weilanden en nabij de woonkern te Brandemolen diverse percelen akkerland en productiebos.

Topografische kaart 1897: zuidelijke deel

Het zuidelijke deel van Arcen is opnieuw nagenoeg ongewijzigd. Bij het kasteel zien we dat het noordelijke deel van de Lange Weijde is ingericht is als weiland en aan de noord- en zuidzijde wordt afgekaderd door stroken opgaande begroeiing (blauwe pijlen). Gelet aan de plaatsing van de bomengroepen op het weiland, is het bedoeld als recreatieve weide voor het kasteel. Langs de oostelijke grachtarm is een laan aangelegd. Het oostelijke deel van de Lange Weijde is nu volledig ingericht als bos met opgaand loofhout (licht groen, zwarte stippen) en bos met kreupelhout (lichtgroen, cirkeltjes). De noord-zuid lopende houtwal die vanaf de Lingsforterweg in zuidelijke richting loopt, is nog duidelijk weergegeven (rode pijl). Bij de Lange Hek (de oude maliebaan) zien we dat het zuidelijke gedeelte is verdwenen (geel omcirkeld) en dat de huidige afbuiging naar het zuidoosten is aangelegd. Het Egelder is heringericht, waarbij de schaapsweiden hebben plaatsgemaakt als bos met kreupelhout. Ook hier is, behalve langs de steilrand, ook in de hooilanden van de Maasbedding een arcering aangebracht, welke op de oudere kaart nog ontbrak. Deze stopt ter hoogte van de Broekkamp. De kaart laat fraai zien dat de buitenste Maasoever vanaf De Mungel, tot aan de Schanstoren, in tegenstelling tot het ten noorden en zuiden gelegen gebied, een opvallend grillig verloop heeft (gele pijlen). In het zuiden zien we de in 1880 gebouwde Kloosterhof afgebeeld (paarse pijl), welke werd opgetrokken na de verwoesting van de meteen ten zuiden van de kloostervijver gelegen oude hof.

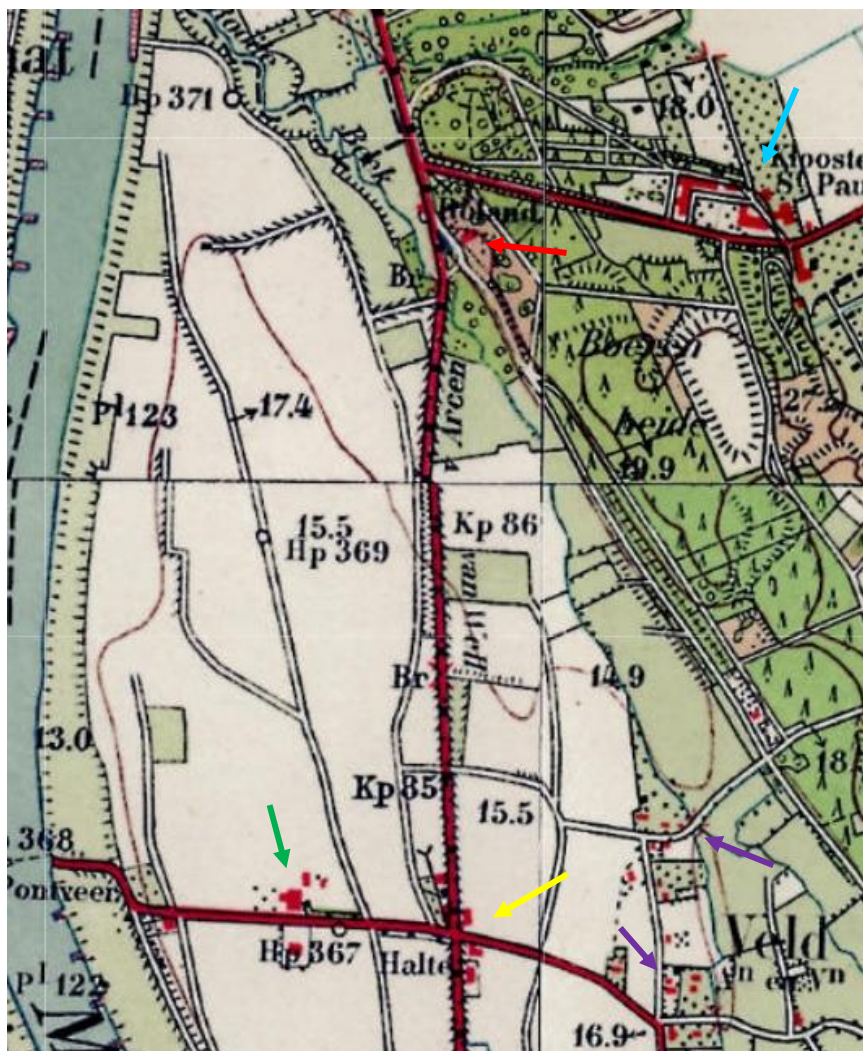

2.4.5 Topografische kaart 1937

Noordelijke deel

Het noordelijke gebied is sinds 1937 ongewijzigd. De hoogtelijnen op de akkers zijn op deze kaart niet meer als zodanig weergegeven. Wel is bij een aantal van de oude veldwegen over kleinere delen een arcering aangeduid, welke duidt op een dijklichaam. Het meest opvallend hierbij is de Martewal en de verbindingswegen vanaf deze wal naar de rijksweg (rode pijl). De Eikenweerd is hier nog duidelijker als dijklichaam ingetekend (blauwe pijl). Daar waar op de kaart van 1897 slechts delen van de Maasstraat waren voorzien van arceringen, is hier over de gehele lengte van de straat een arcering aangebracht. Dit doet vermoeden dat er op dat moment een dijklichaam is opgeworpen. Dit hangt vermoedelijk samen met het asfalteren van de als kiezelstraat aangelegde rijksweg in 1920 (Hoek 2013, p.36). Ten noorden van de Kruisweg is een aantal tussen de achttiende-eeuwse noord-zuid lopende wegen gelegen dwarswegen verdwenen (geel omcirkeld). Langs de Maas zien we ook hier over de gehele lengte de ingetekende hoogtelijnen. Ook parallel aan de Eikenweerd, waar deze op de kaart van 1897 nog ontbrak.

De inrichting van het landschap ten oosten van de Leigraaf is nog steeds in hoofdlijnen ongewijzigd. Wel lijkt er sprake te zijn van een schaalvergroting: de erfscheidingen zijn grotendeels verdwenen. De houtwal tussen weilanden en heide (dennenbossen) is nog duidelijk herkenbaar (gele pijl).

Topografische kaart van 1937: noordelijk deel (vervolg)

Op de kaart is een aantal nieuwe bebouwingsclusters te zien. In het noorden, daar waar de Maasstraat aansluit op de weg naar het noorden, zien we een huis met de naam 'Roland' (rode pijl). Op deze locatie is nog steeds een volume aanwezig. Het betreft een villa dat in 1946 is herbestemd als hotel Rooland (Fletcher Hotel). Dit hotel is in de loop van de tijd meerdere keren ingrijpend verbouwd en vergroot (Hoek 2013, p.88). Verder naar het oosten ligt het klooster St. Paul (blauwe pijl), gebouwd in 1912-1913 en nadien voorzien van een modelboerderij uit 1920-1935 (meer informatie: Hoek 2013, p.92).

Nabij de kruising Maasstraat-Kruisweg is een aantal huizen gelegen (gele pijl). Ook in de omgeving van de kruispunten van de Boerenweg is sprake van een eerste stap in verdichting van de bebouwing (paarse pijlen). Deze kleinschalige vroeg-negentiende-eeuwse bebouwing, voornamelijk bestaande uit agrarische volumes en is voor een groot deel nog aanwezig. De aanwezigheid van deze kleinschalige bebouwde ensembles binnen een open agrarisch landschap draagt in grote mate bij aan belevingswaarde van het gebied. De gebouwen zijn kenmerkend voor de periode waarin ze zijn gebouwd. De mate van gaafheid en representativiteit voor de bouwfase varieert enigszins. Geen van de volumes zijn op de cultuurhistorische waardenkaart niet opgenomen: hangt er mede mee samen dat er voor Arcen geen gemeentelijke monumentenlijst bestaat (alleen het raadshuis) en ook dat er geen bescherming/waardering binnen het bestemmingsplanniveau is gerealiseerd.

**HWBP Noordelijke Maasvallei
dijkkring 65, Arcen**

Cultuurhistorisch bureauonderzoek

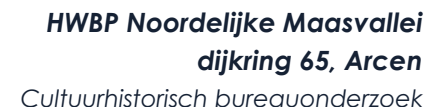
*De brouwerij, circa 1920.
Bron: brouwerij.hertogjan.nl/historie.*

*De brouwerij en kantoren, 2021.
Bron: google streetview.*

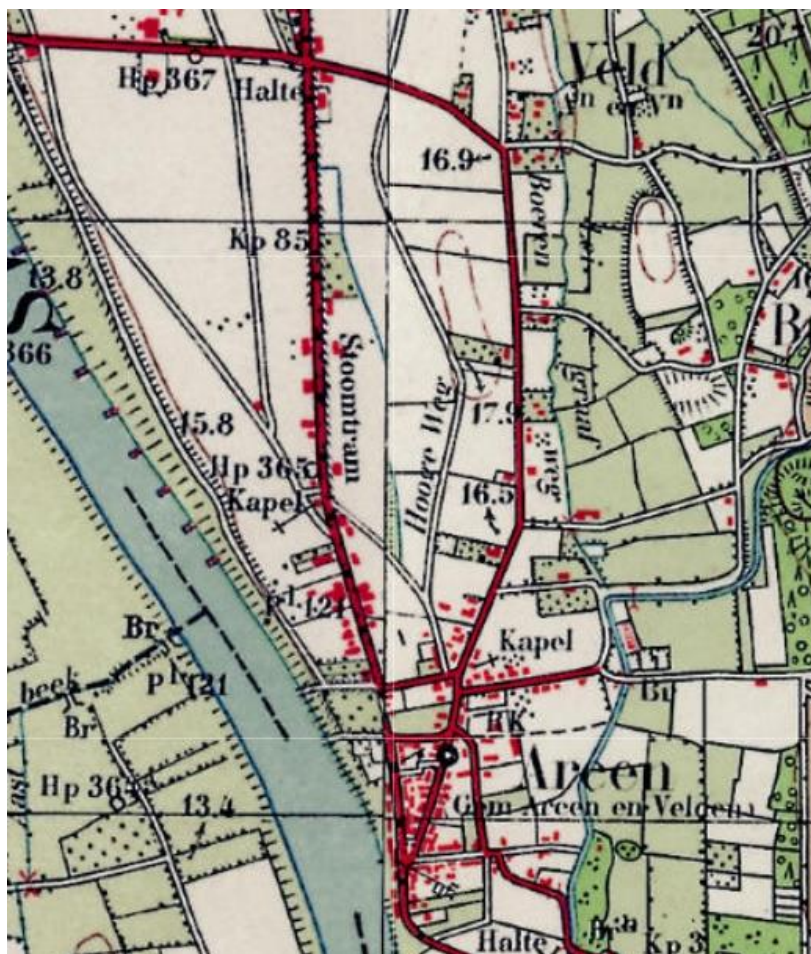
Meer naar het westen langs de Kruisweg wordt in 1915 een begin gemaakt met de bouw van de Hertog Janbrouwerij (Hoek 2013, pp. 48-49; brouwerij.hertogjan.nl/historie).

De brouwerij (groene pijl) werd door vier bevriende brouwers, elk met een eigen brouwerij, opgericht als de Stoombierbrouwerij De Vriendenkring. De locatiekeuze hield verband met de ligging nabij de rijksweg tussen Venlo en Nijmegen (met daarlangs een tramverbinding). Een aftakking van de tramlijn werd gebruikt van de aan- en afvoer van grondstoffen en producten. De brouwerij werd gebouwd naar een ontwerp van architect Jacq. Grubben. Het brouwhuis was een karakteristiek voorbeeld van sobere industriële architectuur uit het begin van de 20^e eeuw. In de oorlog raakt het gebouw zwaar beschadigd. Er wordt meteen hersteld en in 1956-1957 aanzienlijk uitgebreid. De oude kern is tot op heden nog steeds herkenbaar. Aan de overzijde van de straat werden de kantoren gebouwd. Het complex als geheel heeft een positieve cultuurhistorische waarde (sociaal-economisch) en zowel de fabriek als de kantoren zijn op de Provinciale cultuurhistorische waardenkaart opgenomen als waardevol object (MIP-inventarisatie jaren negentig).

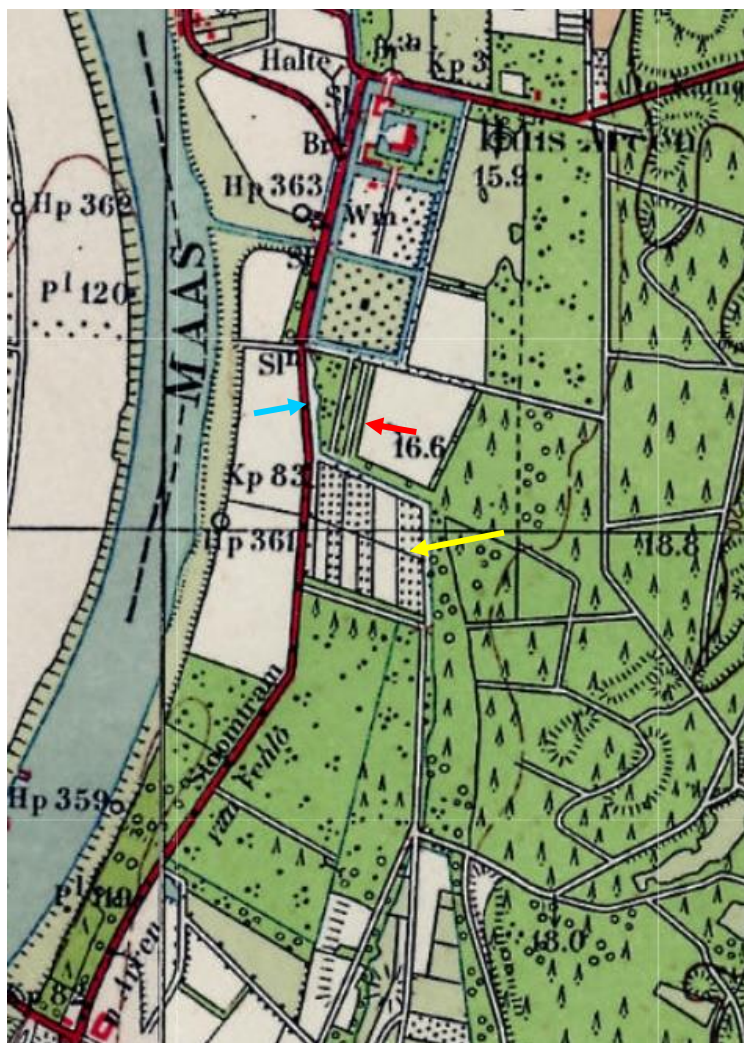
De infrastructuur ten zuiden van de Kruisweg is ongewijzigd. Bij de Eikenweerd is duidelijk zichtbaar dat het een dijklichaam betreft, evenals de Maasstraat. Het gebied ten oosten van de Maasstraat is ingedeeld in een aantal percelen, gelegen aan weerszijde van de meanderende Hooge Weg. Opvallend genoeg is deze op latere topografische kaarten weer niet ingetekend. Zowel langs de Maasstraat als langs de Boerenweg en de Steeg is sprake van een geleidelijk aan ontstane lintbebouwing. Een groot deel van deze bebouwing is vandaag de dag nog aanwezig. Deze is deels ook opgenomen op de provinciale cultuurhistorische waardenkaart als MIP-object. Op de kruising Boerenweg-Trip staat een kapel (gele pijl). Op deze locatie wordt al in 1791 gesproken over een 'Heiligen Huyske', gewijd aan St. Antonius. Het huidige bakstenen kapelletje dateert uit 1956 (Hoek 2013, p.80). Opvallend is dat deze kapel op de oudere topografische kaarten en de minuutkaart niet verschijnt.

De gebieden ten oosten van de Boerenweg zijn in hoofdpopzet ongewijzigd.

Topografische kaart van 1937: centrale deel (vervolg)

We zien in de Maas dat er ter plekke van de Eikenweerd kribben zijn aangebracht. Of de kribben zijn aangelegd om erosie tegen te gaan, of dat ze waren aangelegd om de snelheid van het water te vergroten, is onbekend. Ze verschijnen voor het eerst op een topografische kaart van 1927. Mogelijk zijn ze aangelegd als onderdeel van werkzaamheden in 1925 (Keltjens 1997, p.131). In 1920, 1924 en 1926 waren er grote overstromingen (Hoek 2013, p.17). Aangezien de kaart van 1937 niet afwijkt van de kaart van 1897 wat betreft de weergave van de dijken, lijkt het erop dat op dat moment de bestaande dijken zijn verhoogd. Ondanks de verhoogde dijken, werd Arcen (en het gehele stroomgebied van de Maas) in het begin van januari 1926 overweldigd door een zeer hoge waterstand en komt Arcen onder water te staan.

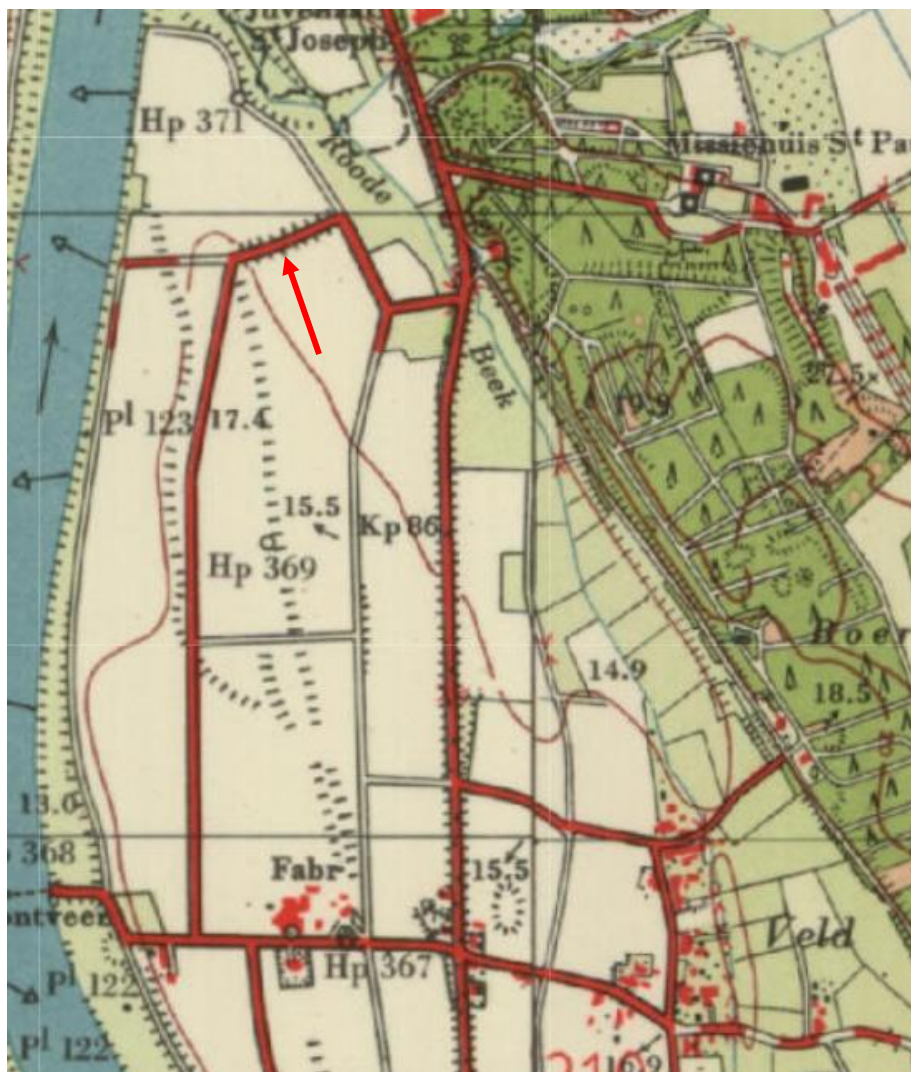

Topografische kaart van 1937: zuidelijke deel

Waaruit verder blijkt dat er in de jaren twintig werkzaamheden aan de Maas hebben plaatsgevonden, is de weergave van de oostelijke oever. In tegenstelling tot de oudere kaarten is hier sprake van een minder grillige loop: de Maas lijkt in de buitenbocht te zijn genormaliseerd. Bovendien worden hier nu ook meteen langs het water hoogtelijnen weergegeven. Dit suggereert dat de oever ten zuiden van de woonkern bij de werkzaamheden rond 1925 onder handen zijn genomen.

Het gebied ten oosten en zuiden van het kasteelcomplex in gebruik nauwelijks gewijzigd. Wel zien we dat de bossen door een groot aantal paden is doorsneden. Dit suggereert dat de bossen als productiebos in gebruik waren.

Een aantal verschillen ten aanzien van de oudere situatie zijn: het grand canal ten zuiden van de kasteleilanden is gedempt (rode pijl). Het ten westen daarvan gelegen waterelement is eveneens verdwenen. Door de oude bedding stroomt nu de Voortbeek (blauwe pijl). De percelen ten zuiden hiervan, de voormalige Broekkamp, is voorzien van een aantal percelen boomgaard (gele pijl).

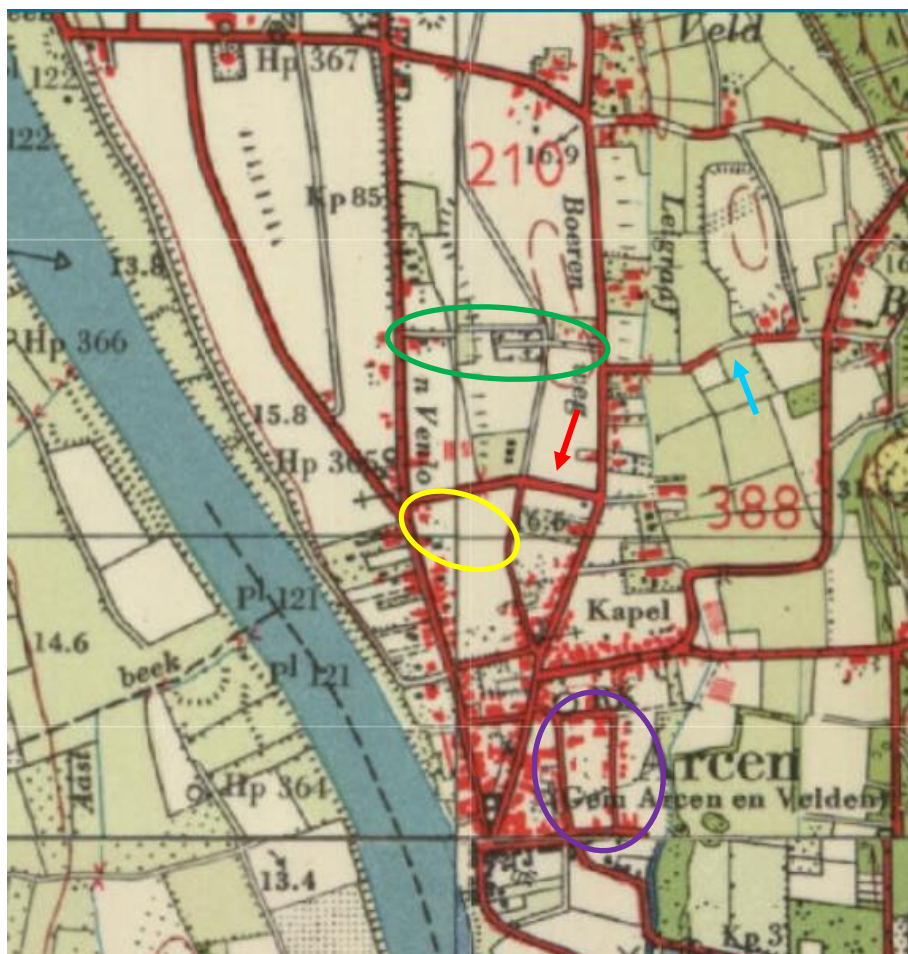
2.4.6 Topografische kaart 1958

Noordelijke deel

Het gebied ten noorden van de Kruisweg is ingrijpend gewijzigd. De bestaande wegen ten oosten van de Maasstraat, die zich een weg door de hoogteverschillen in het landschap baande, zijn verdwenen en vervangen door een rechthoekig patroon. Hierbij is de Eikenweerd vanaf de Kruisweg naar het noorden toe doorgetrokken. De opvallende Martewal (rode pijl) is in dit nieuwe wegennetwerk opgenomen. De infrastructuur ten oosten van de Maasstraat is grotendeels behouden. Wel is het oost-westelijke tracé van de Boerenweg ietwat rechtgetrokken (met name bij de kruising met de paden van de Hoogeweg/Leeberg; nu alleen nog een veldpad).

Verder is sprake van een verdere verdichting van de bebouwing van de Boerenweg. Ten oosten van de Hertog Janbrouwerij is Villa de Baronesse gebouwd.

De sterk meanderende Leigraaf is genormaliseerd.

Topografische kaart van 1958: centrale deel

De noord-zuid lopende wegen ten zuiden van de Kruisweg zijn in hoofdpzèt ongewijzigd. Wel is een weg die vanaf Trip naar de Broekhuizerweg liep, verdwenen (geel omcirkeld). Tussen de noord-zuid lopende wegen is een aantal nieuwe verbindingen gerealiseerd. De Laakweg werd aangelegd (rode pijl). Ietwat noordelijker werden enkele weggetjes gerealiseerd die de Maasstraat met de Hoogeweg (Leeberg) en Boerenweg verbonden (groen omcirkeld). De paden ontsloten een in 1953 aangelegde begraafplaats (Hoek 2013, p.46). De Witveldweg werd gewijzigd, waarbij het tracé na het oversteken van de Leigraaf naar het noorden afbuigt en niet meer naar het zuiden (blauwe pijl).

In de woonkern zien we een verdere verdichting van de bebouwing, met name langs de Maasstraat, Boerenweg en Steeg. Daarnaast wordt aangevangen met de ontwikkeling van Op de Hor, waarbij de tuinen plaats maken voor een nieuwe ontwikkeling (Pastoor Schrammerstraat en Barones van Wijmarstraat: paars omcirkeld).

De kaart geeft weinig inzicht in de ontwikkeling langs de Maas. Wel zien we dat de kribben langs de Eikenweerd weer zijn verdwenen.

Maashotel, circa 1940. De taluds zijn begroeid met gras, tot aan het water. Vóór het hotel ligt een kade met enkele bootjes.

Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

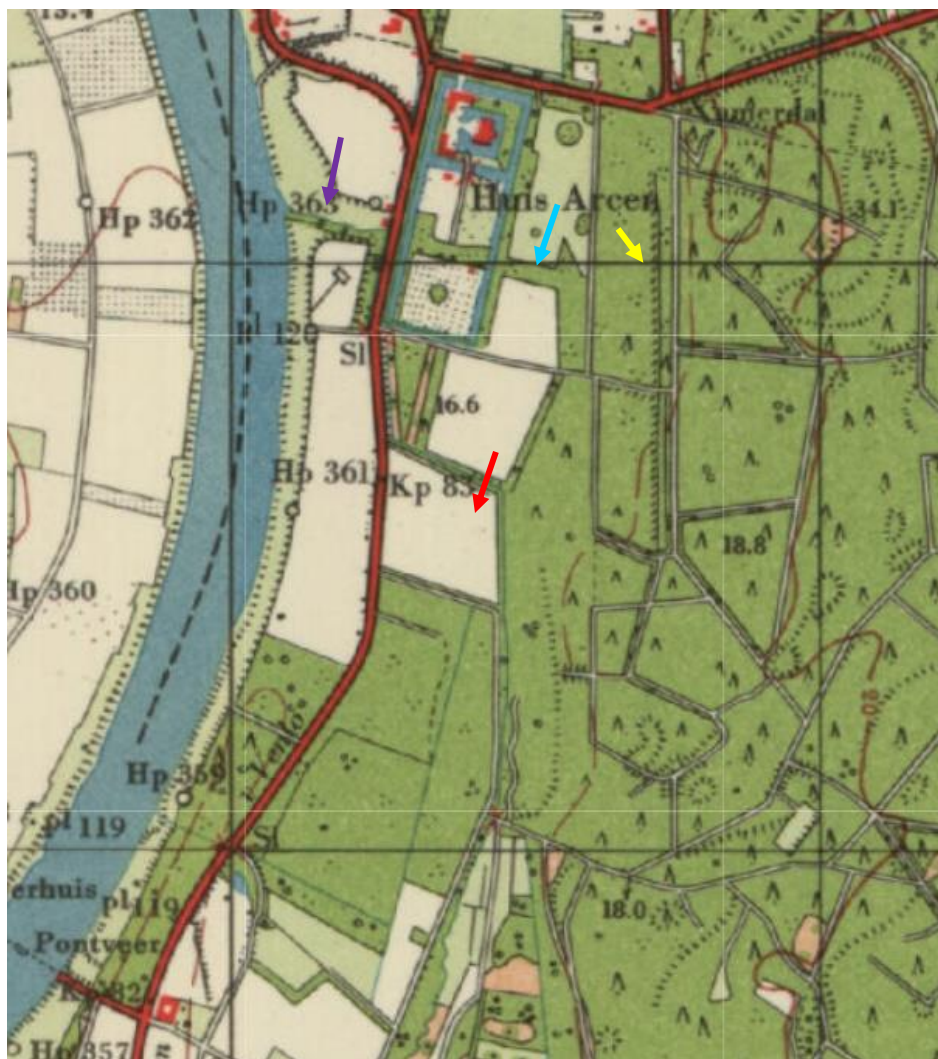

Maashotel, circa 1960-1970: met uitbreiding uit de jaren vijftig. De kade is vervangen door een steiger. De oevers zijn nog ongewijzigd.

Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

In 1938 werd op de Maasoever, meteen naast de ruïne van de schanstoren, een nieuw hotel gebouwd. Op deze locatie zat op dat moment al enige tijd horeca. Het nieuwe plan werd ontworpen door architect Piet Leusen en kreeg de naam Maashotel. Na zwaar te zijn beschadigd in de oorlog, werd het gerestaureerd en aanzienlijk uitgebreid richting de Maas. Het hotel was door de hoge kosten als gevolg van de watersnood in 1993 en 1995 haar deuren sluiten. De uitbaters, leden van de familie Berghs, die sinds 1903 eigenaar waren, verkochten het complex. Op deze plaats werden het huidige appartementencomplex Tour Meusse gebouwd (Hoek 2013, p.78).

Als we naar enkele foto's uit de jaren veertig en zestig/zeventig kijken, dan zien we een natuurlijke Maasoever, begroeid met gras en met een vrij abrupte steilrand naar het water (conform de plattegronden). Op de oude foto van het hotel zien we nog een aanlegkade. Deze kade is na de oorlog verdwenen en vervangen door een steiger.

Topografische kaart van 1958: zuidelijke deel

Het zuidelijke gedeelte van Arcen is tussen 1937 en 1958 nagenoeg ongewijzigd gebleven. Wat wel opvalt is dat de oude houtwal ten westen van de Lange Hek als wal is aangeduid (alleen de noord-zuid lopende arm: gele pijl).

De boomgaarden op de Broekkamp zijn weer verdwenen. Het gebied wordt weer als akker aangeduid (rode pijl).

De monding van de Molenbeek, de beekarm vanaf de samenkomst met de Voortbeek, heeft een meanderende loop gekregen (paarse pijl).

Op de Lange Weyde is de beekarm ten oosten van de eilanden gedempt. Het voormalige tracé is onderdeel geworden van een groter perceel opgaande begroeiing (blauwe pijl).

2.4.7 Topografische kaart 1968

Noordelijke deel

Een laatste grote infrastructurele ingreep is de aanleg van de omleiding van de N271 om Arcen heen. Deze omleiding was voltooid in 1959. Aan de noordzijde sloot de omleiding ter hoogte van de Maasstraat aan op het reeds bestaande tracé naar Well. De nieuwe weg werd in de westelijke rand van de Maasduinen aangelegd. Het tracé volgt de in een flauwe bocht lopende overgang tussen oude riviergeul en de hogere zandduinen. Wel doorsnijdt de nieuwe rijksweg de oude wal en het zandpad dat de overgang tussen de weilanden en de heide vormde. We zien hier dat het noordelijke deel van het oude zandpad ietwat is verplaatst en aansluit op de Maasstraat.

De aanleg had voor het ten westen gelegen gebied geen gevolgen: alle bestaande wegen sloten aan op de nieuwe hoofdweg.

Topografische kaart van 1968: zuidelijke deel

De omgelegde rijksweg werd vanuit het zuiden doorgetrokken vanaf de splitsing met de Schans. Vanaf hier loopt ze dwars over de Broekkamp en Lange Weyde om ter plekke van de Lange Hek de Lingsforterweg te doorkruisen. Opvallend is dat de Lange Hek hier als 'Maliebaan' is aangeduid. De inrichting van het landschap ten oosten van de N271 blijft verder ongewijzigd.

De N271 wordt in de jaren zeventig verbreed tot tweebaans weg. Dit is aan het begin van deze eeuw weer teruggedraaid. Hierbij is de huidige situatie ontstaan.

Een opvallend detail is dat het grand canal ten zuiden van de kasteleilanden weer als waterpartij is weergegeven.

Aanleg van de Maaspromenade, circa 1970.

Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

De voltooide Maaspromenade, circa 1975–1980. Rechtsboven de schanstoren.

Bron: facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'.

2.4.8 Topografische kaart 1999

Promenade: 1972 — Een belangrijke ontwikkeling die rond 1970 plaatsvond, is de aanleg van de Maaspromenade. Deze werd op 13 december 1972 officieel geopend. Op een foto uit circa 1970 is de promenade in aanleg zichtbaar. Vóór de schanstoren ligt een groot aantal groot formaat keien. Langs de oever is een harde ondergrond aangelegd. Na voltooiing is langs de Maas een keien keermuur opgeworpen. Hier bovenop loopt een wandelpad, gevolgd door een grasstrook. Nabij de schanstoren is, tegen de steilrand een wal van keien opgeworpen. Of deze naast een esthetische functie ook nog een functie hadden in de waterkering, is onduidelijk.

Hoogwater in december 1993.

Bron: Hoek 2013, p. 18.

Hoogwater — In december 1993 en januari 1995 werd Limburg in een korte tijd twee maal verrast door forse overstromingen. Ook Arcen ontstong de dans niet en stond voor een groot deel onder water. In navolging van deze rampspoed werd het project Maaswerken opgestart. In het gebied tussen Roermond en Den Bosch werd het project Zandmaas opgezet. Dit project omvatte het realiseren van extra dijken en het creëren van een hoogwatergeul (bij Lomm). Aanvullend hierop begon Rijkswaterstaat in 2013 met het uitdiepen van de Maas tussen Venlo en Arcen (Hoek 2013, p.18). Vanuit het Stadsgewest Venlo, Het Limburgs Landschap, Staatsbosbeheer en het Wereld Natuurfonds werd bovendien in 1999 een integraalvisie opgesteld voor de rivieroever van de gemeenten Arcen en Velden, Broekhuizen, Grubbenvorst, Venlo, Maasbree, Tegelen en Venlo. Deze visie, met de naam Maascorridor, had als doel om naast een adequate bescherming tegen het water ook een aaneengesloten riviernatuurlandschap te creëren en de toeristische aantrekkelijkheid te vergroten (Hoek 2013, p.20).

Topografische kaart van 1999: noordelijke deel

De uitbreiding van de bescherming tegen het hoogwater is duidelijk zichtbaar op de topografische kaart van 1999. Hier zien we, naast de al bestaande steilranden en dijklichamen, dat er een nieuwe dijk is aangelegd. Deze loopt vanaf de Kruisweg langs de Steeningschenweg in noordelijke richting. Ten noorden van de brouwerij is een scherpe bocht naar het oosten. De dijk doorkruist de velden om aan te sluiten op de Wellerveldweg. Hier gaat ze middels een kleine knik verder richting de Maasstraat.

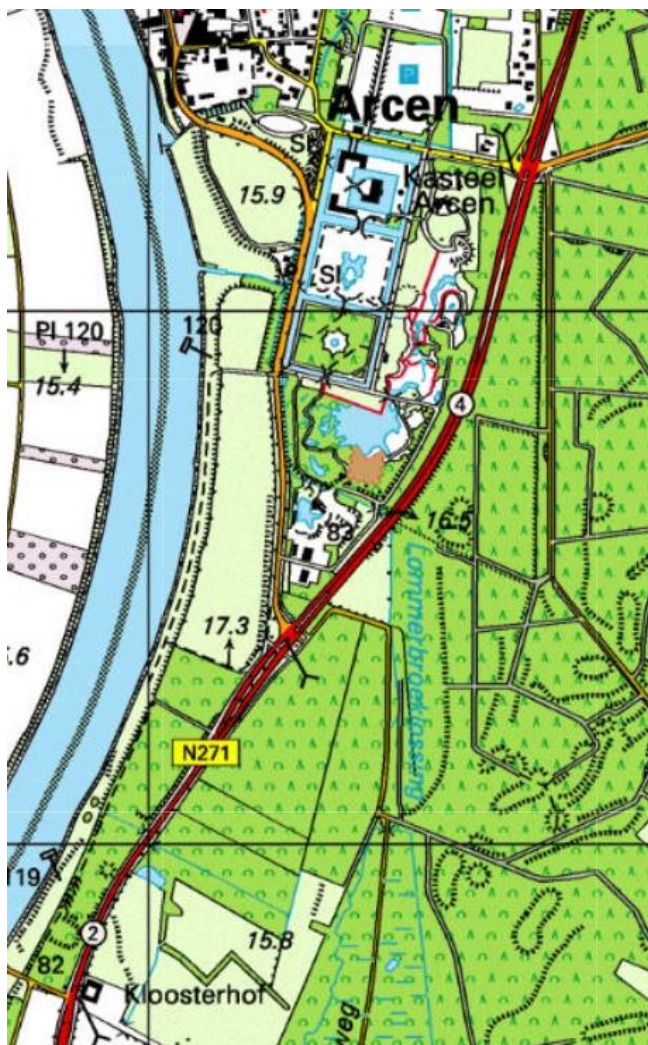
Verder zijn er geen grootschalige wijzigingen in het landschap binnen het projectgebied zichtbaar. Ten oosten van de N271 is de ontwikkeling van het recreatiegebied Klein Vink zichtbaar. De ontwikkeling begon in de jaren zeventig en heeft zich geleidelijk aan doorontwikkeld.

Topografische kaart van 1999: centrale deel

De nieuwe dijk loopt vanaf de Kruisweg in zuidelijke richting. Het pand Kruisweg 74, ter plekke van het oude veerhuis annex kalkschop ligt buitendijs. Ten zuiden van een houten schuur/stal buigt de dijk af richting het oosten om aan te sluiten op de Broekhuizerweg. Vanaf hier loopt ze in zuidelijke richting om nabij de kruising met de Maasstraat ten westen om het perceel van Maasstraat 63 te lopen. De dijk eindigt vrij abrupt in het landschap. Het aangrenzende perceel is achter het woonhuis aan de Maasstraat voorzien van een bakstenen keermuur, terwijl het ten zuiden aangrenzende pand een aarden wal heeft opgeworpen. Naar het zuiden toe zien we dat diverse woningen een (eigen) waterkering hebben gerealiseerd.

De topografische kaart laat zien dat de bebouwing van Arcen zich in noordelijke richting heeft uitgebreid, waarbij tussen de oude infrastructuur kleine wijken zijn ontstaan. Verder zien we nabij de Boerenweg dat bij enkele boerderijen een aanzienlijke schaalvergroting heeft plaatsgevonden.

Topografische kaart van 1999: zuidelijke deel

De voornaamste ontwikkeling die in het zuiden heeft plaatsgevonden, is het ontstaan van de Kasteeltuinen in de jaren tachtig. Hierbij is zowel op de kasteleilanden als op de Lange Weijde en de Broekkamp een groot aantal thematuinen gerealiseerd. Tevens zijn het kasteel en de bijgebouwen gerestaureerd en herbestemd. Het terrein ten noorden, Aghter Genhuis, is ingericht als parkeerplaats. Bij de voorbereidende werkzaamheden op het terrein zijn grote hoeveelheden puin (met name mergel) aangetroffen. Dit is vermoedelijk afkomstig van het in 1646 verwoeste kasteel (zie paragraaf 2.3.9). De mergel was meteen functioneel, omdat het een positieve uitwerking had op de zuurtegraad van de laaggelegen grond: zoals hiervoor gezien, kampen in de oude riviergeul.

Behalve het kasteel zijn ook de in ruïneuze staat verkerende Wymarsche watermolen en de Inaborg gerestaureerd (zie paragraaf 2.3.9 en 2.3.10).

3 Historische elementen in het projectgebied

3.1 Methode

In het voorgaande hoofdstuk is ingegaan op de ontwikkelingsgeschiedenis van het onderzoeksgebied Arcen als geheel. Hierin is inzichtelijk geworden hoe de nederzetting en het omliggende terrein zich door de jaren heen heeft ontwikkeld en uit welke periode de nu nog aanwezige gebouwde en landschappelijke elementen dateren.

In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op het plangebied Dijkkring 65. Op basis van de informatie van voorgaand hoofdstuk wordt op detailniveau ingegaan op de cultuurhistorische elementen die zich zowel binnen het plangebied als in de directe omgeving bevinden en worden deze gewaardeerd.

De hieronder gevolgde waarderingsmethode is ontleend aan de *Richtlijnen Tuinhistorisch Onderzoek*.¹¹⁰ Hierin wordt onder meer nadruk gelegd op het belang van goede doorgronding van de

ontwikkelingsgeschiedenis van een plek en een heldere en verifieerbare methode om te komen tot een duidelijke representatie van de waarden in beschrijvingen en tekeningen.

De waardering (paragraaf 3.3) vindt plaats op deelgebied- en elementsniveau, waarmee wordt bedoeld dat de waarden van deelgebieden en elementen op het terrein in relatie tot Arcen als geheel worden afgewogen. Deze waardering op deelgebied- of elementsniveau geeft inzicht in de specifiek aan een plek of element toe te kennen betekenis, waarbij oudere, meer gave en meer in samenhang verkerende zaken in principe een hogere waardering kennen. Welke elementen zijn in de loop der tijd ongewijzigd en behoren tot de kern van de aanleg? Of welke elementen zijn later ingevoegd, maar op zorgvuldige wijze waarbij een nieuwe samenhang met de oudere situatie is ontstaan? Zo ontstaat ook een onderscheid tussen hoofdstructuren, bijzonderheden en bijzaken.

¹¹⁰ Hendriks, L., R. van Immerseel, *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek, Voor waardestellingen van groen erfgoed*, 2012

In de waardenstelling zijn de volgende criteria/deelwaarden gewogen:

- algemene historische waarden;
- ensemblewaarden;
- tuinhistorische waarden (met betrekking tot het kasteel en de directe omgeving);
- waarden vanuit de gebruiksgeschiedenis.

Elk van deze deelwaarden wordt getoetst aan de hand van vooraf vastgestelde criteria zoals gaafheid en zeldzaamheid.

Bij de waardering worden de in de *richtlijnen tuinhistorisch onderzoek* uit 2012 (evenals de *richtlijnen bouwhistorisch onderzoek uit 2009*) opgenomen gradaties gehanteerd. Dit zijn:

- **Hoge** historische waarde (++) : van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van een object of aanleg
- **Positieve** historische waarde (+) : van belang van voor de structuur en/of betekenis van een object of aanleg
- **Indifferente** historische waarde (n) : van relatief weinig belang van voor de structuur en/of betekenis van een object of aanleg
- **Verstorende** waarde (-) : nadelige invloed voor de structuur en/of betekenis van een object of aanleg

Bij de aanduiding van de verschillende waarderingsgradaties is in de waardenkaart in paragraaf 3.3 de in de *richtlijnen tuinhistorisch*

en *bouwhistorisch onderzoek* (2009) opgenomen kleurstelling gebruikt.

- Hoge historische waarde (donkerblauw voor wegen, lichtblauw voor water)
- Positieve historische waarde (groen)
- Indifferente historische waarde (geel)

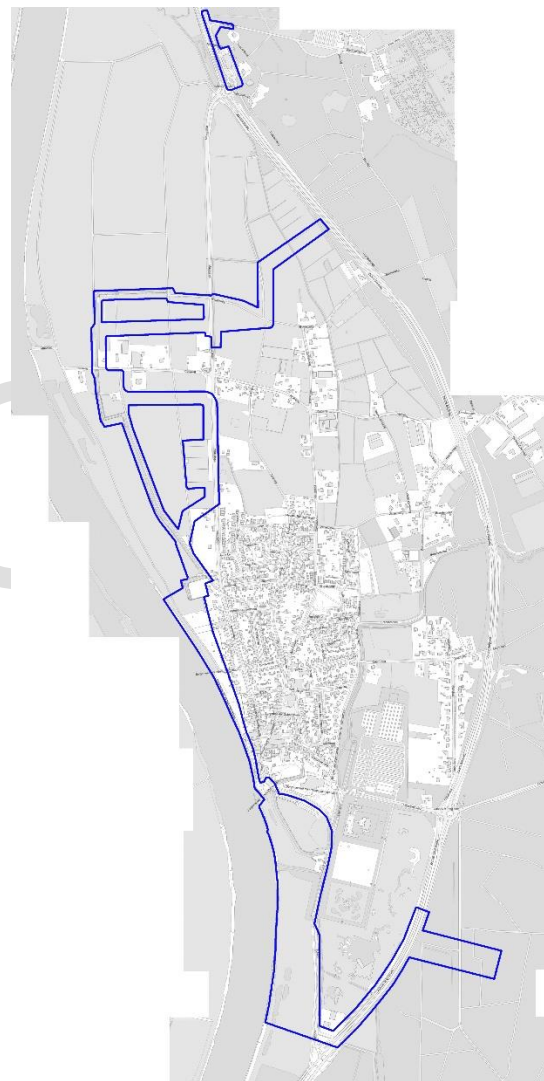
Nb. Een waardenstelling kent waarde toe aan (onderdelen van) de aanleg. Het is echter geen absoluut gegeven waarmee wordt gepleit voor het musealiseren of bevriezen van een aanleg. Naarmate de historische waarden hoger zijn, zal er een meer krachtige onderbouwing nodig zijn om de aanwezige waarden op te offeren of in te ruilen voor andere waarden of belangen.

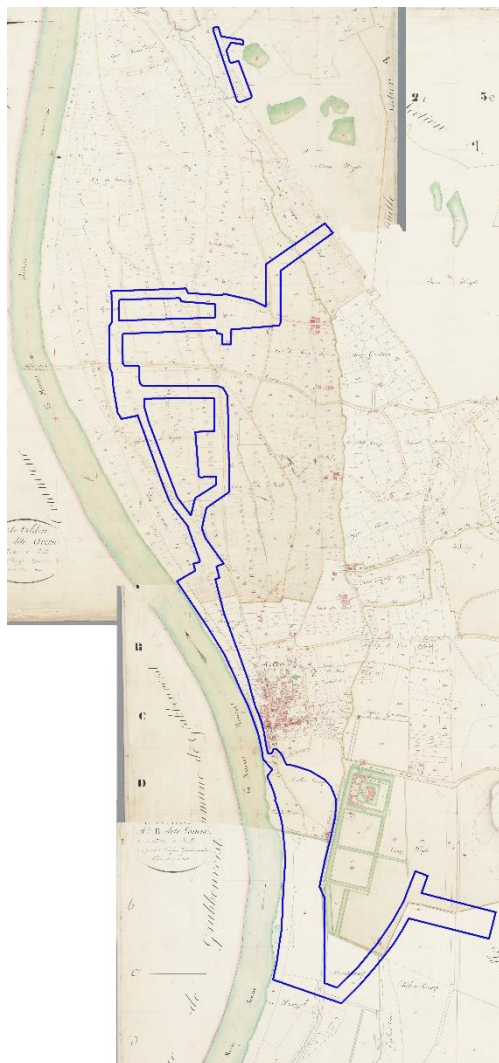
3.2 Plangebied

In onderhavig hoofdstuk is de contour van het plangebied aangehouden zoals deze is aangeleverd bij aanvang van het opstellen van het cultuurhistorisch onderzoek. Het gebied binnen de contour zal in het kader van de beoogde werkzaamheden, bestaande uit het aanleggen, verstevigen en vervangen van de dijkkring, worden aangepakt.

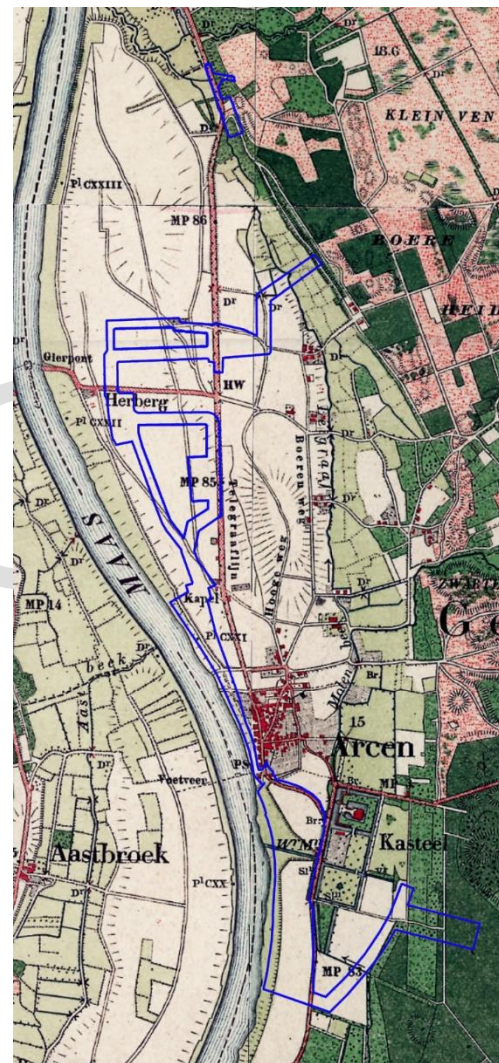
In deze paragraaf wordt de contour geprojecteerd op een huidige topografische onderlegger, alsmede op enkele historische kaarten. In paragraaf 3.3 wordt ingezoomd per deelgebied, waarbij de historische projecties worden gevolgd door een kaart met omschrijving en waardering.

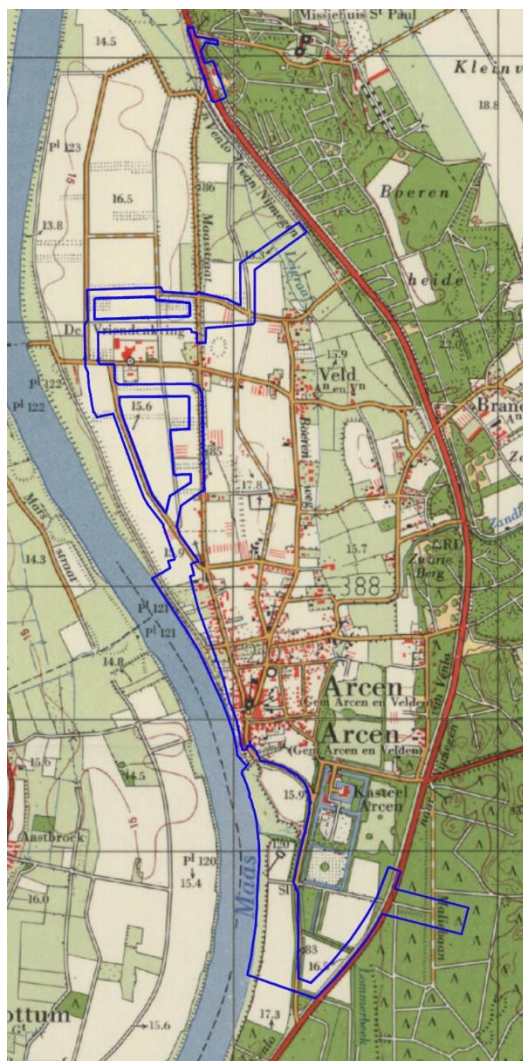
*Afb. 97 Actuele
topografische kaart
met contour
plangebied.*

Afb. 98 Kadastrale
minuutplan met contour
plangebied.

Afb. 99 Topografische
kaart 1897 met contour
plangebied.

Afb. 102 Topografische kaart 1968 met contour plangebied.

Afb. 103 Topografische kaart 1999 met contour plangebied.

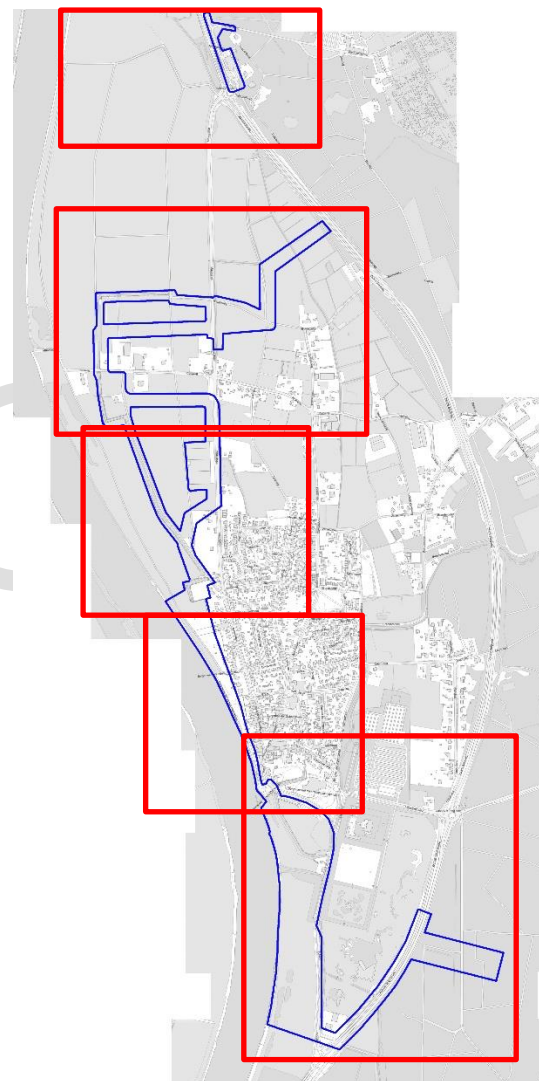
3.3 Beschrijving en waardering op detailniveau

In deze paragraaf wordt het op detailniveau ingezoomd op het plangebied. Per deelgebied wordt een overzicht van de historische kaarten, gevolgd door de beschrijving van de historische elementen die anno 2022 nog aanwezig zijn. Hierbij wordt tevens een cultuurhistorische waardering aan de verschillende onderdelen toegekend.

Legenda:

- Contour projectgebied
- Hoge monumentwaarden structuur of vlak: van cruciaal belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen.
- Nb. Lichtblauw heeft betrekking op waterpartijen.
Positieve monumentwaarden structuur of vlak: van belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen
- Indifferente monumentwaarden structuur of vlak: van relatief weinig belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen

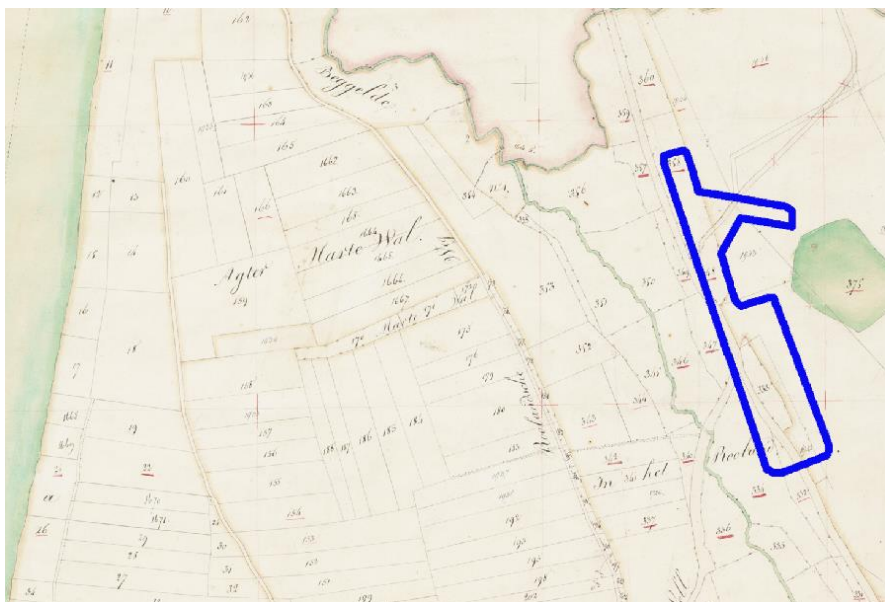
Nb. Transparante kleuren hebben betrekking op dijklichamen.
Transparant, gearceerde vlakken hebben betrekking op grotere, samenhangende ensembles of grotere objecten.

Afb. 104 Actuele topografische kaart met plancontour en verdeling in deelgebieden:
-Noord
-Kruisweg
-Midden
-Nederzetting
-Kasteeldomein

3.3.1 Noord: historische ontwikkeling

Minuutkaart 1811-1832:

- Aan zuidzijde oude weg richting het zuiden. Tracé niet meer aanwezig (nu Rotonde Roobeek).
- De oude weg van Arcen naar Well (vóór aanleg rijksweg) ligt deels in het plangebied (zuidelijke deel) en deels meteen langs de westgrens (noordelijke deel)
- Het tracé dat zichtbaar is in het zuidelijke deel van het plangebied, is het zandpad dat de oude grens tussen de weilanden en de heide vormde. Het zuidelijke deel van dit tracé is nog aanwezig. Dit pad werd in 1959 doorsneden door de N271.
- Weg zichtbare weg naar het noordoosten is niet meer aanwezig.
- De Leigraaf wordt gekenmerkt door de sterk meanderende opzet.

Topografische kaart 1897:

- In het noordelijke deel zien we de Rijksweg naar Well. Dit is het oude tracé dat in 1840-1845 is aangepast.
- Dit oude tracé wordt naar het zuiden voortgezet via de in 1840-1845 aangelegde Maasstraat, de nieuwe rijksweg.
- De weg en houtwal die naar het zuiden lopen en van oorsprong de heide van de weilanden scheidde, is aangepast om aan te sluiten op de nieuwe Maasstraat.
- Ten oosten liggen de dennenbossen en heiden van de Maasduinen, meteen ten westen liggen weilanden, tot aan Leigraaf.
- Maasstraat, Martewal en tussenliggende wegen zijn als dijk aangeduid.
- Abrupte steilrand/ talud langs de Maas.

Topografische kaart 1937:

- Vanaf de rijksweg loopt een nieuwe weg naar het oosten. Deze Kleine Vink is als structuur nog aanwezig.
- Wijziging van de aansluiting van de Roobeekweg op de rijksweg; weg doorgetrokken naar het noorden.
- Bouw van de villa 'Roland'. Deze is later herbestemd tot hotel en nadien meerdere keren ingrijpend verbouwd en uitgebreid.

Buiten projectgebied:

- Maasstraat, Martewal en tussenliggende straten aangegeven als dijk.
- Langs de Leigraaf is, ter hoogte van de Martwal een dijk of talus aangelegd.
- Langs een nu verdwenen weg in het westen (oude tracé Steeninghseweg), is een talud aangelegd.

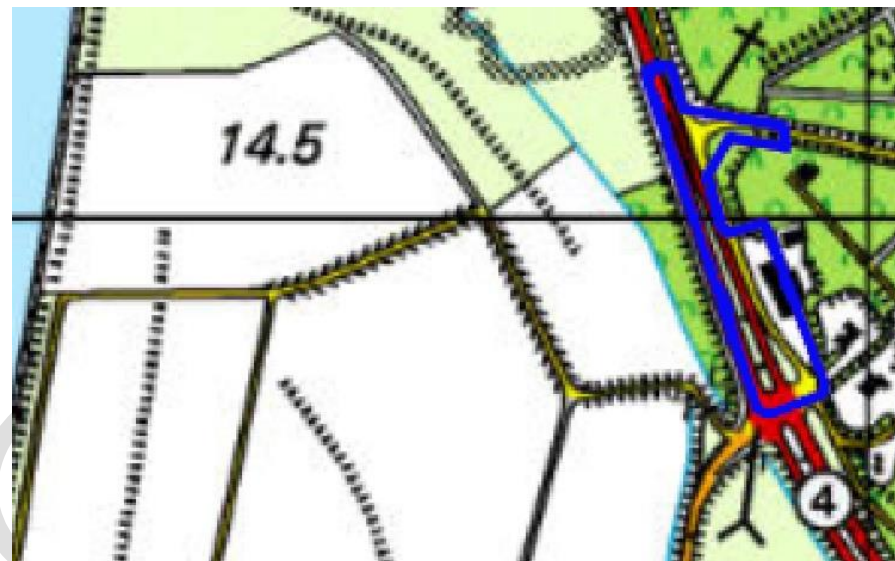
Topografische kaart 1957:

- Binnen projectgebied ongewijzigd sinds 1937
- Buiten projectgebied wijziging (rechttrekken) oude stratenpatroon. Tracé Martewal blijft behouden.
- De Leigraaf is genormaliseerd.

Topografische kaart 1968:

- Aanleg ringweg N271 om Arcen (1959). Vanuit het zuiden ter hoogte van de Maasstraat aansluitend op bestaande tracé. Oude tracé nog herkenbaar aan het dijklichaam (arceringen).
- Het oude zandpad en de houtwal tussen weilanden en heide wordt aangepast. Alleen het zuidelijke deel (richting de Boerenweg) is ongewijzigd.
- Nieuw kruispunt Maasstraat met parallelweg langs rijksweg.

Topografische kaart 1999:

- Verbreding N271 tot tweebaans tracé.
- Hotel Rooland ingrijpend gewijzigd, inclusief omliggende infrastructuur.
- Kruising met de Kleine Vink in opzet gewijzigd.

3.3.2 Noord: waardering

Binnen de contour van het plangebied zijn de volgende historische waarden vertegenwoordigd.

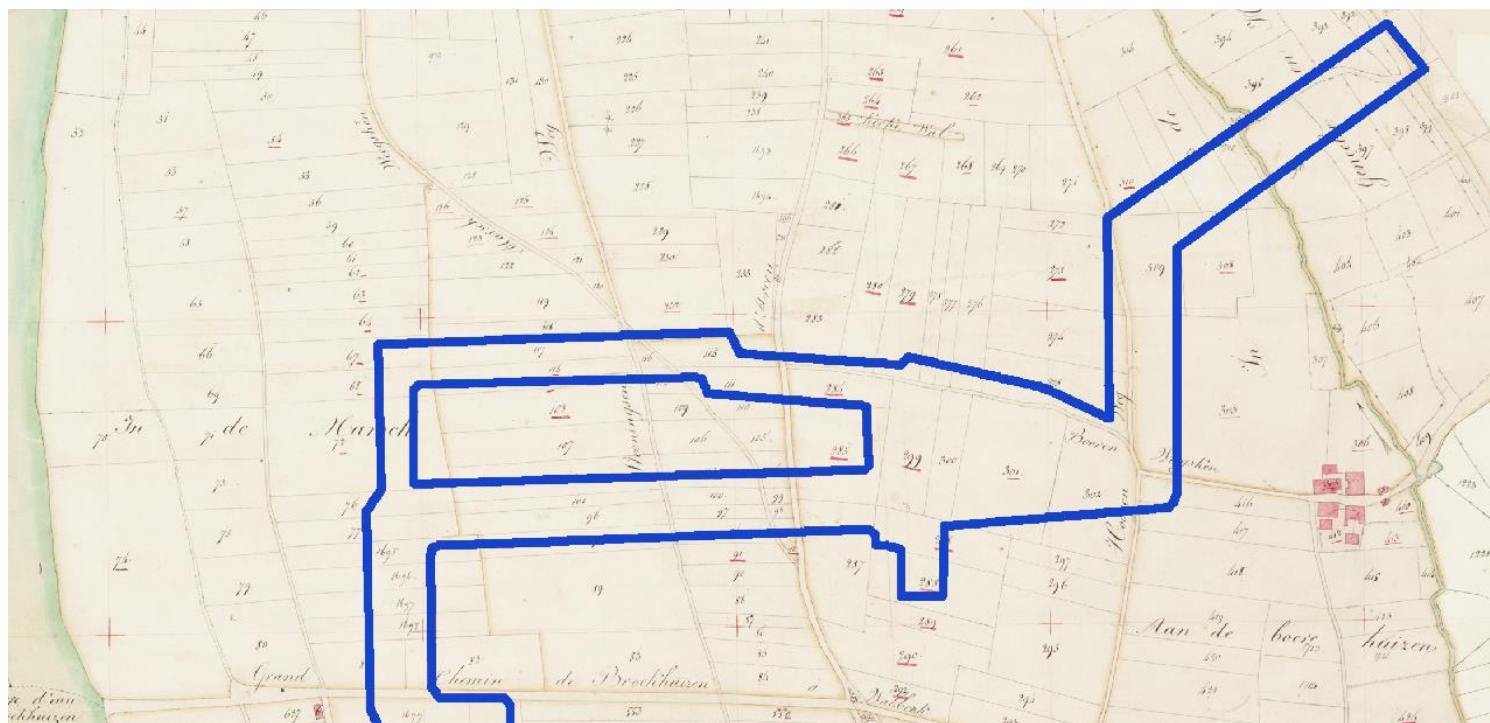
- Het tracé van de N271 ten noorden van de Maasstraat dateert uit 1840-1845, maar is nadien (1959 en later) meerdere malen gewijzigd: Door de vele wijzigingen aan het tracé en de breedte, heeft de weg een **indifferente** historische waarde.
- De Kleine Vink is aangelegd in de jaren twintig-dertig. Met name de aansluiting op de N271 is nadien meerdere malen gewijzigd: **indifferente** waarde vanwege relatief jonge datering en latere wijzigingen van het gedeelte binnen het plangebied..
- Het hotelcomplex is terug te voeren tot Huize Roland, een villa uit de interbellumperiode. Doordat ze nadien meerdere malen ingrijpend is gewijzigd en uitgebreid, heeft het complex een **indifferente** bouwhistorische of cultuurhistorische waarden.

Meteen buiten de contour zijn de volgende historische waarden aanwezig:

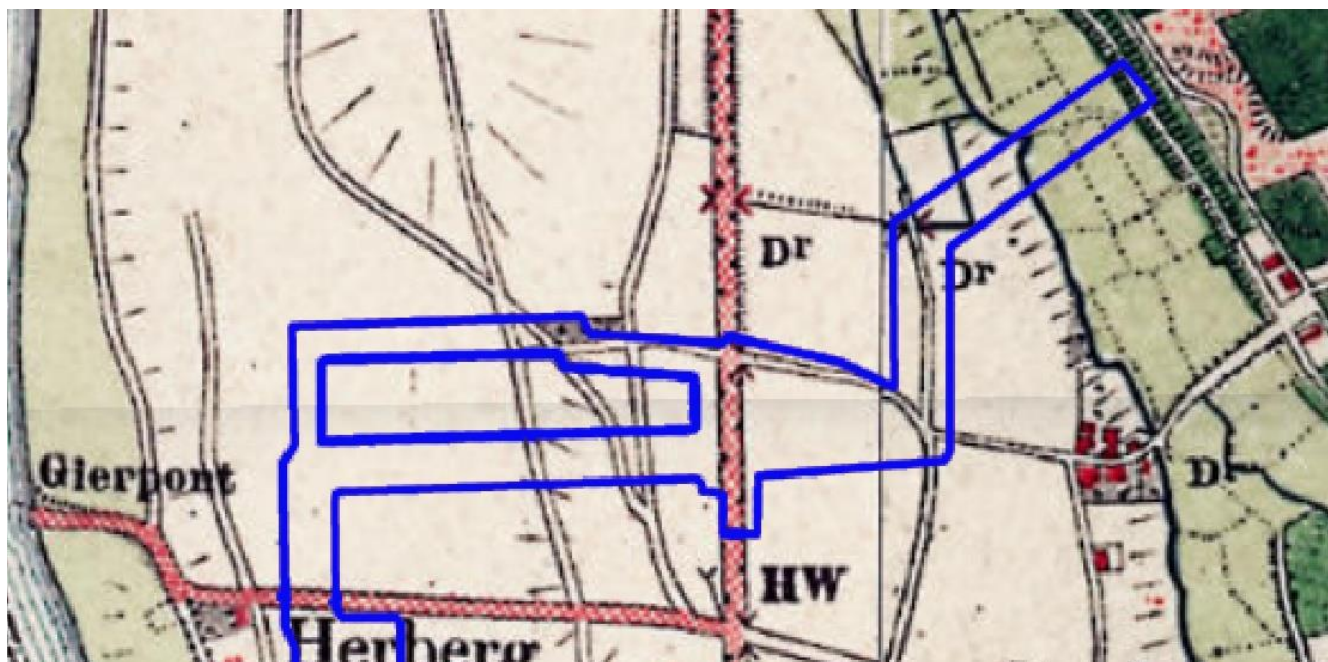
- De Leigraaf heeft als historische waterloop, bedoeld voor de ontwatering van de drassige gronden een **hoge** cultuurhistorische waarde. Door het huidige genormaliseerde beektracé (jaren vijftig), is de historische waarde echter aanzienlijk aangetast: het huidige beektracé is **indifferent**. (Leigraaf is hierom blauw-geel gearceerd).

- De Maasstraat is als rechte weg over de hoger gelegen akkervelden aangelegd op een bescheiden dijklichaam (weinig context tot de oude infrastructuur.) De weg is een onderdeel van de rijksweg tussen Maastricht en Nijmegen uit 1840-1845 en is ontstaan als resultaat van de toenmalige politieke situatie. De cultuurhistorische (sociaal-historische en historisch-geografisch) waarde van de Maasstraat, als onderdeel van een vroeg-negentiende-eeuwse hoofdweg, is **hoog**.
- De Martewal en de aansluiting richting de Maasstraat verschijnt al als weg (en dijklichaam) op de kadastrale minuutkaart en Tranchotkaart. Relict van de oude walstructuur, die later is opgenomen in het wegtrace. De Martewal heeft vanwege haar ouderdom een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde. Dit geldt ook voor de aansluitende structuur richting de Maasstraat, welke van vóór 1830 dateert.

- De overgang tussen akkers op de hogere gebieden en de weilanden in de oude riviergeul. Wordt aangeduid door de Leigraaf. Deze doorsnijdt het plangebied.
- De overgang tussen weilanden en heide wordt gevormd door een houtwal en een zandpad. Beide bevinden zich in de oostelijke punt van het plangebied.
- Vanaf dit oostelijke zandpad loopt, precies binnen de contouren van het plangebied een meanderen pad tussen de weilanden, richting de graaf.
- Meteen ten westen van het plangebied, aan de kruising Kruisweg-Broekhuizerweg (oorspronkelijk tracé) staat een klein volume: het veerhuis annex kalkschop.

Topografische kaart 1897:

- Naast de al bestaande wegen, zien we de in 1840-1845 aangelegde rijksweg, de Maasstraat. Deze doorsnijdt het plangebied. Ter plekke van het plangebied wordt ze zonder arcering weergegeven: (nog) geen dijklichaam.
- Duidelijk zichtbaar zijn de Boerenweg en de naar het noorden lopende wegen vanaf de Boerenweg, zowel in het verlengde van de huidige Leeberg als op de grens tussen weilanden en heide.
- Binnen het plangebied is het meanderende paadje vanaf de oostelijke houtwal (en pad) naar de leigraaf herkenbaar. Dit is een van meerdere oude paadjes dat vanuit het oosten het weidegebied inloopt.
- Het volume meteen ten oosten van het projectgebied wordt hier aangeduid als herberg. Of dit nog hetzelfde volume is als op de minuut (veerhuis annex kalkschop), is onbekend.
- De weg naar het veer is gewijzigd. Dit lijkt samen te hangen met een aanpassing van de Maasoever: de arceringen van de steilrand lopen tot voorbij de vroegere weg.

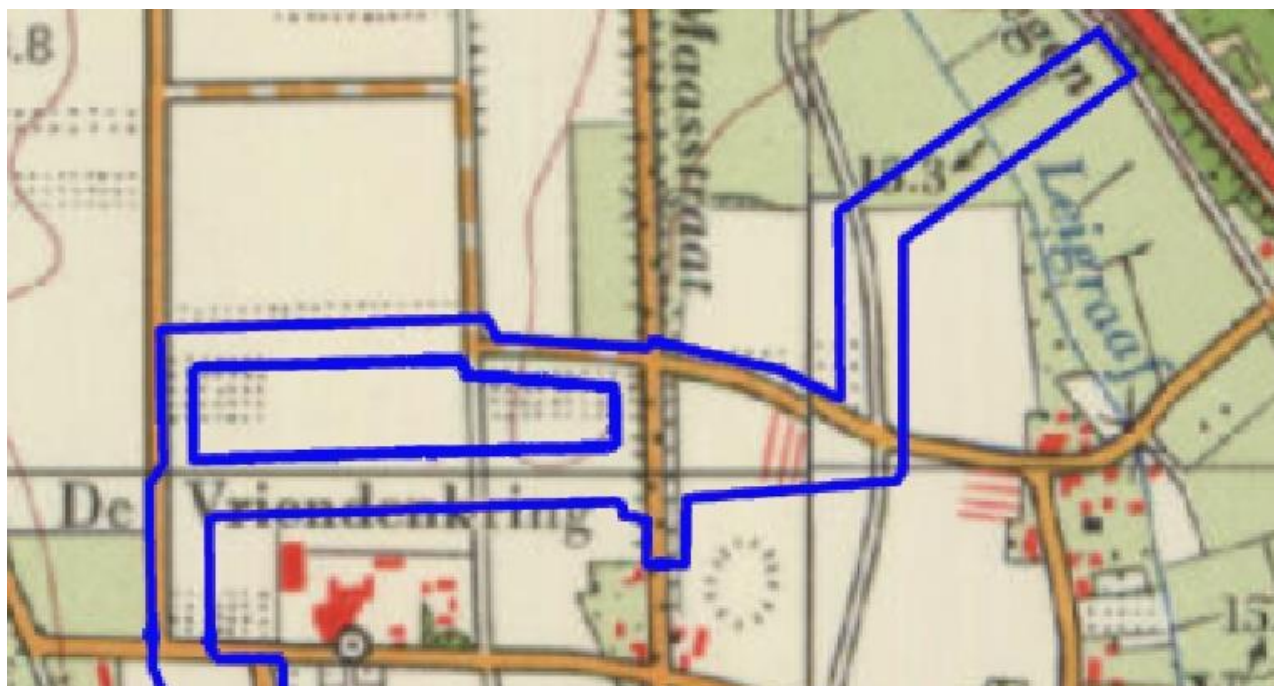
Topografische kaart 1937

- De infrastructuur is nagenoeg ongewijzigd. De zuidelijk tak vanaf de Maasstraat in noordwestelijke richting (die het plangebied twee maal doorkruiste), is verdwenen.
- De Maasstraat is hier ter plekke van het plangebied als dijklichaam weergegeven. Dit houdt vermoedelijk verband met de asfaltering van de straat in 1920.
- Op de kruising Maasstraat-Kruisweg is, meteen ten zuiden van het projectgebied enige bebouwing tot stand gekomen.
- Aan de Kruisweg zien we de in 1915 opgerichte brouwerij (latere Hertog Jan), inclusief kantoren aan de overzijde van de weg.
- Langs de Maas zien we dat niet alleen op de overgang naar de akkers, maar ook meteen langs het water, een steilrand/talud is ingetekend.
- Uiterst rechts zien we duidelijk het tracé en de houtwal tussen weilanden en heide/dennenbos. Het meanderende paadje binnen het plangebied is rechtgetrokken.

Topografische kaart 1958

- *Verdwijnen van de meanderende noord-zuid georiënteerde wegen ten westen van de Maasstraat en aanleg nieuw, rechtlijnig wegennet. De Steeningshenweg en de Wellerveldweg doorsnijden het plangebied.*
- *De Boerenweg wordt in westelijke richting doorgetrokken tot de Wellerveldweg (in plangebied).*
- *De infrastructuur in gebied ten oosten van de Maasstraat blijft ongewijzigd.*
- *De Leigraaf, die het projectgebied doorsnijdt, is genormaliseerd.*
- *De brouwerij is aanzienlijk uitgebreid en ten oosten is Villa de Barones gebouwd.*

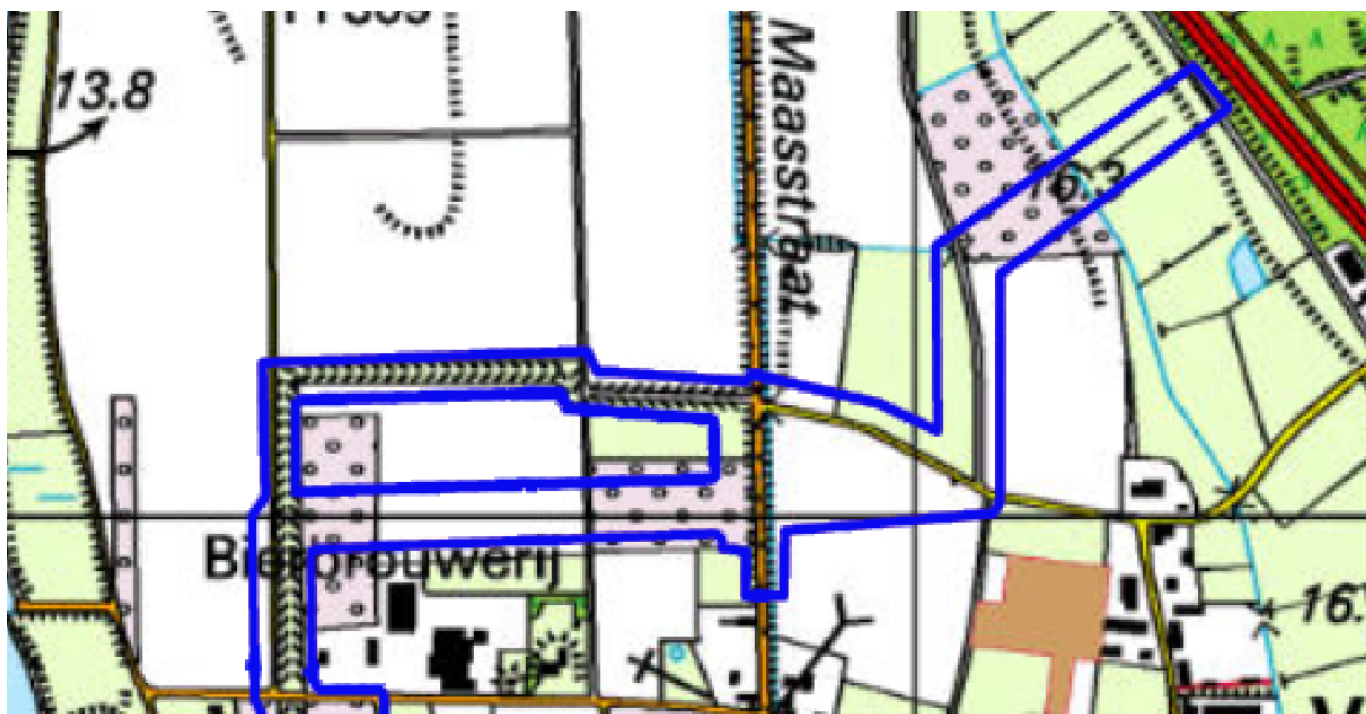

Topografische kaart 1968

- Situatie binnen plangebied ongewijzigd ten aanzien van 1958.
- Aanleg omleiding N271 in 1959.
- Het zuidelijke deel van de wal en het zandpaadje tussen weilanden en heide blijft behouden. Meteen ten noorden van het plangebied buigt het paadje vanwege de N271 af om aan te sluiten op de Maasstraat. Het oude tracé loopt door ten oosten van de N271.

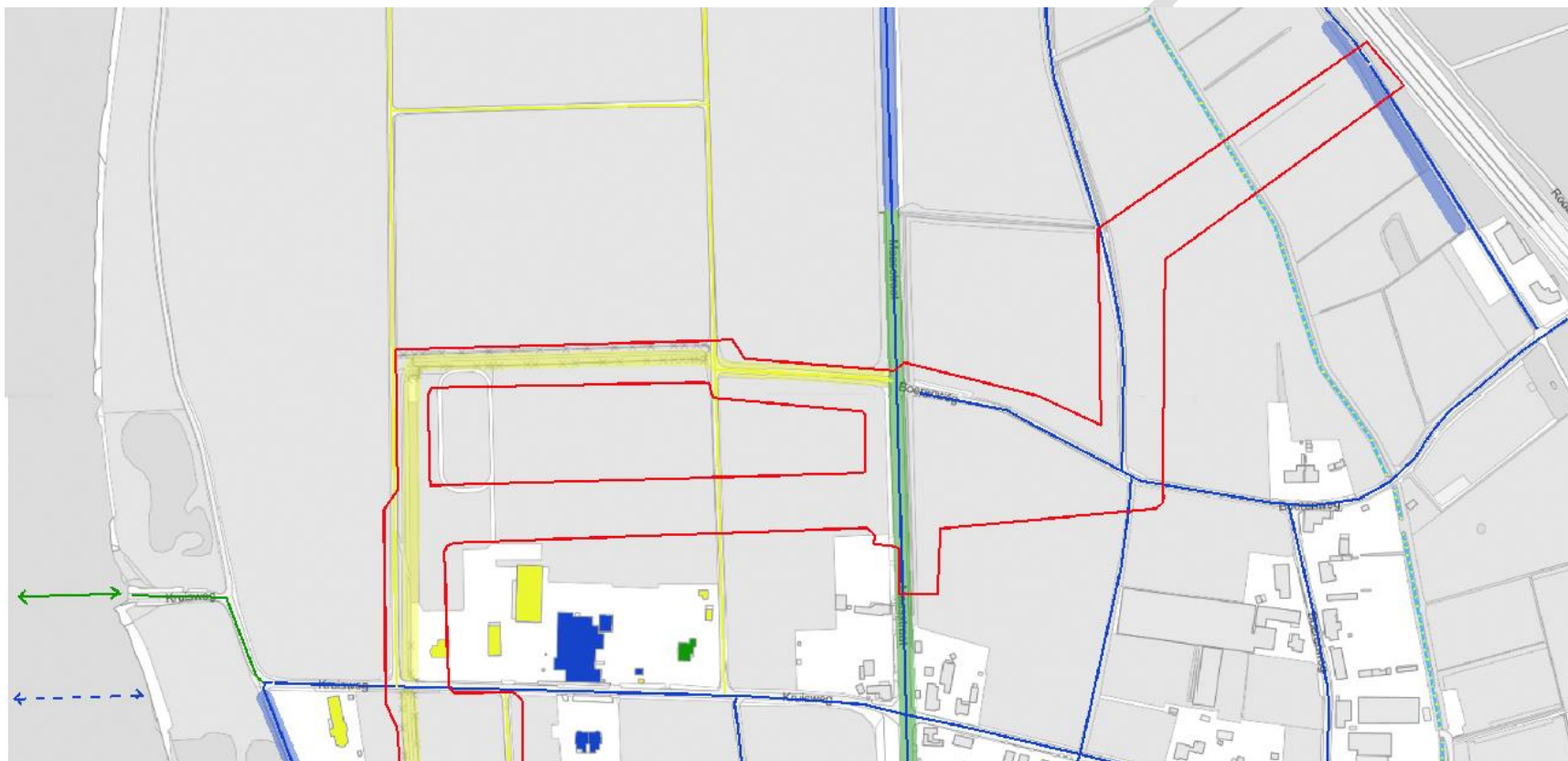
Topografische kaart
1999

- Binnen het plangebied zijn, als onderdeel van het project Zandmaas aan het eind van de jaren negentig diverse dijken opgeworpen. Deze volgt het tracé van de Steenigschenweg, om vervolgens ten noorden van de brouwerij naar het oosten om te buigen en aan te sluiten op de Wellerveldweg. Vanaf hier volgt ze het tracé over de in jaren vijftig aangelegde weg naar de Maasstraat.
- Binnen het projectgebied zijn verder geen wijzigingen doorgevoerd sinds 1968.

3.3.4 Kruisweg: waardering

Binnen de contour van het plangebied zijn de volgende historische waarden vertegenwoordigd:

- Het tracé van de Veldweg-Kruisweg, tot aan de Eikenweerd, dateert van vóór 1830. Deze weg heeft vanwege haar ouderdom en functie als hoofdweg tussen Broekhuizen en Walbeck een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde.

- Het tracé van de Boerenweg, zowel de noord-zuid als oost-west georiënteerde weg, dateert van vóór 1830. Als onderdeel van de oorspronkelijke infrastructuur die onlosmakelijk is verbonden met het ontstaan van de boerderijclusters en solitaire boerderijen op de rand van hoger gelegen akkers en lager gelegen weilanden (en nabijgelegen heide) heeft de Boerenweg een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde.
- Het tracé van de Leeberg, doorlopende ten noorden van de Boerenweg als veldpad, dateert van vóór 1830. Het tracé heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde vanwege haar ouderdom en de wijze waarop het tracé onlosmakelijk is verbonden met het glooiing van het landschap.
- Het tracé van het pad meteen ten westen van de N271. Ter plekke van het plangebied, tot aan de Boerenweg is dit tracé gaaf behouden en vormt het de eeuwenoude scheiding tussen weilanden en heide. Het zuidelijke deel heeft, als weg op de grens tussen weilanden en heide uit ten minste vóór 1830, een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde. Het tracé van het noordelijke deel is, vanwege de relatief jonge aanpassing ten behoeve van de aanleg van de N271, van **indifferente** cultuurhistorische waarde.
- Parallel aan het zandpaadje loopt een houtwal: een belangrijke fysieke scheiding tussen de weilanden met vee en de 'woeste gronden'. De houtwal heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde vanwege haar gaafheid en zeldzaamheid en is onlosmakelijk verbonden met het historische gebruik van het landschap.
- Het weidelandschap met heggenstructuren is vandaag de dag nog duidelijk herkenbaar, zij het niet meer zo kleinschalig als oorspronkelijk. Het open karakter dat door heggen wordt opgedeeld, heeft vanwege haar redelijke gaafheid/herkenbaarheid een **positieve** cultuurhistorische waarde. Door de diversiteit aan soorten en de wildgroei van de heggen, kan hier niet van Maasheggen worden gesproken.
- Het wegtracé van de Wellerveldweg, ten zuiden van de Kruisweg, dateert van vóór 1830 en maakt deel uit van de oudste infrastructuur op de oude velden. Het heeft vanwege de ouderdom een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde.
- Het wegtracé van de Broekhuizerweg, ten zuiden van de Kruisweg, is ingrijpend gewijzigd in de jaren vijftig. Het huidige tracé is vanuit historisch oogpunt **indifferent**.
- Het tracé van de Maasstraat, onderdeel van de in 1840-1845 aangelegde rijksweg. De Maasstraat heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde (historisch-geografische vanwege tracé en sociaal-historisch vanwege de context waarin ze is aangelegd). De dijk waarop de Maasstraat is gelegen (binnen het plangebied) is vermoedelijk pas in 1920 ontstaan, als de Maasstraat wordt geasfalteerd. Het

dijklichaam heeft ter plaatse van plangebied een **positieve** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde, als voorbeeld van dijklichaam uit de interbellumperiode.

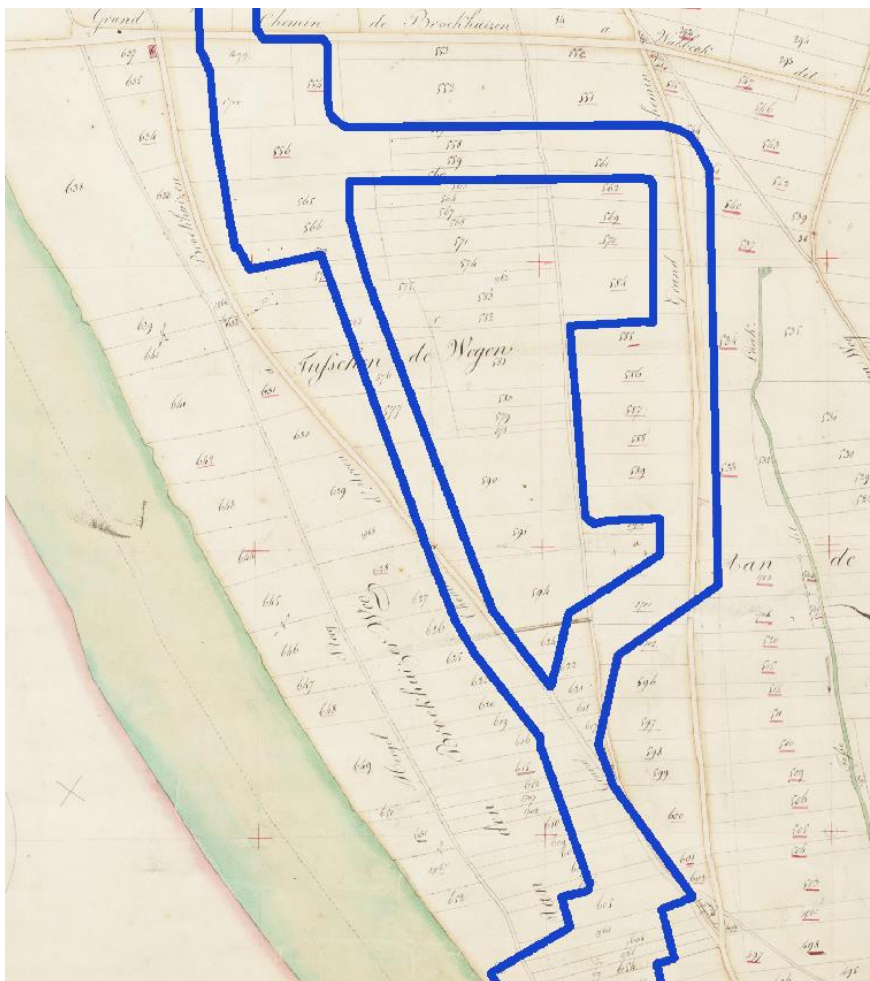
- Het tracé van de Wellerveldweg en de Steeningscheweg is ontstaan in de jaren vijftig. **Indifferente** cultuurhistorische waarde vanwege de jonge datering.
- Het tracé van de Boerenweg ten westen van de Maasstraat ontstaan in de jaren vijftig: **indifferente** waarde vanwege de jonge datering.
- De dijklichamen langs de Steeningscheweg, ten noorden van de brouwerij en langs het westelijke deel van de Boerenweg maken deel uit van de waterbescherming uit de late jaren negentig. Vanwege de jonge datering vanuit cultuurhistorisch oogpunt **indifferent**.
- De Leigraaf heeft als historische waterloop, bedoeld voor de ontwatering van de drassige gronden een **hoge** cultuurhistorische waarde. Door het huidige genormaliseerde beektracé (jaren vijftig), is de historische waarde echter aanzienlijk aangetast: het huidige beektracé is **indifferent**. (Leigraaf is hierom blauw-geel gearceerd).
- Binnen het plangebied ligt een aantal volumes. Deze zijn vanuit architectuurhistorisch oogpunt **indifferent**, dan wel vanwege de datering, dan wel vanwege de beperkte gaafheid en/of zeldzaamheid.

Meteen buiten de contour zijn de volgende historische waarden aanwezig:

- Hoofdolumes van de brouwerij en de tegenovergelegen kantoren: **hoge** architectuurhistorische en sociaal-historische waarden.
- Villa de Barones heeft een **positieve** architectuurhistorische waarde als representatief en gaaf behouden voorbeeld van villa-architectuur uit de jaren vijftig en vanwege ensemblewaarde met brouwerij.
- De Eikenweerd is als tracé terug te voeren tot ver vóór 1830 (Mergelsteeg). De Eikenweerd heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch geografische en sociaal-historische: relatie tot laad- en loskade aan de Gelderse Hamert) waarde.
- De huidige locatie en ontsluiting van het veer is ontstaan in jaren '20-'30: **positieve** waarde als historische oversteek.
- Hoewel er geen fysieke oversteek meer is, heeft de eeuwenoude oversteek, in het verlengde van de Kruisweg een **hoge** cultuurhistorische waarde omdat deze is terug te voeren tot de middeleeuwen.

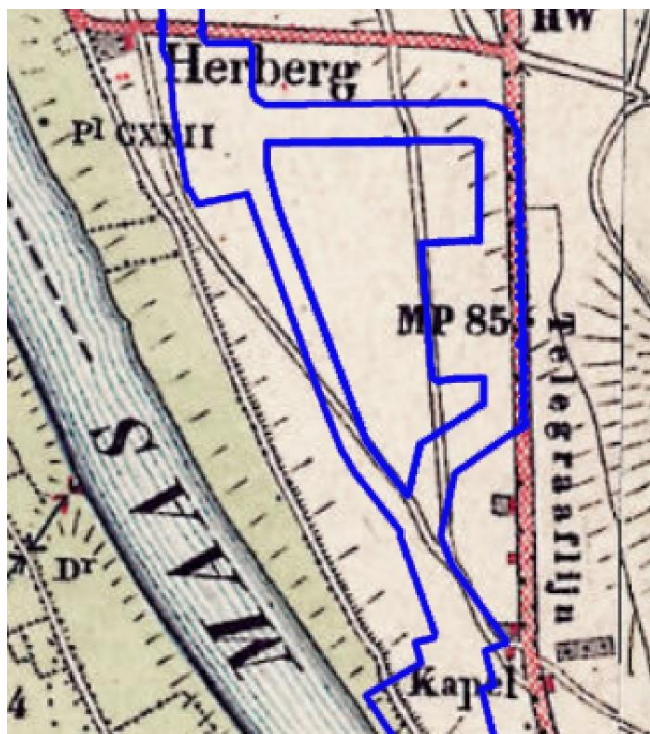

3.3.5 Midden: historische ontwikkeling

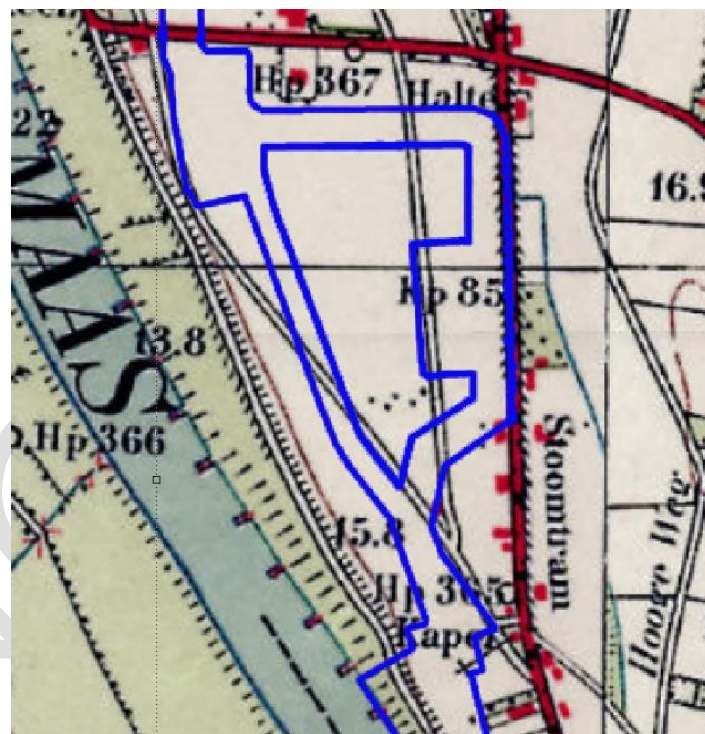
Minuutkaart 1811-1832:

- De oorspronkelijke weg tussen Arcen en Well volgt ter plekke van het plangebied grotendeels het tracé van de huidige Maasstraat.
- Vanuit het zuiden is ter plekke van de Allerheiligenkapel (huidige Annakapel) een splitsing. Een deel van de huidige Broekhuizerweg volgt nog het oorspronkelijke tracé. Vanaf de Broekhuizerweg was een splitsing in noordelijke richting. Dit tracé betreft de huidige Wellerveldweg.
- Het gebied is in zijn geheel in gebruik als akkerland.
- Ten westen het plangebied, tussen de Maas en de Eikenweerd (de Mergelsteeg) liggen de oude hooilanden, hier nog opgedeeld in aparte percelen.
- Ten oosten van het plangebied ligt de Laak, een waterloop gelegen in een lager gebied tussen twee hoogten. Het noordelijke deel van deze loop is nog aanwezig (ten noorden van de Lage Lei).
- Op de kruising van de Kruisweg-Broekhuizerweg staat een klein volume: het voormalige veerhuis annex kalkschop.
- Bij de splitsing van de weg naar Well en de Broekhuizerweg, staat een 'heiligenhuisken' ingetekend, de hiervoor genoemde Allerheiligenkapel.

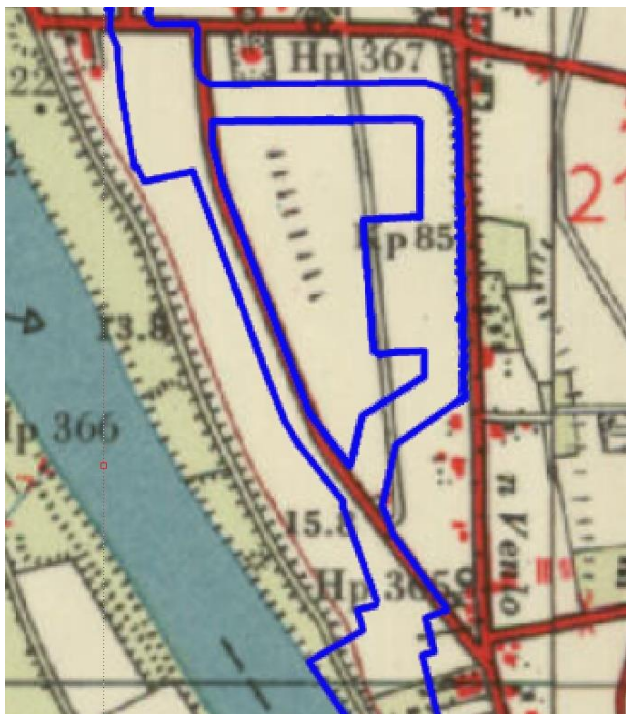
Topografische kaart 1897

- De Maasstraat, de in 1840-1845 aangelegde rijksweg volgt binnen en nabij het plangebied in hoofdlijnen het oude tracé: ietwat rechtgetrokken.
 - De infrastructuur ten westen van de Maasstraat is ongewijzigd ten aanzien van 1811-1832.
 - De Eikenweerd is als dijk aangegeven.
- De steilrand/het talud langs de Maas is doorgetrokken tot voorbij de oorspronkelijke locatie van het veer: in het verlengde van de Kruisweg. Dit kan erop duiden dat er aan het eind van de negentiende eeuw werkzaamheden aan de Maasoever hebben plaatsgevonden.

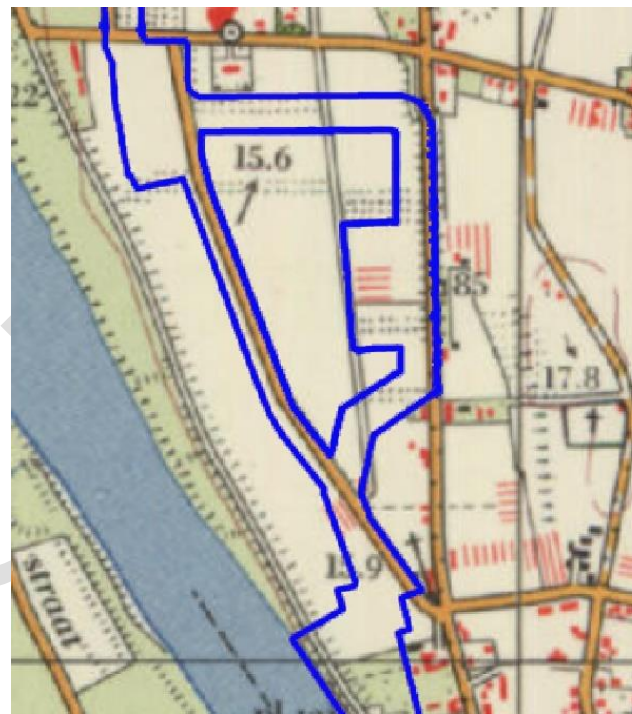
Topografische kaart 1937

- De situatie binnen het projectgebied is in vergelijking met 1897 ongewijzigd.
- Het noordelijke deel van de Maasstraat is als dijklichaam weergegeven. Dit hangt vermoedelijk samen met de asfaltering van de weg in 1920.
- Meteen buiten het plangebied is aan de Maasstraat een uitbreiding van de lintbebouwing zichtbaar.
- Ten noorden van het plangebied zien we de kantoren van de brouwerij.
- Ten oosten van het projectgebied zien we de stroom van de Laak.
- Ter hoogte van de Eikenweerd zijn kribben in de Maas aangebracht.
- Ook lijkt de oostelijke oever van de Maas te zijn rechtgetrokken.

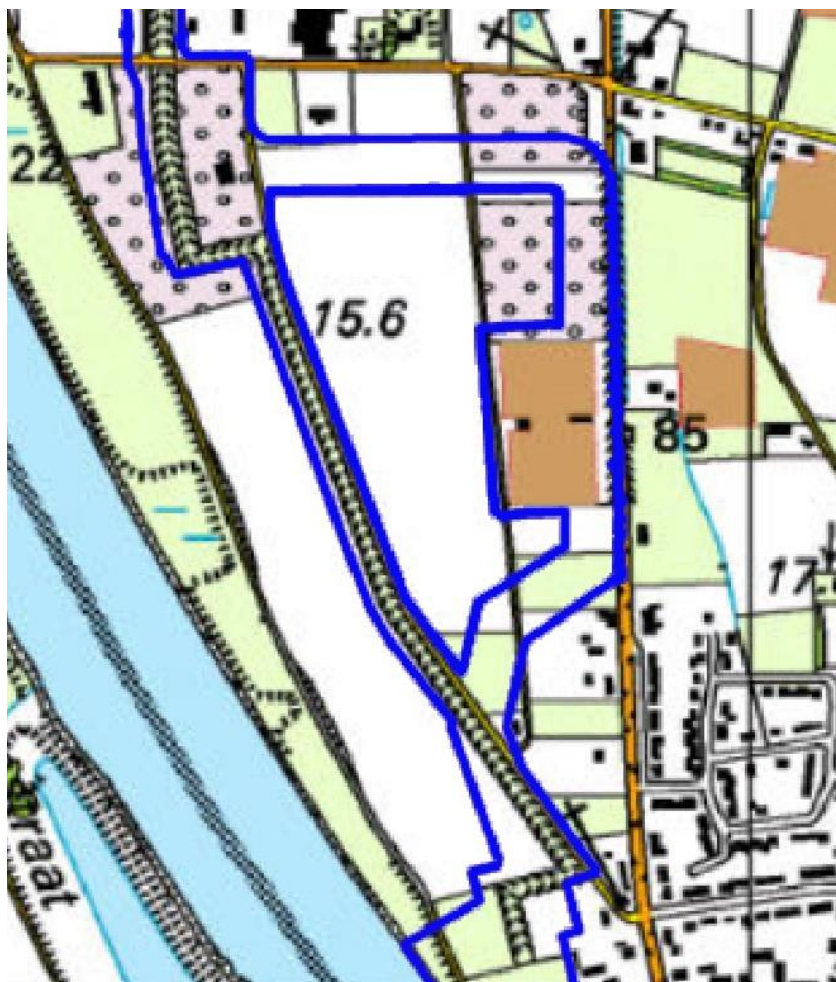
Topografische kaart 1958

- Het tracé van de Broekhuizerweg is ingrijpend gewijzigd. Het plangebied volgt het tracé van deze weg.
- De aansluiting van de Wellerveldweg op de Broekhuizerweg is gewijzigd.
- De oude, in een flauwe bocht naar het zuidoosten lopende weg vanaf de Maasstraat naar de huidige Derckxweg, is verdwenen. De Laakweg is aangelegd.
- Vanaf de Maasstraat loopt een korte weg in oostelijke richting. Vanaf de Leeberg loopt op dezelfde hoogte een korte weg in westelijke richting, welke de hier gelegen begraafplaats ontsluit.
- De kribben in de Maas zijn weer verdwenen.

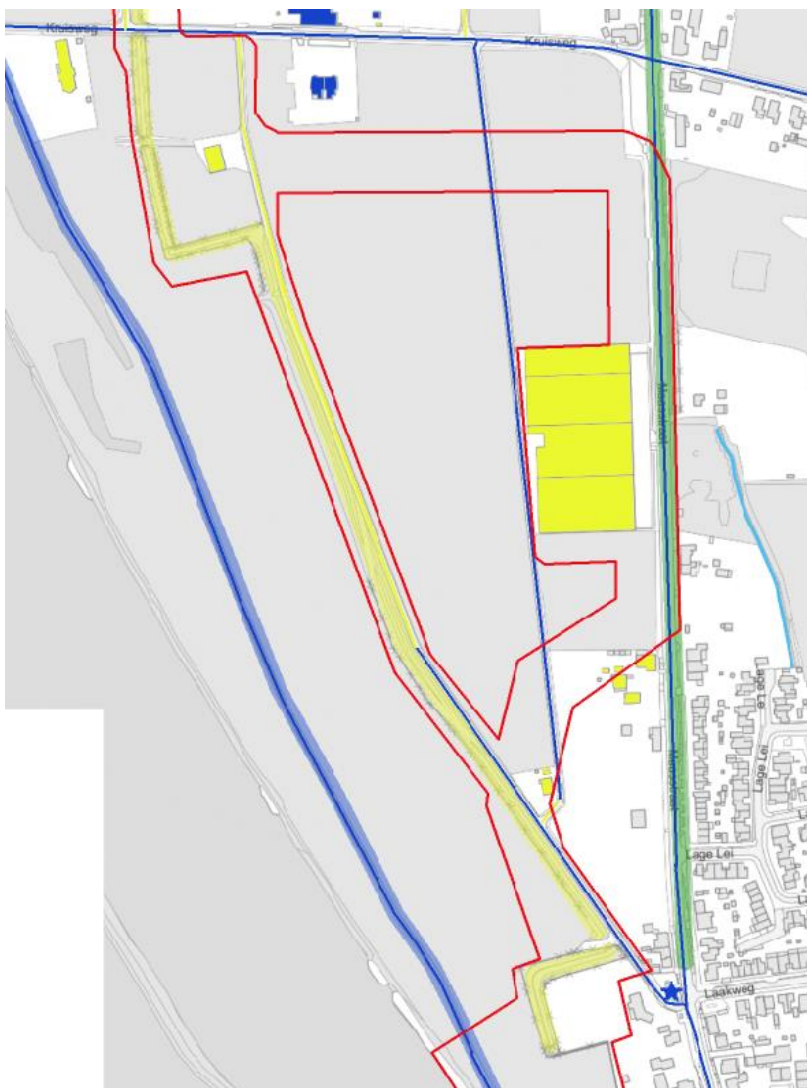
Topografische kaart 1968

- De situatie is wat betreft infrastructuur ongewijzigd.
- Her en der zijn kassen gebouwd. Binnen het projectgebied ligt aan de westzijde van de Maasstraat nog een kassencomplex.

Topografische kaart 1999

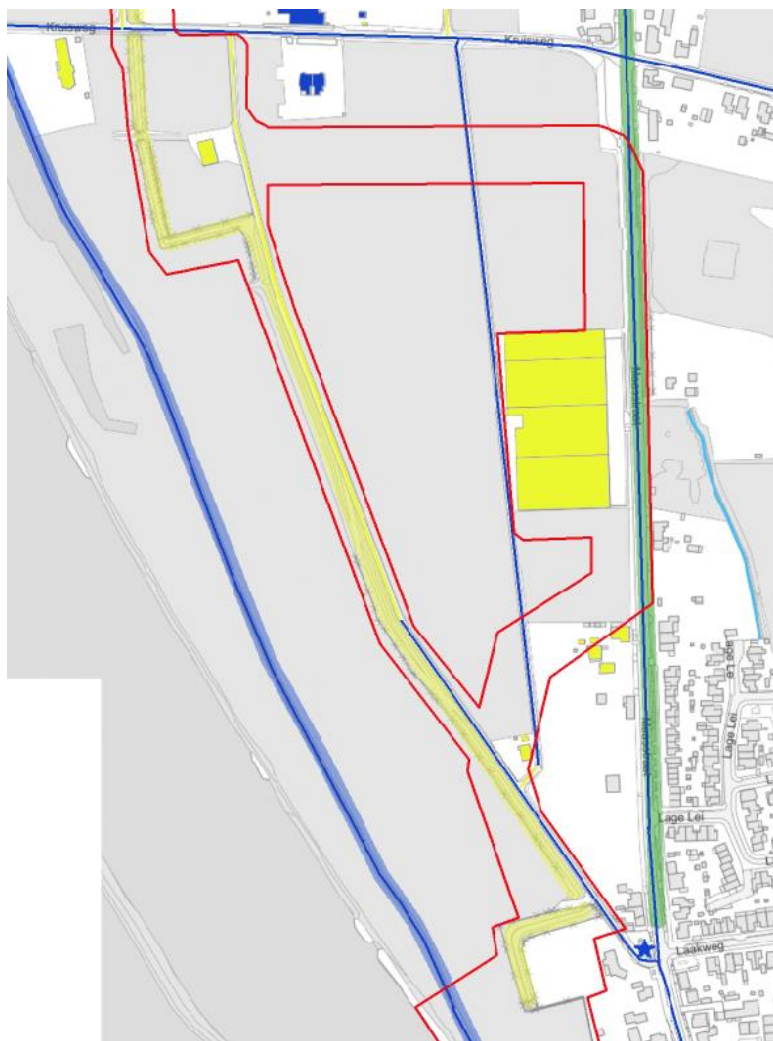
- Binnen het plangebied zijn, als onderdeel van het project Zandmaas aan het eind van de jaren negentig diverse dijken opgeworpen. Deze loopt ten zuiden van de Kruisweg naar het zuiden toe door (in het verlengde van de dijk langs de Steeningscheweg). Hier buigt ze af richting het oosten om vervolgens langs de Broekhuizerweg naar het zuiden toe door te lopen. Ietwat ten noorden van de Allerheiligenkapel loopt ze in westelijke richting, om het kavel van Maasstraat 63.
- Aan de Broekhuizerweg is, nabij de Kruisweg een houten schuur opgetrokken. Deze bevindt zich binnen de contour van het plangebied.
- De kassen ten westen van de Maasstraat zijn uitgebreid tot het huidige volume. Deze kassen liggen binnen het plangebied.

3.3.6 Midden: waardering

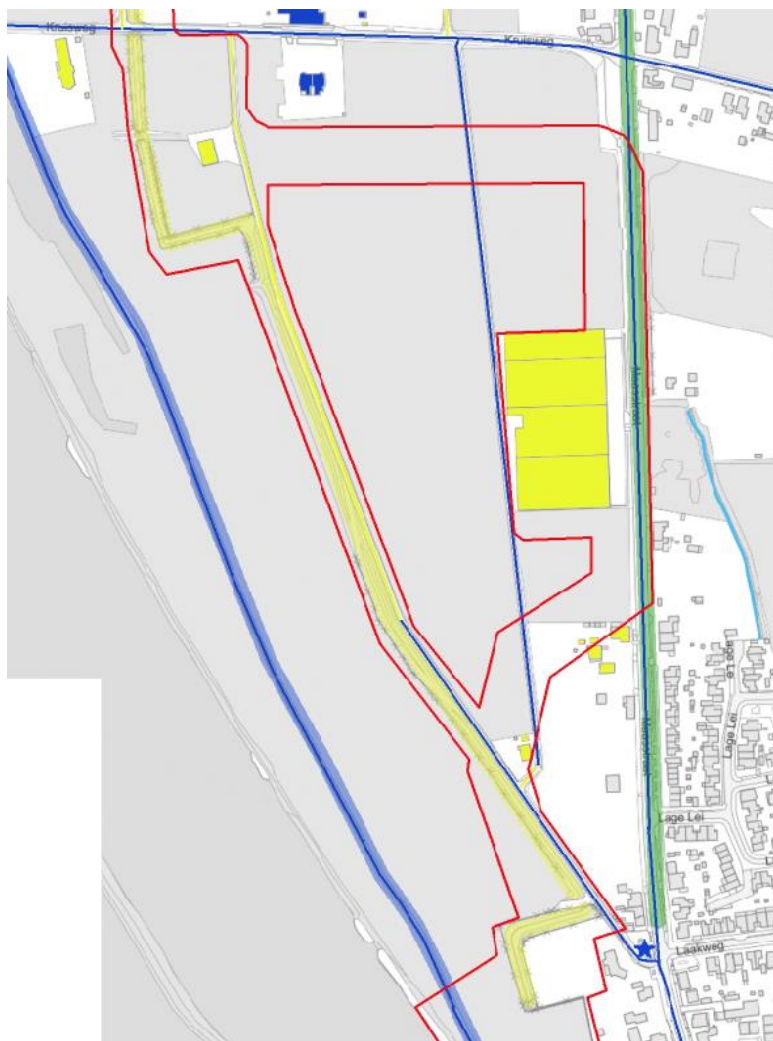
Binnen de contour van het plangebied zijn de volgende historische waarden vertegenwoordigd.

- Het tracé van de Kruisweg, tot aan de Eikenweerd, dateert van vóór 1830. Deze weg heeft vanwege haar ouderdom en functie als hoofdweg tussen Broekhuizen en Walbeck een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde.
- Het wegtracé van de Wellerveldweg, ten zuiden van de Kruisweg, dateert van vóór 1830 en maakt deel uit van de oudste infrastructuur op de oude velden. Het heeft vanwege de ouderdom een **hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde.
- Het zuidelijke deel van de Broekhuizerweg, tot aan de knik in de weg, volgt het tracé dat is terug te voeren tot vóór 1830. Het heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch geografische) waarde vanwege haar ouderdom en de functie als hoofdweg tussen Arcen en Broekhuizen (via het veer).
- Het noordelijke deel van de Broekhuizerweg is ontstaan in de jaren vijftig en wijkt sterk af van het oude tracé. Vanwege de jonge datering van de aanpassing, is de cultuurhistorische waarde **indifferent** (ook de oorspronkelijke relatie tot de locatie tot het voormalige veerhuis is verdwenen).

Midden: waardering (vervolg)

- De Eikenweerd is als tracé terug te voeren tot ver vóór 1830 (Mergelsteeg). De Eikenweerd heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch geografische en sociaal-historische: relatie tot laad- en loskade aan de Gelderse Hamert) waarde. Op de kaart van 1897 wordt dit tracé al als dijklichaam weergegeven: **hoge** waarde van het dijklichaam als onderdeel van de negentiende-eeuwse hoogwaterkering rondom Arcen.
- Het tracé van de Maasstraat, onderdeel van de in 1840-1845 aangelegde rijksweg. De Maasstraat heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde (historisch-geografische vanwege tracé en sociaal-historisch vanwege de context waarin ze is aangelegd). De dijk waarop de Maasstraat is gelegen (binnen het plangebied) is vermoedelijk pas in 1920 ontstaan, als de Maasstraat wordt geasfalteerd. Het dijklichaam heeft ter plaatse van plangebied een **positieve** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde, als voorbeeld van dijklichaam uit de interbellumperiode.
- De dijklichamen langs de Broekhuizerweg maken deel uit van de waterbescherming uit de late jaren negentig. Vanwege de jonge datering vanuit cultuurhistorisch oogpunt **indifferent**.
- Binnen het plangebied ligt een aantal woningen en schuren/stallen. Al deze volumes hebben vanuit architectuurhistorisch oogpunt een **indifferente** waarde.

Midden: waardering (vervolg)

Meteen buiten de contour zijn de volgende historische waarden aanwezig:

- Het noordelijke deel van de Eikenweerd (Mergelsteeg), gelegen buiten het plangebied, volgt het eeuwenoude traject: **hoog**. Op de kaart van 1897 wordt dit tracé al als dijklichaam weergegeven: **hoge** waarde dijklichaam als onderdeel van de negentiende-eeuwse hoogwaterkering rondom Arcen.
- Ten oosten van de Maasstraat, ten noorden van de Lage Lei, ligt nog een relict van de op de minuutkaart zichtbare beekloop, de Laak: **hoge** waarde als relict van de oude landschapsinrichting.
- Ten zuidoosten van het projectgebied, op de hoek Maasstraat-Broekhuizerstraat, staat een eeuwenoud kapelletje, het Allerheiligenkapelletje. De naam (het toponiem) van het grote veld dat op de Tranchotkaart staat vermeld, verwijst al naar dit kapelletje: **hoge** cultuurhistorische waarde.

3.3.7 Nederzetting: historische ontwikkeling

Minuutkaart 1811-1832:

- De nederzettingsstructuur kenmerkt zich door een in oorsprong karakteristieke landelijk opzet, bestaande uit een driehoekig plein (dries) vanwaar wegen uitlopen richting akkers (Maasstraat en Kerkstraat) en weilanden (Koestraat). Deze landelijke opzet wordt gecombineerd met de karakteristieke opzet van een vroegere omwalling/ommuring, herkenbaar in de Graaf, Wal en Kurverswal. Deze structuur is tot op heden nog gaaf herkenbaar.
- Aan de Schans, in het zuiden van de woonkern, ligt de ruïne van de schanstoren. Deze is op de minuut niet aangegeven. De ruïne was naast tolvesting een stadspoort, vanwaar men naar de laad- en loskade en via een wandelpad naar de watermolen kon.
- De overgang tussen de bedding van de Maas en de kavels van de woningen aan de Schans-Raadhuisplein-Maasstraat heeft een grillig verloop. Of dit het gevolg is van afkalving van of afzetting door de Maas is onbekend. Met uitzondering van de aanzet van een westelijke muur ter plekke van de schanstoren, zijn er bovengrondse sporen (ook niet op de minuutkaart) die herinneren aan een westelijke vestingmuur.
- Op de oever lag de Bleyk, de gemeentelijke bleekvelden. Deze liepen door tot aan de steeg die langs Raadhuisplein 16 naar de Maas liep.
- Ter plekke van de schanstoren lag dus aan de Maas een laad- en loskade. Hier zal dus ook een berglocatie hebben gelegen. Tot in de twintigste eeuw is een kade zichtbaar op oude foto's.
- Een tweede laad- en loskade bevond zich ter plekke van het westelijke deel van de Derckxweg-Burgemeester Linderspromenade. Deze is eeuwenlang gebruikt en was van groot belang voor onder andere de Duitse plaatsen Geldern, Straelen en Walbeck. Het toponiem Magazijn herinnert aan de opslagplek, meteen ten noorden van de Gelderse Hamert. Het toponiem Mergelsteeg is hier ook onlosmakelijk mee verbonden.
- De Koestraat is, via de Lingsforterweg en de Kasteellaan de primaire route naar het zuiden.

Topografische kaart 1897

- De Schans, als onderdeel van de rijksweg uit 1840-1845 is aangelegd over de Molenkamp. Deze weg ligt binnen het plangebied.
- Vanaf de Schans is een pad langs de schanstoren naar de Maas aangelegd.
- Vanaf de Schans loopt een wandelpad richting de Lingsforterweg.
- Vanaf de Eikenweerd (Gelderse Hamert), is een wandelpad naar het zuiden toe doorgetrokken
- De Eikenweerd is als dijk weergegeven.

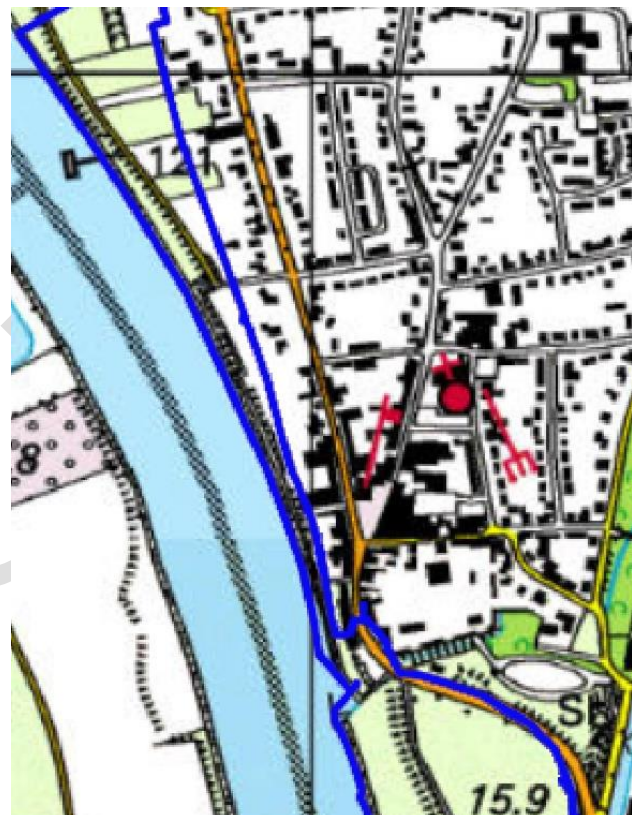
Topografische kaart 1937

- De oostelijke oever van de Maas is minder onregelmatig en is langs de Eikenweerd voorzien van Kribben: ingrepen uit de vroege jaren twintig. Ook de hoogtelijnen langs de Maas zijn veel dichter op elkaar geplaatst, wat duidt op een steilere overgang.
- Het pad vanaf de Gelderse Hamert is, tot aan de Wal-Burgemeester Linderspromenade als dijklichaam ingetekend.
- Toename aan bebouwing langs Maasstraat, Steeg en Boerenweg.

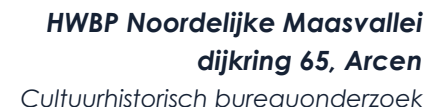
Topografische kaart 1968

- Geen op de kaart zichtbare wijzigingen binnen de contour van het plangebied.
- Verdere ontwikkeling woonkern in noordelijke en oostelijke richting.

Topografische kaart 1999

- De in de jaren zeventig aangelegde promenade is op de kaart niet goed zichtbaar. De dicht op elkaar geplaatste hoogtelijntjes bij het Molenpad houdt vermoedelijk verband met de gelijktijdig tegen de steilrand opgeworpen keien.

- De Eikenweerd is als tracé terug te voeren tot ver vóór 1830 (Mergelsteeg). De Eikenweerd heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch geografische en sociaal-historische: relatie tot laad- en loskade aan de Gelderse Hamert) waarde. Op de kaart van 1897 wordt dit tracé al als dijklichaam weergegeven: **hoge** waarde van het dijklichaam als onderdeel van de negentiende-eeuwse hoogwaterkering rondom Arcen.
- Het tracé van de Burgemeester Linderspromenade, in het verlengde van de Wal en de Derckxweg, daterend van vóór 1830. Als onderdeel van de historische oost-west lopende infrastructuur, hebben beide wegen een **hoge cultuurhistorische waarde**.
- De Burg. Linderspromenade in het verlengde van de Derckxweg bevindt zich ter plekke van de Gelderse Hamert, de eeuwenoude laad- en loskade met opslaglocatie (Magazijn). Het tracé heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde vanwege de oorspronkelijke functie langs de Maas (sociaal-historisch en economisch-historisch) en vanwege de functie van het tracé als oorspronkelijke tolvrije weg naar Walbeck, Straelen en Geldern (sociaal-historisch en historisch geografisch).
- Twee smalle stegen vanaf de Schans en Raadhuisplein naar de Maas zijn als tracé ouder dan 1830. **Hoge** cultuurhistorische (historisch geografische) waarde vanwege de ouderdom van de steegstructuur.

Nederzetting: waardering (vervolg)

- Het tracé van de Schans, vanaf de schanstoren tot aan de Kasteellaan is aangelegd in 1840-1845 en maakt deel uit van de rijksweg tussen Nijmegen en Maastricht. Dit deel van de Schans heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde (historisch-geografische vanwege tracé en sociaal-historisch vanwege de context waarin ze is aangelegd).
- Het Molenpaadje, vanaf de Schans naar de Wymarsche watermolen. Als tracé al zichtbaar op de minuutkaart: **hoog**.
- Het tracé van de Maasstraat, onderdeel van de in 1840-1845 aangelegde rijksweg. De Maasstraat heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde (historisch-geografische vanwege tracé en sociaal-historisch vanwege de context waarin ze is aangelegd). De dijk waarop de Maasstraat is gelegen is vermoedelijk pas in 1920 ontstaan, als de Maasstraat wordt geasfalteerd: dijklichaam ter plaatse van plangebied **positief**, als voorbeeld van vooroorlogs dijklichaam.
- De Burg. Linderspromenade, aangelegd in de jaren zeventig en in 2016 herzien heeft vanuit cultuurhistorisch oogpunt een **indifferente** waarde.
- De schanstoren is een relict uit de veertiende eeuw heeft een **zeer hoge** cultuurhistorische en bouwhistorische waarde vanwege de functie van het volume als stadspoort en topvesting. De omvang van het complex is door de gereconstrueerde muurdelen (tot aan maaiveld) inzichtelijk gemaakt. Gebied als geheel is als waardevol gemarkeerd.

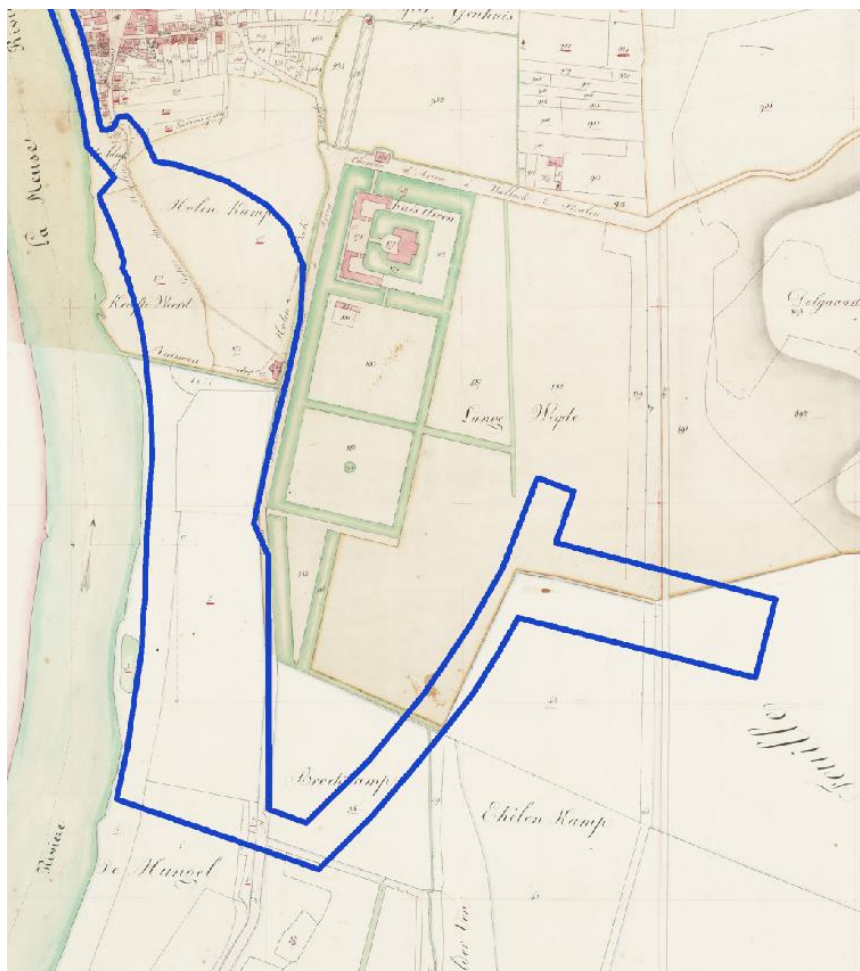

Nederzetting: waardering (vervolg)

- Klein deel van een westelijke vestingmuur, gereconstrueerd op oude fundamenteën in de jaren tachtig. De muurfragmenten (met name de funderingen) uit de veertiende eeuw hebben **zeer hoge** cultuur- en bouwhistorische waarde als onderdeel van de ommuring van Arcen als welvarend vestingstadje.
- Binnen het projectgebied zijn onder het Maashotel en onder de achterbouw van Raadhuisplein 11-12 sporen van de oude stadsmuur aangetroffen. In hoeverre deze integraal zijn gehandhaafd na documentatie, is onbekend. De fundamenteën hebben een **zeer hoge** bouwhistorische waarde als herinnering aan de oude vestingwerken van Arcen.
- De Kurversgraaf, waarvan de aanzet binnen het plangebied ligt, is een fysieke herinnering aan de omgrachting van de oorspronkelijke vesting: **zeer hoge** cultuurhistorische (historisch-geografische en militair-historische) waarde.
- De gevelwand aan de westzijde van de Schans-Raadhuisplein-Maasstraat (welke deels binnen het plangebied ligt) wordt gevormd door een variëteit aan bebouwing. Gebouwen die zijn opgenomen op de MIP-lijst zijn aangeduid als volumes met een **hoge** architectuurhistorische waarde. Panden uit de 19e eeuw en ouder en panden uit het begin van de 20e eeuw of wederopbouw die gaaf zijn behouden of een bijzondere vormgeving hebben, zijn als **positief** gewaardeerd.

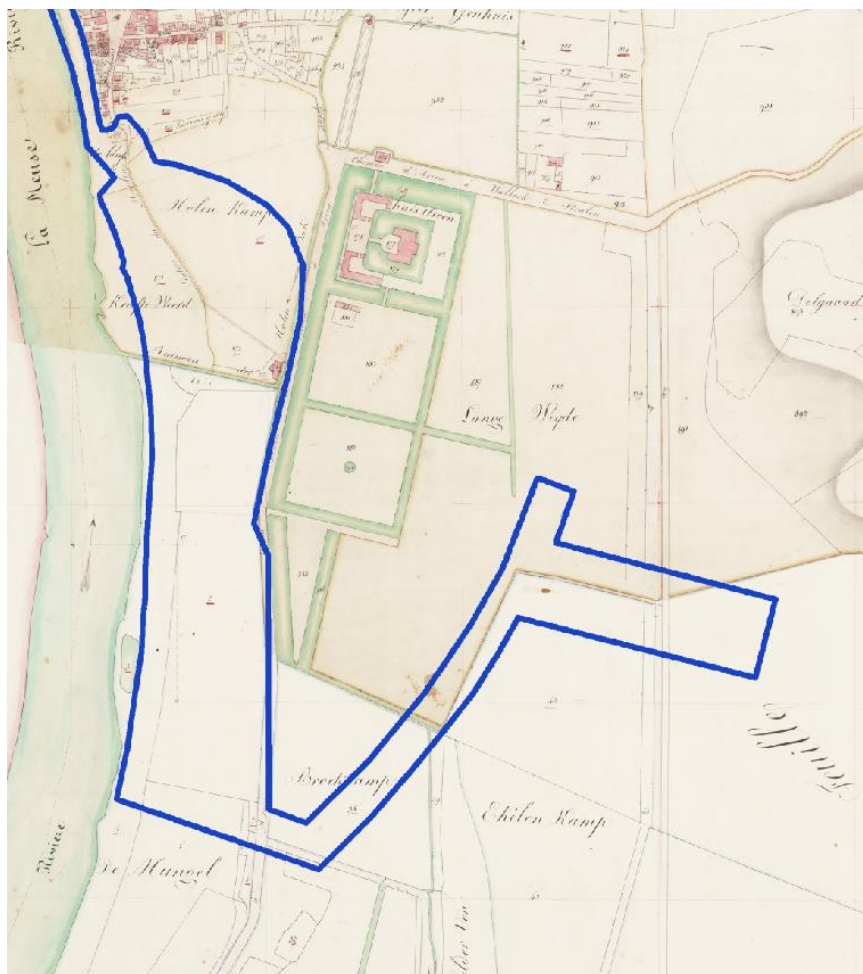

3.3.9 Kasteeldomein: historische ontwikkeling

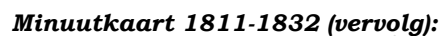
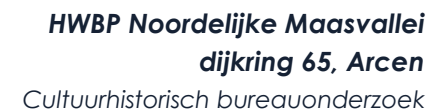
Minuutkaart 1811-1832:

- Het kasteelcomplex is op de minuutkaart in haar meest complete verschijning afgebeeld. We zien de drie kasteleilanden, inclusief de grachten en waterpartijen die ten zuiden en oosten lopen. Het kasteel heeft nog de U-vormige opzet en de bijgebouwen verkeren nog in oorspronkelijke opzet (zuidwestelijk bijgebouw met volledige oostvleugel en noordwestelijk bijgebouw met volume tegen de zuidgevel; dwarsvleugels die een voorplein op de voorhof afbakenen en de zichtlijn op het kasteel benadrukken). Op het middeneiland zien we de achttiende-eeuwse orangerie en tegenover het poortgebouw, aan de Lingsforterweg staat de in 1713 gebouwde tiendschuur.
- Ten noorden van de tiendschuur ligt de Inaborg met haar lange laan en haarspeldvormige gracht.
- De grachten worden primair van water voorzien vanuit het zuiden. Deze Lommerbroeklossing komt uit op een rechte beekarm en sluit aan op een grand canal en een parallel aan de Schans gelegen waterpartij. Deze voedt niet alleen de gracht, maar ook de Voortbeek aan de westzijde van de Schans.
- De Voortbeek mondt uit op de Lingsforterbeek. Via een sluisje in een vroeg-twintigste-eeuwse keermuur valt het water ruwweg een meter naar beneden. De kom waarin de huidige beek loopt, is op de minuutkaart niet zichtbaar: geheel gebied in gebruik als bouwland. Aan de noordzijde bevindt zich een keermuur met sluis (aanzienlijk verval vanuit de sluis).
- Het is wel mogelijk dat de sluis deel uitmaakte van de oude watermolen. Fragmenten van de westelijke muur van de molen bevinden zich in het westelijke talud van de Schans (wat suggereert dat de rest onder de weg ligt). Van deze molen is al in de negentiende eeuw niets meer aanwezig (zie volgende punt).

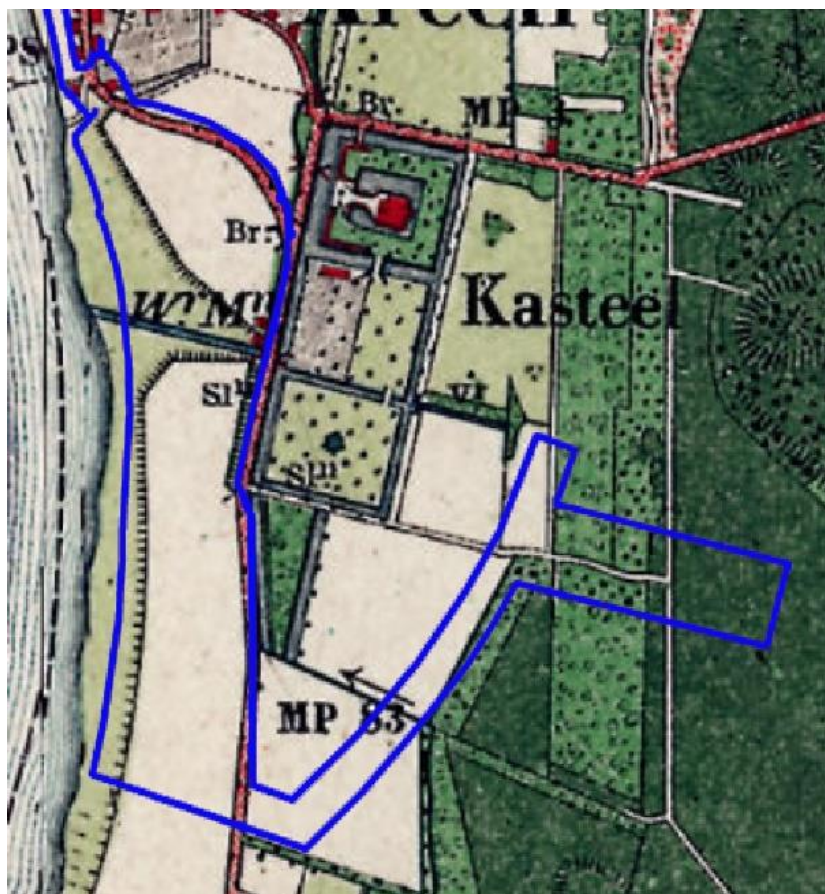

Minuutkaart 1811-1832 (vervolg):

- De Schans-Kasteellaan is in de achttiende eeuw aangelegd als onderdeel van de grote ontwikkeling van het kasteelcomplex. De Schans-Kasteellaan dient tevens als dijk tussen de grachten en de Voortbeek en Lingsforterbeek (waterspiegel aan de oostzijde aanzienlijk hoger). Voor de aanleg is de oude watermolen moeten wijken.
- De Wymarsche watermolen dateert uit de zeventiende eeuw, maar heeft in de negentiende eeuw haar huidige verschijning gekregen (gerestaureerd en deels gereconstrueerd in de jaren tachtig).
- De molen wordt gevoed via de Lingsforterbeek. Deze is vermoedelijk omgelegd om de molen aan te kunnen drijven. De Wymarsche watermolen heeft nooit een molenvijver gehad, maar werd aangedreven door het natuurlijk verval van de beek. Dit vertaalt zich in de aanwezigheid van zowel een boven- als onderslagrad (onderslagrad kon bij lagere waterstand nog draaien).
- De molen watert via een rechte beekarm af op de Maas.
- Meteen achter de molen lag een perceel bouwland. De steilrand van de Molenkamp liep hier dus door tot aan het vrij smalle, mensgemaakte beekdal. Er was dus oorspronkelijk sprake van een aanzienlijk groter, hoger gelegen landschap achter de molen.
- Het gebied ten oosten van het kasteel diende ter vertier. Hier liggen twee doolhoven en een ijskelder. De Lange Hek is vrijwel zeker van oorsprong een maliebaan geweest.
- Ten westen van de Lange Hek ligt een smal perceel met hakhout. Deze loopt in zuidelijke richting door. Het betreft een oude houtwal. Mogelijk is dit oorspronkelijk een landweer geweest. De huidige opzet correspondeert hier echter niet (meer) mee.

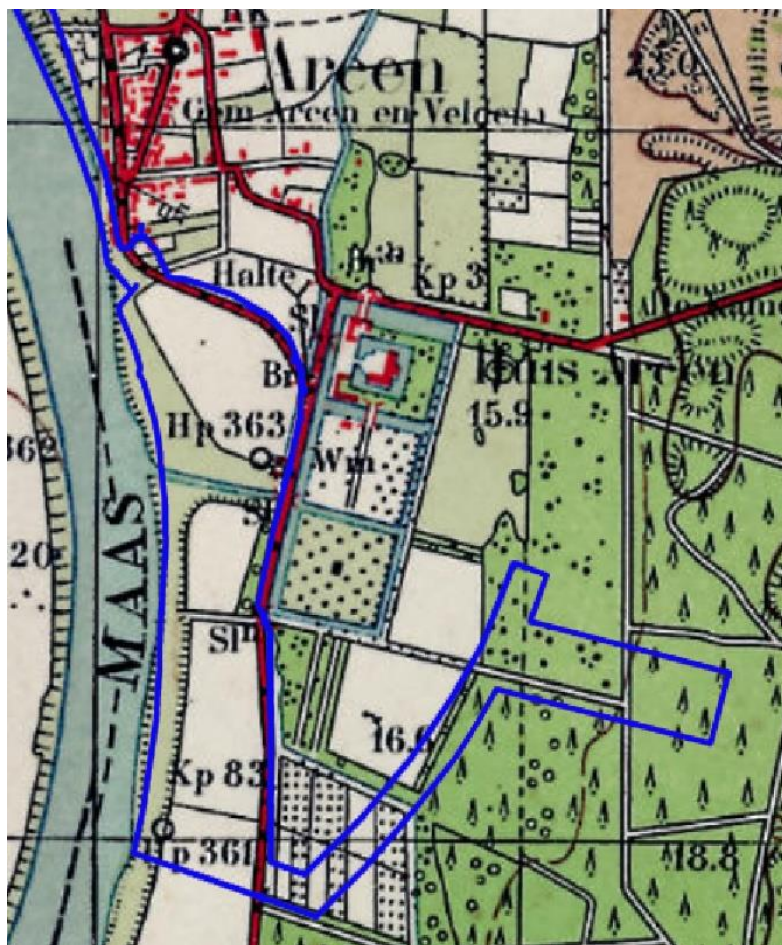

- *Vanaf de Lange Hek liep een laan in westelijke richting (langs de noordelijke grens van de Ekelenkamp. Vanaf de noordwest hoek van de kamp liep ze in zuidelijke richting door als pad (stippellijn). Het tracé van deze laan is nog aanwezig.*
- *De grote percelen ten zuiden en oosten van het kasteel betroffen kampen. Aan de oostzijde waren deze deels in gebruik als dennenbos en hakhoutbos (Ekelenkamp).*

Topografische kaart 1897

- De Schans, als onderdeel van de rijksweg uit 1840-1845 is aangelegd over de Molenkamp. Deze weg ligt binnen het plangebied.
- Het zuidelijke deel van de Schans is deel gaan uitmaken van de rijksweg uit 1840-1845: de nieuwe hoofdweg heeft hier gebruik gemaakt van het laat-achtiende-eeuwse tracé.
- De noord-zuid lopende gracht ten oosten van de kasteleilanden is verdwenen. Langs de zuidelijke gracht is een pad aangelegd dat doorloopt tot aan de al bestaande laan langs de noordgrens van de Ekelenkamp. Ook langs de oostelijke gracht is op de Lange Weyde een laan toegevoegd.
- Over de Lange Weyde is een nieuwe laan naar het noorden aangelegd. Deze loopt door tot aan de Lingsforterweg. Naar het zuiden toe loopt dit tracé ook, maar is het aangegeven als een pad. Het zuidelijke deel van dit tracé is (tot aan de in 1959 aangelegde N271) nog als bomenlaan in het bos aanwezig.
- Het westelijke deel van de Lange Weyde wordt aan de Lingsforterweg en langs het zuiden afgeschermd door stroken opgaand groen. Kijkende naar de boomgroepen op de weide, lijkt het er sterk op dat deze op dat moment deel ging uitmaken van de parkaanleg van Arcen (begin negentiende eeuw bouwland).
- Ten oosten van de noord-zuidlaan wordt de Lange Weyde ingericht als bos.
- De molenwoning bij de Wymarsche molen is gebouwd (circa 1880). Deze woning is ten noorden van het Molenpaadje, op de Molenkamp gebouwd.
- Het hoger gelegen perceel bouwland achter de molen is verdwenen. Het beekdal loopt nu als een trechter door tot aan het gebouw. Of dit samenhangt met de wijzigingen die in de jaren 1880 aan de molen zijn doorgevoerd, is onbekend.
- Ten westen van de Schans is een smalle strook groen ingetekend ter plekke van de loop van de Voortbeek. Deze strook is aanzienlijk smaller dan het huidige omwalde waterreservoir.
- Het zuidelijke deel van de Lange Hek is verdwenen. Er is een nieuwe boslaan die naar het zuidoosten loopt. Verder zien we de aanzet van een boslaan naar het westen. Beide zijn nog aanwezig.

Topografische kaart 1937

- Het grand canal is gedempt, evenals het waterreservoir langs de Schans. Hier stroomt nu een meanderend beekje.
- De Broekkamp ten zuiden is ingericht als een aantal percelen boomgaard. Hier is langs de noord-, zuid- en oostzijde een pad om aangelegd.
- Het noord-zuidtracé over de Lange Weyde is hier niet meer als laan, maar als wandelpad weergegeven (stippellijn en grens langs percelen).
- Langs dit pad is nog een deel van een voormalige akker als bos ingericht. Opvallend is de grillige vorm aan de noordzijde. Deze organische vorm temidden van de rechtlijnigheid van de productiebossen, toont dat de Lange Weyde deel uitmaakte van het kasteelpark.
- Vanaf de Lange Hek loopt een aantal paden in oostelijke richting.
- De oostelijke oever van de Maas is rechtgetrokken/genormaliseerd. Dit is vermoedelijk gedaan in de vroege jaren twintig (voltooid kort voor de overstroming van 1926).
- Bij deze ingrepen is ook het beekdal nabij de Wymarsche watermolen gewijzigd, waarbij de trechtervorm plaats heeft gemaakt voor een meer gelijkmatige breedte. Het beekdal lijkt hier nog wel door te lopen tot aan de molen.
- Vermoedelijk is, mede gelet op het formaat baksteen op dat moment ook de keermuur opgetrokken, waarbij hardsteen van een oude sluis is hergebruikt. Op de kaart zien we ook voor het eerst een groenstrook ter plekke van de Voortbeek (voorheen onderdeel van de kamp: de Mungel).
- Het is aannemelijk dat het oostelijke deel van het Molenpaadje op dat moment ook haar huidige tracé heeft gekregen.

Topografische kaart 1958

- De beekarm van de Molenbeek die uitmondt in de Maas heeft een meanderende loop gekregen.
- De houtwal langs de Lange Hek is duidelijk herkenbaar weergegeven.
- De laan vanaf de Lingsforterweg richting het zuiden is weer als laan weergegeven.
- De Lange Weijde, de parkweide, is nu ook langs de westzijde voorzien van een smalle strook opgaande begroeiing.

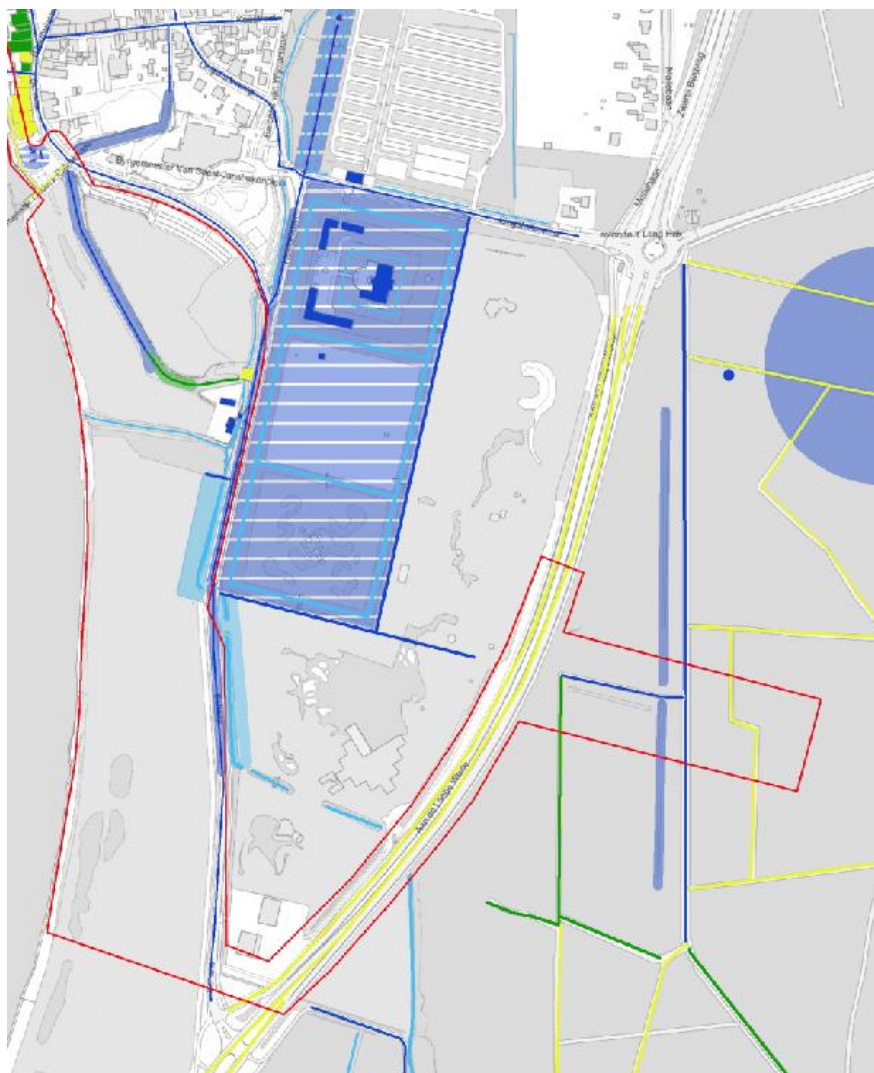
Topografische kaart 1968

- De grootste verandering is de aanleg van de omleiding van de N271 in 1959. Deze loopt vanuit het zuiden, over de Broekkamp, het Egelder en de Lange Weyde, om ter plekke van de Lange Hek de Lingsforterweg te kruisen.
- Het grand canal is hier weer als een waterpartij weergegeven.
- Achter de watermolen is een dijklichaam opgeworpen, waardoor ook de watermolen enige bescherming tegen het hoogwater had.

Topografische kaart 1999

- De Kasteeltuinen zijn in de jaren tachtig gerealiseerd. Hierbij is zowel op de kasteleilanden, als op de Lange Weyde (grotendeels binnen de bestaande aanleg) en op de Broekkamp een tuinpark gerealiseerd. Bij deze werkzaamheden is het grand canal als structuur verdwenen.
- De Lommerbroeklossing heeft binnen het park haar oorspronkelijke loop behouden.
- De lanen ten zuiden en oosten van de buitengracht is ook als structuur behouden. Hierdoor is het ook inzichtelijk dat deze oorspronkelijk aansloot op de ten oosten van de N271 gelegen boslaan, welke doorliep tot aan de Lange Hek.
- De N271 is verbreed en voorzien van een middenberm.

3.3.10 Kasteeldomein: waardering

Detail watermolen-Molenkamp

Binnen de contour van het plangebied zijn de volgende historische waarden vertegenwoordigd:

- Het tracé van de Schans, vanaf de kruising met de N271 tot aan de splitsing met de Kasteellaan. Onderdeel van de zeventiende-eeuwse aanleg. Vermoedelijk als zodanig ontstaan vanwege het creëren van de drie kasteel-eilanden. **Zeer hoge** cultuurhistorische waarde (historisch geografisch en ensemblewaarde met kasteeldomein). Het gedeelte van de Schans ter plekke van de kasteel-eilanden is aangelegd als dijklichaam tussen de grachten aan de oostzijde en de (lager gelegen) Lingsforter- en Voortbeek aan de westzijde: **zeer hoge** cultuurhistorische waarde als zeventiende-eeuws dijklichaam.
- Het tracé van de Schans, vanaf de splitsing met de Kasteellaan, maakt deel uit van de aanleg van de rijksweg tussen Nijmegen en Maastricht in 1840-1845. Dit gedeelte van de Schans heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde (historisch-geografische vanwege tracé en sociaal-historisch vanwege de context waarin ze is aangelegd).
- Het Molenpaadje vanaf de Schanstoren richting het zuiden is grotendeels terug te voeren tot vóór 1830. Het pad heeft een **zeer hoge** cultuurhistorische waarde (historisch geografische als onderdeel van een eeuwenoude ontsluiting tussen molen en de kern van Arcen; als onderdeel van een vroege hoogwaterbescherming). Het oostelijke tracé van het Molenpaadje is in de jaren twintig gewijzigd en ten noorden van de molenwoning komen te liggen. Dit deel van het pad en de dijk heeft een **positieve** waarde als onderdeel van de werkzaamheden die aan de hoogwaterbescherming in de jaren twintig zijn uitgevoerd (als ook de opzet van het beekdal van de Molenbeek (opnieuw) wordt gewijzigd). De brug over de Lingsforterweg nabij het Molenpaadje is vanwege haar ouderdom, materialisatie en uitvoering **indifferent**.
- De knik op de zuidwest hoek in de bocht van het dijklichaam van het Molenpaadje, is een herinnering aan het gegeven dat de steilrand oorspronkelijk in zuidelijke richting tot achter de molen en tot aan het smalle, rechtlijnige beekdal doorliep (zie minuutkaart): **hoge** waarde als herinnering aan de oorspronkelijke opzet.
- Het molenensemble, bestaande uit de watermolen (in oorsprong 17^e eeuw), de molenwoning uit circa 1880 en de brug naar de molen heeft een **zeer hoge** cultuur- en architectuurhistorische waarde. Het heeft bovendien een **zeer hoge** ensemblewaarde in relatie tot het kasteelcomplex (zowel sociaal-historisch als ruimtelijk).
- De keermuur ten zuiden van de Wymarsche watermolen is in opzet en materialisatie niet ouder dan de vroege twintigste eeuw. Het maakt deel uit van de wijzigingen in het beekdal die (vermoedelijk) in de jaren twintig hebben plaatsgevonden (zie oude kaarten). Als onderdeel van deze werkzaamheden heeft de keermuur een **hoge** cultuurhistorische waarde. Het is bovendien niet uit te sluiten dat

de muur is gebouwd op fundamenteën van het sluizencomplex van de oorspronkelijke watermolen: de hardsteen van de sluis is beduidend ouder en onder het talud van de Schans zijn fragmenten van de oude molen aangetroffen).

- De kom waardoor de Voortbeek ten westen van de Schans stroomt, verschijnt al als groenstrook op kaarten uit de late 19^e eeuw. De huidige opzet maakt deel uit van de ontwikkeling waarbij ook de keermuur is opgetrokken, vermoedelijk in de vroege jaren twintig. De kom heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde als onderdeel van een vooroorlogse ontwikkeling die verband houdt met de aanpassingen aan de beekmonding in het begin van de twintigste eeuw.
- De Voortbeek stroomt vanuit het zuiden en diende als de aanvoer van de oorspronkelijke watermolen. Behalve als landschappelijk element heeft het een **hoge** cultuurhistorische waarde omdat het onlosmakelijk is verbonden met de oude watermolen, waarvan bouwsporen nog in het talud van en onder de Schans zijn gelegen.
- De Voortbeek is het verlengde van de Lommerbroeklossing. Deze lossing loopt vanuit het zuiden om middels een duiker onder de N271 door te lopen (duiker binnen het plangebied). De loop van de Lommerbroeklossing heeft, als historische waterweg ter ontwatering van de lagere gebieden, een **hoge** cultuurhistorische waarde. De opzet van de beek ter plekke van het plangebied (als duiker onder de N271) is **indifferent**.
- De Lingsforterbeek (vanaf Brandemolen) is vrijwel zeker in de zeventiende eeuw uitgegraven om de nieuwe watermolen van water te kunnen voorzien. Daar waar de oude molen vanuit het zuiden werd gevoed, werd de nieuwe, in de directe nabijheid gelegen molen vanuit het noorden aangevoerd. Het verval van de beek was voldoende om de molen aan te drijven (zowel onder- als bovenslagrad). Er is nooit sprake geweest van een molenvijver aan deze zijde. De beek als directe aanvoer (zonder vijver) heeft een **zeer hoge** cultuurhistorische waarde, mede in relatie tot het molenensemble.
- De naar de Maas lopende beekarm is terug te voeren tot de zeventiende eeuw (de oude beekarm mondde meer naar het noorden uit). Als oude waterloop heeft ze een **hoge** cultuurhistorische waarde. De huidige meanderende waterloop is pas in de jaren vijftig ontstaan. Oorspronkelijk was sprake van een rechte gracht, lopende door een smal beekdal, om even ten westen van de molen (ter plekke van de knik in de dijk van het Molenpaadje) uit te komen in de uiterwaarden van de Maas. De huidige meanderende opzet van de westelijke beekarm is vanuit cultuurhistorisch oogpunt **indifferent**.
- Het tracé van de N271 dateert uit 1959 en is nadien meerdere malen gewijzigd: **indifferent**.
- In het verlengde van een laan/tracé meteen ten zuiden van de zuidelijke buitengracht ligt, ten oosten van N271, loopt een tracé tot aan de Lange Hek. Dit tracé, dat is terug te voeren tot ten minste 1830 en vermoedelijk deel uitmaakt van de oorspronkelijke aanleg van het kasteel uit de achttiende eeuw, heeft een **hoge** cultuurhistorische (historisch geografische) waarde.

- Het plangebied wordt doorsneden door de Lange Hek. Dit oude tracé is in ieder geval terug te voeren tot vóór 1830. Het betreft met een hoge mate van zekerheid een oude maliebaan (een speelveld), dat deel uitmaakte van de pleziergronden van het kasteel. De Lange Hek heeft een **zeer hoge** cultuurhistorische waarde (historisch geografisch en vanwege gebruik als maliebaan).
- Parallel aan de Lange Hek ligt een oude houtwal die het plangebied doorsnijdt. De wal is als structuur terug te voeren tot vóór 1830. Mogelijke betreft het hier een oude landweer die in een later stadium is gewijzigd. De wal heeft als structuur een **zeer hoge** waarde.
- Ten oosten van de N271 ligt een boslaan die is terug te voeren tot de tweede helft van de negentiende eeuw. Het is een relict van een tracé dat oorspronkelijk doorliep tot aan de Lingsforterweg. Dit tracé werd door de N271 doorsneden. Ten noorden van de N271, in de kasteeltuinen, is de oude laan nog herkenbaar als begrenzing van een strook opgaande begroeiing langs de oostgrens van de Lange Weijde. **Positieve** cultuurhistorische (historisch-geografische) waarde als relict van een groter tracé uit het eind van de 19e eeuw.

In de directe nabijheid van de contour van het plangebied zijn de volgende historische waarden vertegenwoordigd:

- Het complex van kasteel Arcen, bestaande uit de drie eilanden, de binnen- en buitengrachten, de bebouwing, de bruggen, de tiendschuur en de Inaborg hebben een **zeer hoge** cultuurhistorische waarde als historisch kasteelensemble uit de late 17^e en 18^e eeuw.
- De Kasteellaan is als laan terug te voeren tot ten minste de 17^e eeuw. Tot de aanleg van de Schans als onderdeel van de rijksweg uit 1840-1845 was dit de primaire route vanuit het zuiden naar Arcen. **Ze**er hoge waarde als historische infrastructuur. De Kasteellaan is aangelegd als dijklichaam tussen de grachten aan de oostzijde en de (lager gelegen) Lingsforterbeek aan de westzijde: **zeer hoge** cultuurhistorische waarde.
- Het diep gelegen bassin waarin de Voortbeek stroomt ten oosten van de Schans, is als waterelement terug te voeren tot de zeventiende eeuw en maakt deel uit van de aanleg van de kasteeltuinen. Ze is via een duiker verbonden met de beek ten westen van de Schans. Hoewel er nu slechts sprake is van een brede bedding waardoor de beek meandert, is de rechtlijnige structuur van de bedding als ruimtelijk element, horende bij de aanleg van het kasteelpark van **hoge** cultuurhistorische waarde.
- Ten oosten van de Lange Hek liggen twee doolhoven, bestaand uit een gaaf behouden (lage) wallenstructuur. De doolhoven zijn terug te voeren tot de late 17^e eeuw en hebben een **zeer hoge** cultuurhistorische waarde. Tezamen met de maliebaan maken ze deel uit van een omvangrijke inrichting bedoeld ter recreatie van de kasteelheren van Arcen. De Maliebaan en doolhoven laten zien dat het kasteelcomplex beduidend omvangrijker is dan de drie kasteel-eilanden. Doolhoven, maliebaan en het kasteel met de grachten, gebouwen, Inaborg, tiendschuur en watermolen vormen één samenhangend historisch ensemble: **zeer hoge** ensemblewaarde.

- Tussen de Lange Hek en de doolhoven bevindt zich een oude, gaaf behouden ijskelder, horende bij kasteel Arcen. De ijskelder heeft een **hoge** cultuurhistorische waarde vanwege de typologie en als onderdeel van het kasteelcomplex.
- Vanaf de Lange Hek loopt een aantal paden in oostelijke richting over de Maasduinen (en deels dwars over de doolhoven). De cultuurhistorische waarde van deze in de loop van de twintigste eeuw ontstane paden is **indifferent**.

CONCEPT

4 Synthese cultuurhistorie en archeologie

In onderhavig hoofdstuk wordt de informatie die uit het archeologisch bureauonderzoek van Bodac (Sommers 2021, p.51) boven tafel is gekomen, verweven met de resultaten uit onderhavig cultuurhistorisch onderzoek. In feite komt dit erop neer dat resultaten van het archeologisch onderzoek, welke ruwweg lopen tot de middeleeuwen, worden aangevuld met de resultaten van het cultuurhistorisch onderzoek die grofweg de periode vanaf het begin van de heerlijkheid Arcen vormen.

In het onderzoek van Bodac wordt de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Venlo als uitgangspunt genomen.¹¹¹ Binnen het onderzoeksgebied is over het algemeen sprake van een (middel)hoge archeologische verwachting voor alle periodes. Uitzondering hierop is de lagergelegen voormalige Maasgeul, een lage verwachting geldt (op de archeologische verwachtingen. Binnen of meteen nabij het plangebied ligt een aantal gebieden met een zeer hoge waarde. Dit geldt voor de kern van Arcen, met schanstoren en Wymarsche watermolen

(voorganger van de huidige molen). De archeologische verwachtingskaart van het Maasdal geeft een meer genuanceerd beeld, waarbij voor de periode jager-verzamelaars grotendeels een lage verwachting geldt. Voor deze periode geldt met name aan weerszijde van de oude Maasgeul en langs de Maas een hoge verwachting. De geul zelf is grotendeels buiten het onderzoeksgebied gelegen. Voor de landbouwsamenlevingen uit het Neolithicum tot en met de Vroeg Middeleeuwen geldt een (middel)hoge verwachting op de Interstadiale en hoge Dryas terrasvlaktes, alsmede op de rivierduin ten zuiden van de Romeinse villa. Binnen het dal aan beide zijden van de voormalige Maasgeul geldt een lage verwachting, maar kunnen lokale verhogingen wel bewoond zijn geweest. Voor de oude Maasgeul zelf geldt een verwachting op de vondst van resten van economische en/of rituele vondsten. Uit het onderzoek van Bodac blijkt dat tussen deze oude geul en de huidige Maasgeul de resten van een Romeinse weg worden verwacht, die het plangebied verschillende keren kruist. Het is echter niet bekend waarop de locatie van deze vermoedde weg is gebaseerd.

¹¹¹ Tekst afkomstig uit Sommers 2021, p.51 (paragraaf 2.8: synthese archeologie en historisch kader). De tekst is integraal overgenomen en daar waar vanuit cultuurhistorisch oogpunt relevant, aangevuld.

Archeologisch onderzoek in en om het plangebied is voornamelijk uitgevoerd binnen de oude kern van Arcen, waarbij is aangetoond dat een Laatmiddeleeuws ophogingspakket aanwezig is. Onder dit ophogingspakket kunnen sporen van voor de Late Middeleeuwen of eerder aanwezig zijn. Bij onderzoeken zijn namelijk ook resten uit het Mesolithicum en de Romeinse tijd aangetroffen. Daarnaast is bekend dat er resten van de vestingwerken aanwezig zijn. Aan de Maaszijde betreft dit een dikke muur van baksteen, mergel en Maaskeien. Aan de noord-, oost- en zuidzijde zijn geen aanwijzingen voor een muren verdediging, wat erop wijst dat hier vrijwel zeker een aarden wal aanwezig is geweest. Ter plaatse van het Maashotel en achter de huizen van Raadhuisplein 11-12 is het muurwerk uitgebroken. Ook bij de Schanstoren is archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarbij de contouren van het voormalige poortgebouw zijn vrij gelegd. Hoewel er zeer weinig bekend is over deze opgraving, is in combinatie met het bouwhistorisch onderzoek wel duidelijk wat de omvang van het laatste poortgebouw en tolhuis is geweest. Opvallend is wel dat aan de overzijde van de straat Schans, bij een archeologische begeleiding muurwerk is gevonden dat als vergelijkbaar wordt bestempeld als Schanstoren. Dit terwijl er iets verder naar het oosten bij een proefsleuvenonderzoek geen muurrestanten of uitbraaksleuven zijn aangetroffen, wat uitsluit dat de zuidkant van de verdedigingswerken (volledig) versteend zijn geweest. Eerder kan verwacht worden dat het aangetroffen muurwerk onderdeel uitmaakt van het poortgebouw en/of dat een gedeelte van het muurwerk doorliep in de aarden wal. Ook is het mogelijk dat dit

resten betreffen van de eerste bebouwing (woningen/ambacht) van de kern van Arcen.

Buiten het centrum van Arcen is weinig (gravend) archeologisch onderzoek uitgevoerd, ter plaatse van de voormalige Maasgeul is een archeologisch en fysisch geografisch booronderzoek naar de ouderdom van deze geul gedaan. Hieruit is bekend dat deze geul tot in de Middeleeuwen waterhoudend is geweest en in deze periode is dichtgegroeid met veen. In het noorden van het onderzoeksgebied zijn resten van een Romeinse villa uit de 2^e en 3^e eeuw bekend, beschermd in een AMK-terrein en onderzocht tijdens een proefsleuvenonderzoek. Over dit onderzoek is weinig bekend, wel bekend is dat er veel puin, uitbraaksleuven en funderingen aanwezig zijn. Ook zijn enkele depositievondsten uit het Neolithicum en de IJzertijd bekend, aangetroffen bij baggerwerkzaamheden in de Maas.

Historisch gezien kent Arcen een relatief beknopte geschiedenis. Van de Vroege Middeleeuwen is niks bekend van de plaats. Nadat het in 1330 een vrije heerlijkheid werd, was het een belangrijke plaats aan de Maas vanwege het verworven stapelrecht. Hierdoor kende Arcen, ondanks voortdurende ruzie over het stapelrecht met Venlo, een aantal eeuwen economische voorspoed. In de 16e en 17e eeuw wordt Arcen een aantal keren ingenomen en worden zowel de verdedigingswerken als het kasteel diverse keren verwoest, hersteld of herbouwd.

Behalve de hiervoor genoemde schanstoren en vesting, zijn er vanuit de bronnen nog twee waardevolle locaties binnen het plangebied gelegen die verband houden tot de Maashandel en de periode dat Arcen een versterkte nederzetting was. Arcen kende twee laad- en loskades, aan de schanstoren en nabij de aanzet van de Eikenweerd. Bij de Eikenweerd lag bovendien een grote opslagplaats (Magazijn). Gelet op de aanwezigheid van kades en stapelplaatsen, is het aannemelijk dat hier een grote kans op vondsten uit de veertiende eeuw en later is. Een locatie die ook niet los kan worden gezien van de relatie tot de Maas, is de oversteek naar Broekhuizen en in het bijzonder de locatie van het oude veerhuis annex kalkschop die aan de Kruisweg (in het projectgebied) heeft gelegen. Het volume is verdwenen, maar de kans op sporen die verband houden tot (het transport van) grondstoffen en ander handelswaar aldaar is hoog.

Kasteel Arcen ligt grotendeels buiten het plangebied. Op de huidige locatie was al aan het eind van de vijftiende eeuw sprake van bebouwing. Een nieuw kasteel werd in 1511 gebouwd om in 1646 weer te worden verwoest. Vanaf 1653 wordt begonnen aan het huidige complex. Tot het in een periode van ruim honderd jaar ontstane complex horen zowel de grachten, als ook het tracé van de Schans (als weg en dijklichaam). De Schans scheidde de grachten van de lager gelegen beekdalen ten westen. Onderzoek, uitgevoerd door de Historisch Werkgroep Arcen heeft in de jaren tachtig op het kasteleiland een groot aantal bijzondere vondsten gedaan die verband houden tot de oudere situatie. Onderzoek uit

de laatste vijf jaar (tot op heden) heeft aangetoond dat het zeventiende-eeuwse complex tot ver in de Maasduinen rijkte. De Lange Hek, een voormalige maliebaan die deels binnen het plangebied ligt, en de doolhoven getuigen hier nog van. Deze structuren zijn fysieke herinneringen aan de omvang van het oorspronkelijke aangelegde kasteeldomein. Of archeologisch onderzoek mogelijk meer inzicht kan geven in de functie van de Lange Hek als maliebaan, is onbekend.

De Wymarsche watermolen dateert uit het derde kwart van de zeventiende eeuw (nadien meerdere malen verbouwd). Het cultuurhistorisch onderzoek heeft laten zien dat de situatie rondom de molen, in het bijzonder de opzet van de westelijke beekloop, in de loop van de tijd nogal eens is veranderd. Ten zuiden van de molen ligt een keermuur. Deze is niet ouder dan het begin van de twintigste eeuw (zowel wat betreft baksteen als tracé in relatie tot oude verkaveling). Niettemin vormt de keermuur en de Voortbeek een belangrijke fysieke herinnering aan de voorloper van de huidige watermolen. De Historische Werkgroep heeft in de jaren tachtig de westelijke muur van de oude molen in het westelijke talud van de Schans aangetroffen. De exacte locatie is echter onbekend. Het toont in ieder geval dat net vóór de samenkomst van Voortbeek en Lingsforterbeek de fundamenteën van de oude watermolen nog onder het wegtracé van de Schans aanwezig zijn.

Binnen het plangebied ten noorden van Arcen liggen (delen van) wegen die zijn terug te voeren tot ten minste 1830 en vermoedelijk

al beduidend ouder zijn. Het betreft de Eikenweerd (Mergelsteeg), het zuidelijke deel van de Broekhuizerweg en het zuidelijke deel van de Wellerveldweg. Deze wegen liepen vanuit Arcen over en tussen de glooiingen van de voormalige velden. In oost-west richting werden deze doorsneden door de Kruisweg-Veldweg (weg van het veer en Broekhuizen naar Walbeck), de Derckxweg-Steeg (de oude weg die vrij van tol was naar Walbeck, Straelen en Geldern) en de Boerenweg. Binnen het plangebied liggen delen van deze eeuwenoude oost-westelijke wegen. Een andere tot de oorspronkelijke inrichting horende structuur, is het veldpad dat meteen ten oosten van de N271 loopt. Dit pad en de meteen ernaast gelegen houtwal vormen de eeuwenoude fysieke grens tussen de weilanden in de oude Maasgeul en de woeste gronden. Het zuidelijke deel van pad en wal zijn nog behouden.

De Maasstraat, die op verschillende plaatsen binnen het plangebied is gelegen, is aangelegd in 1840-1845 en heeft geen directe relatie tot de oudste geschiedenis van de noordelijke velden. Ze heeft vooral cultuurhistorische waarde als onderdeel van het wegennetwerk ontstaan in het jonge koninkrijk.

Over de geschiedenis van de dijken blijft weinig bekend. De behoefte aan dijken was door de diepe en smalle Maasgeul ook van mindere noodzaak. Niettemin is Arcen regelmatig overstroomd door hoog water. De oudste fysieke herinnering hieraan vormt een herinneringstegel uit 1784 in de kelder van het kasteel.

Het verhaal van de bedijking in Arcen is (voor zover nu bekend is) relatief jong. Binnen het projectgebied is het laat-zeventiende-eeuwse dijklichaam waarop de Schans ligt, vermoedelijk het oudste relict. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw is op basis van oude kaarten inzichtelijk dat er wijzigingen worden doorgevoerd aan de steilranden/taluds van de Maasbedding, dat bepaalde wegen worden verhoogd en dat het beekdal van de Lingsforterbeek (na door de ark van de molen te hebben gelopen) wordt gewijzigd (oorspronkelijk smalle beekloop met achter de molen een kampje, in de tweede helft van de negentiende eeuw een trechtervormige monding en uiteindelijk weer rechtgetrokken tot de huidige opzet). In de jaren 1920 vindt er een grotere wijziging plaats, waarbij de oostelijke oever van de Maas wordt genormaliseerd, dijklichamen worden opgehoogd (hoogtelijntjes dichter op elkaar) en er kribben worden geplaatst. In de jaren zeventig wordt de promenade aangelegd en worden keien tegen de steilrand waarop het Molenpaadje loopt opgeworpen. De grootste ingreep vindt plaats na de watersnood van 1993 en 1995. Hierbij worden in het noordelijke gebied ringdijken opgeworpen. In de tuinen die aan de Maas grenzen zijn op diverse plaatsen keermuren en wallen zichtbaar en nabij de wegen en paadjes die vanaf de Maasstraat naar beneden lopen zijn constructies voor schotten geplaatst.

5 Aanbevelingen en aandachtspunten

Op basis van het cultuurhistorisch onderzoek kan een aantal aanbevelingen en aandachtspunten worden opgesteld met betrekking tot het plangebied. Bij het opstellen van de aanbevelingen is uitgegaan van de beoogde werkzaamheden zoals deze ten tijde van het opstellen van onderhavige rapportage bekend waren. Een kaartoverzicht van de ingrepen is volgend op de aanbevelingen in het rapport opgenomen (p. 178). Deze kaarten zijn afkomstig uit het archeologisch bureauonderzoek van Bodac (pp.13 en 14).

Sectie 1

- Het plangebied ten oosten van de N271 doorsnijdt enkele historisch waardevolle structuren. Met name bij de Lange Hek, de vermoedelijke oude maliebaan (zie paragraaf 2.3.9), is het wenselijk om de rechtlijnige vlakke structuur niet te verstoren door een permanente dijk. Juist de onverstoorte beleving van een kaarsrechte lange belijning, vormt een belangrijke herinnering aan de zeventiende-eeuwse functie van de Lange Hek als maliebaan.
- Het nieuwe dijktracé volgt vanaf de N271 het tracé van een pad dat al op vroeg-negentiende-eeuwse kaarten verschijnt. Ter plekke van de houtwal loopt de beoogde dijk door een reeds bestaande opening die eveneens al tot de vroege negentiende eeuw aanwezig terug te voeren is. Tegen de locatiekeuze is vanuit cultuurhistorisch oogpunt beperkt bezwaar, aangezien

door gebruik te maken van oude belijningen en openingen, de beleving van de historische situatie (structuur van oude belijningen) beperkt aangetast wordt.

Sectie 2

- Het is van belang dat de structuur van de Schans, als van oorsprong de primaire verbinding vanuit het zuiden, die is aangelegd in de zeventiende eeuw (als onderdeel van de ontwikkeling van het huidige kasteelcomplex) ongewijzigd blijft.
- De rechthoekige kom waar de Voorbeek ten oosten van de Schans door meandert, kan eventueel weer worden ingericht als waterpartij, conform de oorspronkelijke situatie.

Sectie 3

- De Wymarsche watermolen is historisch gezien onlosmakelijk verbonden met de Lingsforterbeek, waarbij de aanvoer rechtstreeks via de beek liep. Er was geen molenvijver. Het gebruik van zowel een onder- als bovenslagrad herinnert hier aan, omdat daarmee kon worden ingespeeld op de hoogte van het beekwater. Het vergroten van de beek tot een vijver ter plekke van de Molenkamp, is onwenselijk omdat daarmee de historische relatie tussen (het verval van) de beek en de watermolen wordt verstoord.
- Onder de Schans, meteen ten zuidoosten van de Wymarsche watermolen zijn in de jaren tachtig sporen van een oudere watermolen aangetroffen. Deze watermolen wordt in de archieven al in de vijftiende eeuw genoemd. Ze is vermoedelijk

gesloopt vanwege de aanleg van de kasteleilanden en de ten behoeve hiervan aangelegde Schans. De bouwfragmenten toonden de westelijke muur van de oude watermolen. Hieruit blijkt dat de fundering en mogelijk het kelderniveau van de watermolen nog zijn opgenomen in het lichaam waarop de Schans in de zeventiende eeuw is aangelegd. De exacte locatie is niet geheel duidelijk, maar het moet ruwweg ter hoogte van de gracht tussen de twee zuidelijke kasteleilanden liggen. Mogelijk kunnen, als onderdeel van de beoogde werkzaamheden de muurfragmenten in het westelijke talud opnieuw bloot worden gelegd.

- De kom waardoor de Voortbeek ten westen van de Schans loopt, is als ruimtelijk element pas in de late negentiende eeuw ontstaan en in het interbellum pas in de huidige opzet, met keermuur gerealiseerd. Er zijn vanuit de bronnen geen aanwijzingen dat dit een molenvijver is geweest. Deze zou dan bovendien voor de oude molen moeten hebben gediend en aangezien deze molen vanwege de aanleg van de kasteleilanden en de Schans is gesloopt, kan ze geen verband houden tot de oude molen. Het is vanuit cultuurhistorisch oogpunt wenselijk om de beek hier enkel als beekloop te behouden en het bassin niet als groter bekken te gebruiken omdat dan een vanuit cultuurhistorisch oogpunt onwenselijke situatie ontstaat van een 'vijver' die zich stroomafwaarts van de molenark bevindt (en omdat dan de suggestie ontstaat dat het een molenvijver voor de oude molen kan zijn geweest).

Sectie 4

- Het Molenpaadje dat vanaf de Schans naar de watermolen loopt maakt deel uit van een eeuwenoude structuur. Het was de rechtstreekse verbinding tussen Arcen en de banmolen. Behoud van (het tracé van) dit paadje en het ten noordoosten gelegen gebied (de oude Molenkamp), is vanuit cultuurhistorisch oogpunt zeer wenselijk. Is het niet mogelijk de bestaande dijk op te hogen, zodat de eeuwenoude overgang tussen hooiland (uiterwaarde) en het hoger gelegen kamp behouden blijft?
- In navolging van bovenstaande: uit de oudste kaarten (minuutkaart en topografische kaart van 1848) blijkt dat er achter de molen een kampje lag. De steilrand van de Maasbedding liep door tot achter de molen en de afwatering van de Lingsforterbeek op de Maas was veel smaller (en rechtlijniger). Deze opzet kan ter inspiratie dienen voor een te zoeken oplossing voor de nieuwe dijkkring.

Sectie 5

- De schanstoren vormde van oorsprong de grens tussen de vesting en het buitengebied. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het wenselijk om de toren niet door een (vast) dijklichaam of hoge keermuur van de kern van Arcen (en van de Kurversgraaf) te scheiden: de historisch-ruimtelijke context dient niet te worden verstoord.
- Door langs de 'binnenzijde' van de oude vesting een keermuur te laten lopen, wordt de oude vesting van Arcen twee maal doorsneden. Uitgaande van de reeds onder de Schans

aangetroffen sporen, evenals de eerder gedocumenteerde delen van de westelijke stadsmuur, is de kans zeer aannemelijk dat door de aanleg langs de oost- en noordzijde van de schanstoren relictten van de oude omwalling en mogelijk een oude stadspoort worden aangetast.

Sectie 6-7

- Uit het archeologisch bureauonderzoek naar voren gekomen dat delen van de westelijke stadsmuur zijn gelokaliseerd. Op basis hiervan wordt een indicatief tracé van de nog niet ontdekte stadsmuur aangegeven. Hoe de muur exact heeft gelopen, is onbekend. Aangezien de beoogde keermuur tussen de promenade en de bebouwing aan de Schans-Raadhuisplein-Maasstraat is geprojecteerd, zal over het gehele tracé, tot aan de Eikenweerd, rekening dienen te worden gehouden met potentieel aanwezige fragmenten van de muur. Door op gezette afstand diverse proefsleuven in oost-westelijke richting te maken, is het mogelijk om (indien sporen aanwezig zijn) het tracé als geheel te achterhalen.
- Langs de Maas lag, binnen het plangebied, aan de schanstoren en aan de Gelderse Hamert (verlengde Derckxweg-Burgemeester Linderspromenade) een laad- en losplaats. Op deze locatie is een grote kans op sporen vanaf de veertiende eeuw. Of er nog fysieke sporen van aan de kade of stapelplaats gelieerde gebouwen (funderingen) in het gebied aanwezig zijn, is onbekend.

- De steegjes die vanaf het Raadhuisplein tussen de bebouwing door richting de Maas lopen, verschijnen al op de oudste kaarten. Deze steegjes zijn vanuit cultuurhistorisch oogpunt zeer waardevol en behoud als open verbinding/structuur is wenselijk.

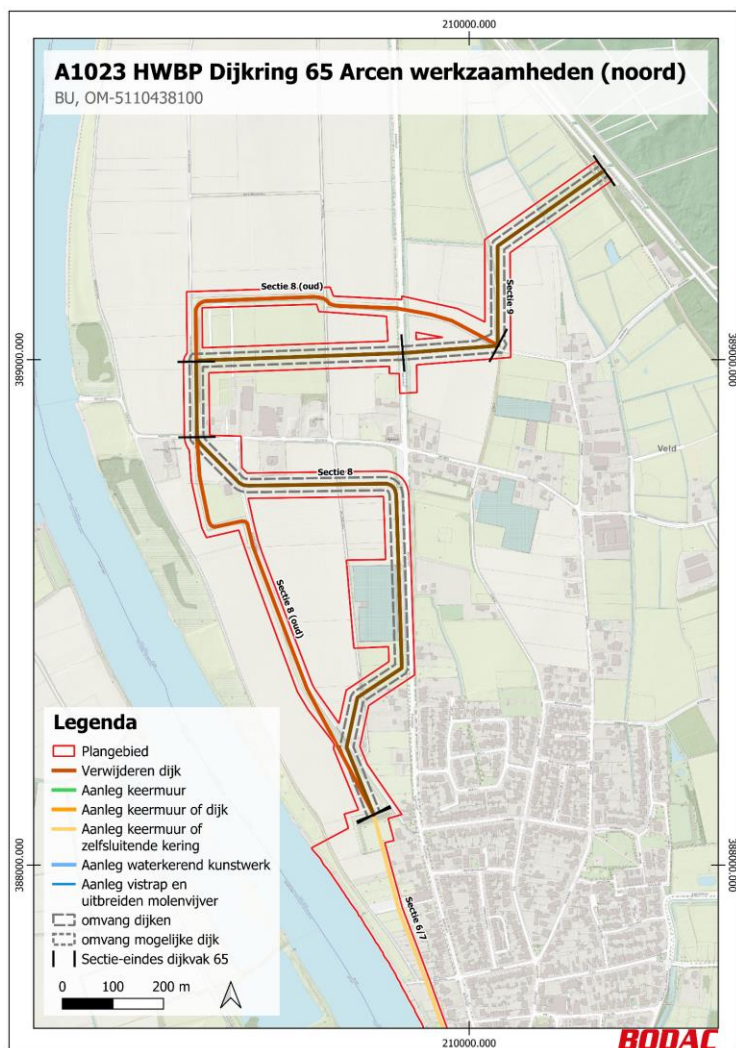
Sectie 8

- Tegen het komen te vervallen van de oude dijk langs de Broekhuizerweg is vanuit cultuurhistorisch oogpunt geen bezwaar (huidige tracé is naoorlogs).
- Tegen de nieuwe locatie van de dijk, ten westen van de Maasstraat, is vanuit cultuurhistorisch oogpunt geen bezwaar. Wel is het van belang dat het tracé van de eeuwenoude Wellerveldweg en het zuidelijke deel van de Broekhuizerweg (beide van vóór 1830) zo weinig mogelijk wordt aangetast. Een haakse oversteek in plaats van de geprojecteerde dwarse oversteek geniet hierom de voorkeur.
- Tegen de oost-west lopende poot van de dijk in sectie 8 ten zuiden van de Kruisweg (haaks doorkruisen van de oude Wellerveldweg en dwars over het naoorlogse tracé van de Broekhuizerweg) en de aansluiting op de al bestaande dijk langs de Steeningschenweg, zijn vanuit cultuurhistorisch oogpunt geen bezwaren: de oversteek over de Kruisweg is al aanwezig en zal enkel worden aangepast.
- Het verplaatsen van de dijk ten noorden van de brouwerij is vanuit cultuurhistorisch oogpunt niet problematisch: de bestaande infrastructuur aldaar (Steeningschenweg en Wellerveldweg) zijn in aanleg en tracé naoorlogs.

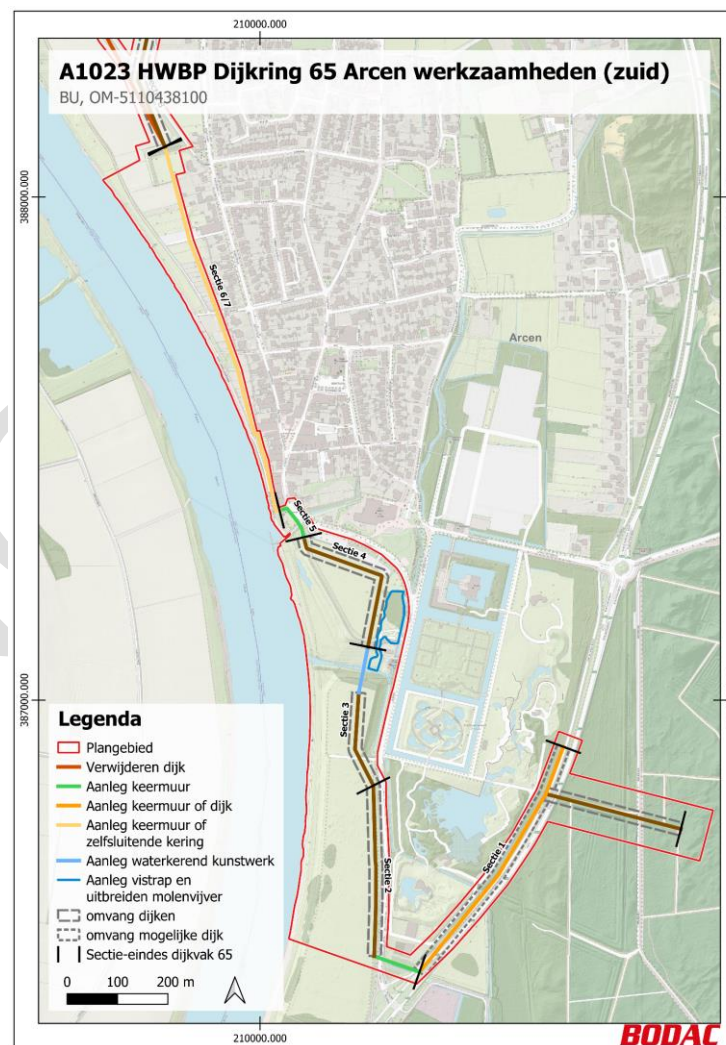

Sectie 9

- De nieuwe dijk in sectie 9 komt langs het tracé van de bestaande veldweg te liggen. Deze meanderende veldweg (de vroegere Hoogeweg, de noordelijke uitloper van de huidige Leeberg), is terug te voeren tot ten minste het begin van de negentiende eeuw. Het is vanuit cultuurhistorisch oogpunt wenselijk dat bij de aanleg van de dijk de meanderende karakteristiek van de veldweg wordt behouden.
- De noordoostelijke tak van de nieuwe dijk loopt door tot aan de eeuwenoude houtwal die de grens tussen de weilanden en de woeste gronden vormde. Aansluiting op deze oude wal is vanuit cultuurhistorisch oogpunt niet problematisch, zolang de bestaande structuur van de wal en het ernaast gelegen pad gehandhaafd blijven.
- De noordoostelijke tak doorsnijdt de Leigraaf en het grotendeels onaangetaste weidelandschap ten oosten van de Leigraaf. Deze smalle strook weilanden, waarbij de individuele weiden worden gescheiden door hagen, heeft een positieve cultuurhistorische waarde (zie ook rapport Groenendijk 2021 - Arcadis). Het doorsnijden van dit laag gelegen weidelandschap door een dijk is vanuit cultuurhistorisch oogpunt onwenselijk.

Plangebied, met daarop aangeduid de beoogde ingrepen.

6 Bronnen

Literatuur en documenten

- Beurden, A.F. van, 'Arcen (L) een zijn kasteel', in: *Buiten 1911* (jaargang 5, nr. 1);
- Bussel, P.W.E.A., *De molens van Limburg*, Eindhoven 1991, pp.611-614
- Dijk, X. van & Verhoeven, M.P.F. (RAAP), *Plangebied Fossa Eugenia/Fort Hazepoot, gemeente Venlo; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, Weesp 2010
- Dilz, E., 'Verslag archeologisch onderzoekje kasteel Arcen', in: *Jaarverslag Stichting Werkgroep Arcen, Lomm en Velden, 1984 (ongenummerd)*.
- Dilz, E., 'Zomerkamp N.J.B.G. Arcen III', in: *Castellogica I*, Doorn 1983, pp. X-XII
- Dorpsraad Arcen, s.a.: *Visie gebied Schanstoren Arcen*, Arcen
- Fidloth, V. & Renes, H., 'De Maliebaan in internationaal perspectief. Een zeventiende-eeuwse stedenbouwkundige en landschappelijke innovatie', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2020*, pp.10-33
- Groenendijk, W. (Arcadis), *Bureauonderzoek archeologie en cultuurhistorie geul Leijgraaf Arcen*, Arnhem 2021
- *Grote Historische Provincie Atlas 1:25000: Limburg 1837-1844*, Groningen 1992
- *Grote Historische topografische Atlas: Limburg +/- 1894-1926*, Tilburg 2006
- Historische Werkgroep Arcen, Lomm en Velden (geen auteur vermeld, vermoedelijk Stoel, J.), *De watermolens van Arcen*, Arcen 1990
- Hoek, R. van der, *Arcen Lomm Veldenenclopedie*, Venlo 2013
- Sommers, N., et al (Bodac), *Bureauonderzoek Archeologie – A1023 HWBP te Arcen, gemeente Venlo*, Schijndel 19 oktober 2021.
- Hundertmark, H., *De Schanstoren. Een bouwhistorische documentatie, uitwerking en verslaglegging van de Schanstoren te Arcen*, Oss 2010
- Hupperetz 2005, pp.54-56; Janssen, H.L., Hupperetz, W., 'de bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg', in: *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvorm van een kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel*, Venlo 1996
- Hupperetz, W., et al, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)*, Utrecht 2005
- Immerseel, R. & Hendriks, L., *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek* 2012
- Immerseel, R. (Stichting in Arcadië), *Tuinhistorische onderzoek tuin- en parkaanleg kasteel Arcen, Amersfoort (in uitvoering)*.
- Keltjens, J., et al, *Een bloemlezing uit de geschiedenis der dorpen Arcen, Lomm en Velden*, Arcen 1997
- Mialaret, J.H.A., 'Het kasteel van Arcen', in: *De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel V: de provincie Limburg, tweede stuk: Noord-Limburg*, Den Haag 1937;

- Oosterhout, F. van (Arcadis), *Bureaustudie Archeologie en Cultuurhistorie inclusief advies, studie naar 12 dijkringen Hoogwaterbeschermingsprogramma Noordelijke Maasvallei, 's-Hertogenbosch* 2017 (pp. 66-80 hebben betrekking op Arcen).
- Paulussen, R.P.A., *De Fossa Eugeniana: een Spaans kanaalplan met een tunnelvisie*, Thorn 2011
- Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek kasteel Arcen*, Echt 2022 (in uitvoering)
- Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek koetshuis kasteel Arcen*, Echt 2022 (in uitvoering)
- Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek tiendschuur kasteel Arcen*, Echt 2022 (in uitvoering)
- Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek voorburcht kasteel Arcen*, Echt 2021
- Rackham, D., *Bouwhistorisch onderzoek Wymarsche watermolen*, Echt 2022 (in uitvoering)
- Renes, J., *Landschappen van Maas en Peel. Een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg*, Leeuwarden 1999
- Reutelingsperger, L., 'De landweer van Arcen', in: *De Rin* (najaar 2011), pp. 8-11.
- Reutlingsperger, L., 'Gelders Hamer, Magazijn, Mergelsteeg en Kalkschop: een historisch landschappelijke eenheid', in: *De Rin*, nr. 22, 11e jaargang, najaar 2020, pp.16-19
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Cultuurhistorisch onderzoek in de vormgeving van de ruimtelijke ordening*, Amersfoort 2013
- Schulte, A., *Ruïnes in Nederland, cultuurhistorische studies*, Zeist 1993
- Sluyterman, K., et al, *Nederlandsche kasteelen en hun historie*, Amsterdam 1914
- Smeets, H.J.J.F., 'Arcen', in: *Atlas van historische vestingwerken in Nederland: Limburg*, Utrecht 1998
- Stoel, J., 'Arcen en de handel op de Maas', in: *Jaarverslag Historische Werkgroep Arcen, Velden en Lomm*, 1993, pp.31-38
- Stoel, J., 'De verdwenen kastelen van Arcen', in: *Jaarverslag Historische Werkgroep Arcen, Lomm, Velden*, 1986, pp. XX-XXI
- Stoel, J., 'Opgraving op het voorplein van kasteel te Arcen 2 juli-3 augustus 1984', in: *Jaarverslag Stichting Werkgroep Arcen, Lomm en Velden*, 1984 (ongenummerd).
- Stoel, J., *Herwonnen historie. Geschiedkundige bijdragen over de gemeente Arcen en Velden*, Velden 1993
- Stoel, J.G.M., *Arcen: De heerlijkheid, de Heren en Huizen*, Lomm 1995
- Stoel, J.G.M., 'De kastelen van Arcen', in: *Castellogica* 1991 (deel 2), pp.205-220
- Stoel, J.G.M., *Arcen, historie – natuurschoon in woord en beeld*, Venlo 1979
- Vaessen, R. (RAAP), *Archeologische begeleiding Doolgard te Arcen, een kort verslag*, Weesp 2017
- Venner, J., *Geschiedenis van Limburg, deel 1*, Maastricht 2000

Websites

- ahn.nl
- allemolens.nl
- brouwerij.hertogjan.nl/historie.
- cultureelerfgoed.nl (kadastrale minuutkaart en oat).
- cultuurhistorie.venlo.nl
- Facebook.com, groep 'gewoon foto's uit de oude doos van Arcen'
- geocaching.com
- Google maps en streetview
- heemkunde-online.be
- hkarcen.nl/historie/
- hub.arcgis.com
- imagebase.ubvu.vu.nl/cdm/ref/collection/krt/id/5629
- molendatabase.org
- nl.wikipedia.org
- portal.prvlimburg.nl
- portal.prvlimburg.nl/viewer/app/default
- ruimtelijkeplannen.nl (luchtfoto).
- topotijdreis.nl.

Panddossiers

- Molenstichting Limburg (dossier Wymarsche watermolen)
- RCE (dossier kasteel en watermolen)
- Stichting het Limburgs Landschap (dossier kasteel en watermolen)
- Stichting Limburgse Kastelen (dossier kasteel)

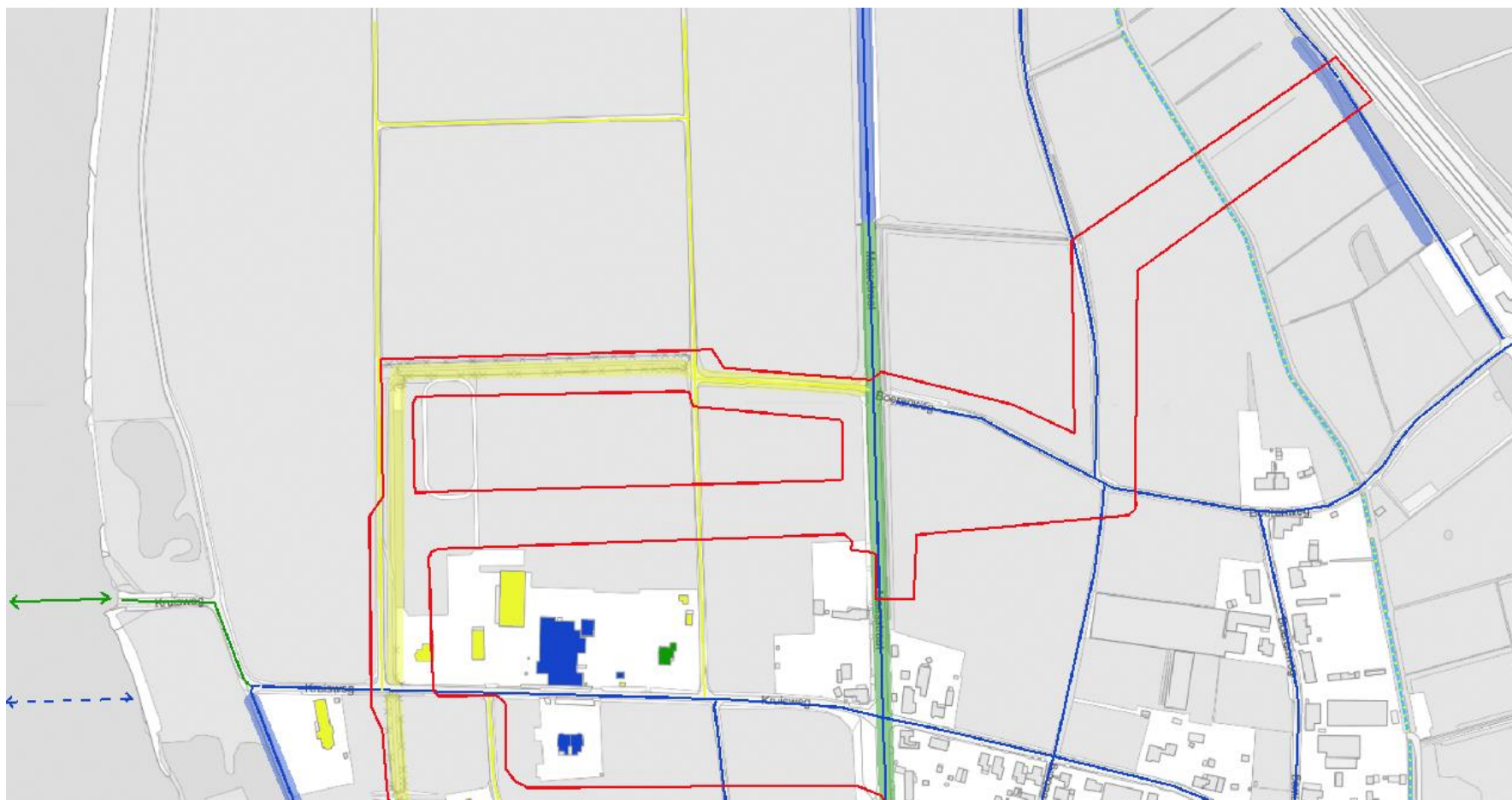
7 Bijlage: waardenkaart

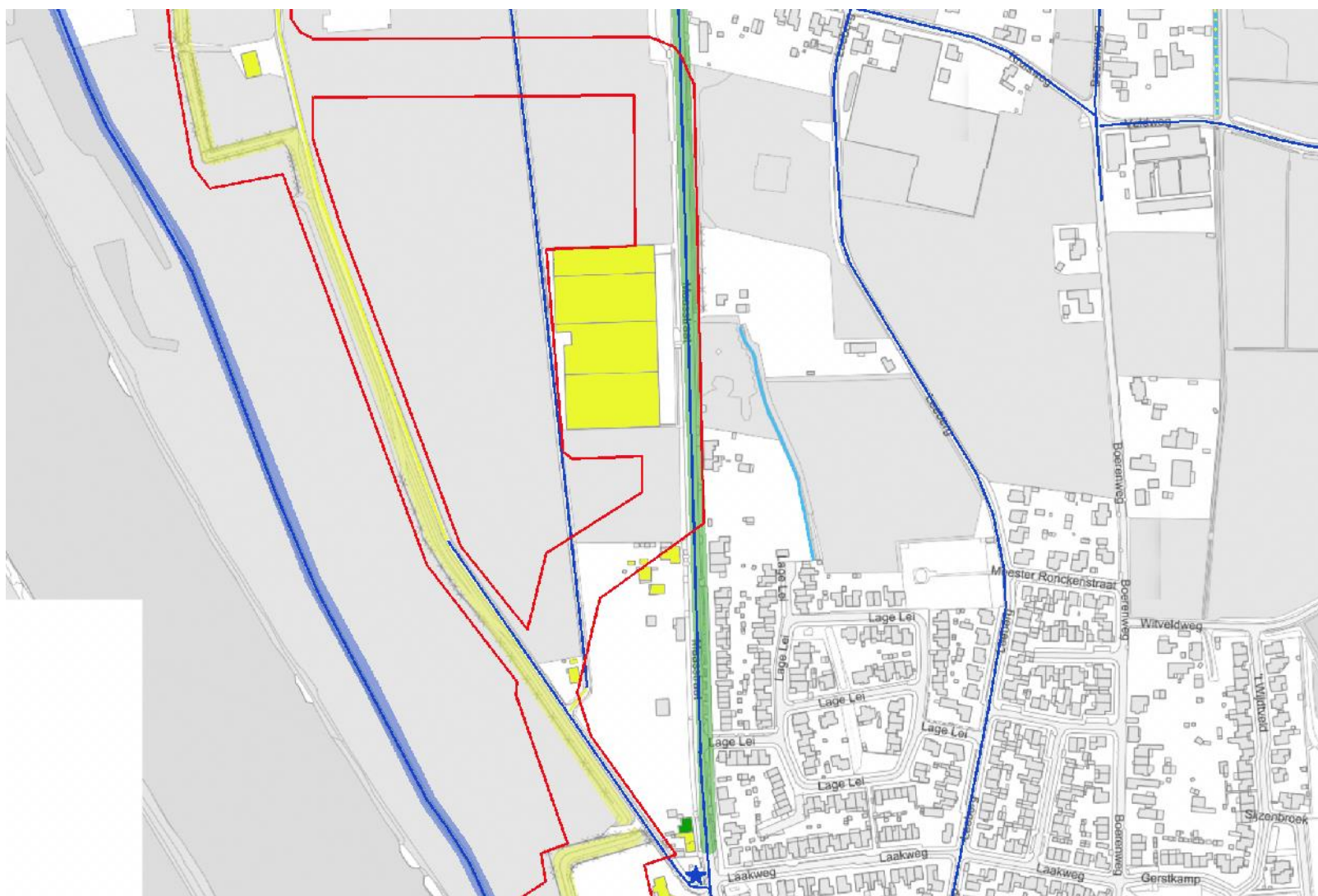

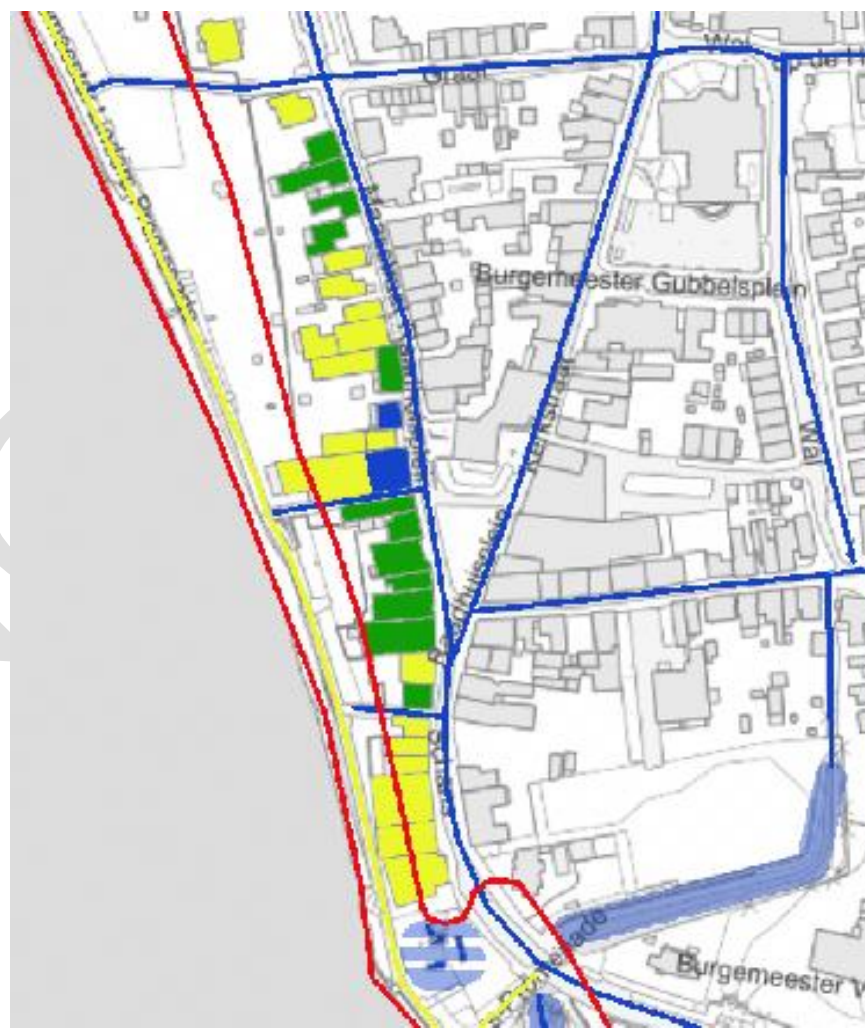
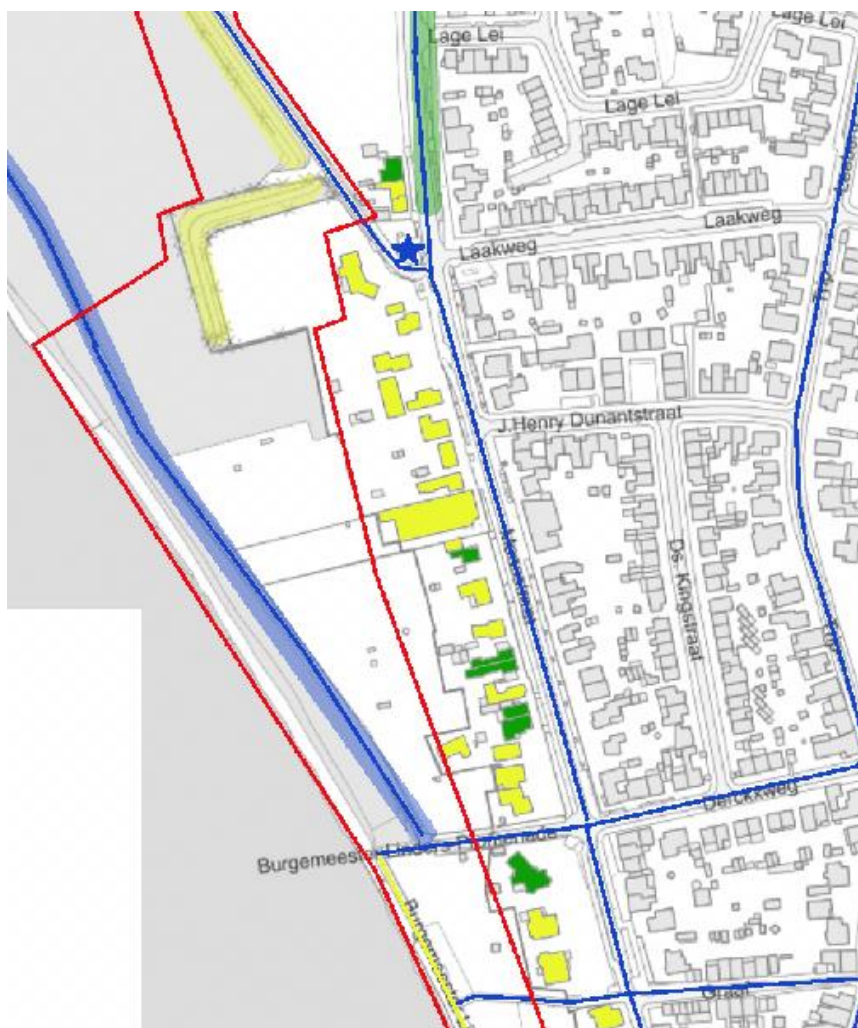
Legenda:

- Contour projectgebied
- Hoge monumentwaarden structuur of vlak: van cruciaal belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen.
- Positieve monumentwaarden structuur of vlak: van belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen
- Indifferente monumentwaarden structuur of vlak: van relatief weinig belang binnen de context en/of betekenis van de ontwikkelingsgeschiedenis van Arcen

Nb. Transparante kleuren hebben betrekking op dijklichamen. Transparant, gearceerde vlakken hebben betrekking op grotere, samenhangende ensembles of grotere objecten.

Res nova Monumenten

bouwhistorie | architectuurhistorie | cultuurhistorie

drs Don Rackham

06 – 471 421 51

Postadres:

Lindestraat 10

6101ES Echt

Internet:

don@resnovamonumenten.nl

www.resnovamonumenten.nl